

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα: «Αρχαίος Κόσμος»

Κατεύθυνση: «Αρχαία Ιστορία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Αντωνίας Πασιά

ΘΕΜΑ: Η διακίνηση της εμπορευματικής δουλείας ανά τη Μεσόγειο κατά την αρχαϊκή και την κλασική εποχή (8^ο – 4^ο π.Χ. αιώνα).

Εποπτική επιτροπή:

κος Κώστας Βλασόπουλος

κα Αναστασία Σεργίδου

κα Κατερίνα Παναγοπούλου

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	3
<u>Μέρος Α΄</u>	
1) Το λεξιλόγιο των εμπορευματικών δούλων.....	6
2) Η εθνική ταυτότητα των εμπορευματικών δούλων.....	9
3) Η θέση που διατηρούσαν οι δούλοι μέσα στα πλαίσια της πόλης.....	20
3.1) Η νομική υπόσταση των δούλων σύμφωνα με το αθηναϊκό πρότυπο.....	20
3.2) Οι συνθήκες εργασιακής δραστηριοποίησης των δούλων.....	26
4) Οι φιλοσοφικές θεωρίες για τη διάκριση μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων.....	36
<u>Μέρος Β΄</u>	
1) Πόλεμος: μία από τις βασικές πηγές προσκόμισης δούλων.....	44
2) Γυναίκες και αιχμαλωσία.....	47
3) Οι πρακτικές διακίνησης αιχμαλώτων.....	50
3.1) Η πρακτική της διατήρησης των αιχμαλώτων στα χέρια του νικητή.....	50
3.2) Το εμπόριο των αιχμαλώτων.....	53
3.3) Η τεχνική της ανταλλαγής και δωρεάς δούλων.....	55
3.4) Η εξαγορά αιχμαλώτων έναντι της καταβολής λύτρων.....	58
4) Το ειρηνικό εμπόριο ως σημαντικό μέσο πρόσκτησης δούλων.....	61
5) Η πειρατεία ως επιπρόσθετη πηγή τροφοδότησης δούλων.....	62
6) Τα κυριότερα εμπορικά κέντρα αγοραπωλησίας των δούλων.....	71
6.1) Η επιτήρηση της πολιτείας κατά τη διεξαγωγή των αγοραπωλησιών.....	72
6.2) Οι τιμές πώλησης των δούλων.....	76
Επίλογος.....	84
Βιβλιογραφία.....	88
Α) Γραμματειακές πηγές.....	88
Β) Επιγραφές.....	92
Γ) Μελέτες και άρθρα.....	93
Παράρτημα.....	99
Εικόνες.....	148

Πρόλογος

Αντικείμενο έρευνας στην παρούσα εργασία συνιστά η *διακίνηση της εμπορευματικής δουλείας ανά τη Μεσόγειο κατά την αρχαϊκή και την κλασική περίοδο.*

Προκειμένου να διευκρινιστεί το ζήτημα αυτό, πρέπει πρωτίστως να κατανοηθεί ο καθαυτός όρος «εμπορευματική δουλεία». Η εμπορευματική δουλεία αποτελούσε μία συγκεκριμένη μορφή υποδούλωσης ανθρώπων, η οποία διέφερε από τις άλλες μορφές δουλείας, που συγκροτήθηκαν σε κοινοτικό πλαίσιο και προέκυψαν είτε από την υποδούλωση των πολιτών μιας πόλης λόγω χρεών, όπως μαρτυρείται να συμβαίνει στην Αθήνα κατά την αρχαϊκή εποχή, είτε από την υποδούλωση του πληθυσμού μιας ξένης κοινότητας με την εγκατάσταση μίας εξωτερικής δύναμης.¹

Η συγκεκριμένη δουλεία ουσιαστικά συγκροτούνταν από τη βίαιη αρπαγή ατόμων από το κοινωνικό τους περιβάλλον και την επακόλουθη παραχώρηση ή πώλησή τους έξω από τα σύνορα της πόλης τους. Πιο συστηματικά εμπορευματικούς δούλους αποτελούσαν άτομα ως επί το πλείστον ξενικής καταγωγής, τα οποία μέσω της άμεσης χρήσης βίας ξεριζώνονταν από την κοινότητα τους, και ακολούθως διοχετεύονταν σε ξένες πόλεις.² Η αρπαγή και η επακόλουθη μεταφορά τους σε ξένες πόλεις, τους αποσυνέδεε από τις ρίζες τους, χάνοντας έτσι την ταυτότητά τους. Τοιουτοτρόπως οι συγκεκριμένοι δούλοι ορίζονταν ως ιδιοκτησία³ και μπορούσαν να πωληθούν, να παραχωρηθούν ακόμη και να κληροδοτηθούν.⁴

Προκειμένου να καταστεί δυνατή η μελέτη της διακίνησης εμπορευματικών δούλων, αρχικά θα εξετάσουμε τη βασική ορολογία, που χρησιμοποιούνταν για τον προσδιορισμό των δούλων. Όπως θα διαφανεί, η ονοματολογία των ατόμων, που

¹ Ενδεικτικά αναφέρω τους εξής υποτελείς πληθυσμούς: τους Είλωτες των Λακεδαιμονίων, τους Πενέστες των Θεσσαλών, τους Κλαρώτες και τους Μνοιίτες των Κρητικών, τους Κυλλίριους των Συρακουσών, τους Δωροφάγους των Μαριανδυνών, τους Γυμνήτες των Αργείων και τους Κορυνηφόρους των Σικυωνίων.

² Garland (1988), σελ. 45.

³ Αριστ., *Πολ.*, 1253b: οὕτω καὶ τὸ ὄργανον πρὸς ζωὴν ἐστί, καὶ ἡ κτῆσις ὀργάνων ἐστί, καὶ ὁ δούλος κτῆμά τι ἔμψυχον. Πλ., *Νόμ.*, 777b: τὸ δοῦλόν τε ἔργῳ διορίζεσθαι καὶ ἐλεύθερον καὶ δεσπότην, οὐδαμῶς εὐχρηστον ἐθέλειν εἶναι τε καὶ γίγνεσθαι φαίνεται, χαλεπὸν δὲ τὸ κτῆμα.

⁴ De Ste Croix (1981), σελ. 141. Brunt (1993) σελ. 1993.

υποδουλώνονταν, υπέστη μια σταδιακή αλλαγή με το πέρασμα από την μια περίοδο στην άλλη.

Ακολουθώντας θα αναζητήσουμε την ακριβή προέλευση των δούλων αυτών. Θα στηριχθούμε στις γραμματειακές και επιγραφικές μαρτυρίες, που έχουν διασωθεί. Οι περισσότεροι εξ αυτών προέρχονταν κυρίως από περιοχές εκτός του ελληνικού χώρου. Συγκεκριμένα κατάγονταν από κοινότητες της βόρειας και ανατολικής περιφέρειας του ελληνικού κόσμου. Όπως θα παρατηρηθεί, παρά το γεγονός ότι η τροφοδότηση δούλων από τις εκάστοτε περιοχές λειτουργούσε ήδη από τις αρχές της αρχαϊκής εποχής, εντούτοις ως θεσμός θεμελιώθηκε και εδραιώθηκε στο τέλος των αρχαϊκών χρόνων. Καθοριστικό παράγοντα παρακίνησης της εντατικής εισροής δούλων από το εξωτερικό μέσα στις ελληνικές πόλεις, έπαιξαν τα νομοθετικά μέτρα του Σόλωνα στην Αθήνα, τα οποία υιοθετήθηκαν ακολούθως και από άλλες πόλεις. Ειδικότερα η απαλλαγή μιας μεγάλης μάζας Αθηναίων πολιτών από την εσωτερική υποτέλεια, οι οποίοι είχε χρεωθεί στους πλουσίους, είχε ως συνέπεια, αφενός την κατοχύρωση της θέσης των πολιτών σε νομικό - πολιτικό – κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, αφετέρου την αναζήτηση και την αγορά δούλων από το εξωτερικό. Εξ αυτού από την κλασική εποχή και έπειτα οι εμπορευματικοί δούλοι καθορίζονταν από την εθνική τους ταυτότητα και από τη θέση, που διατηρούσαν μέσα στα πλαίσια της πόλης.

Για το λόγο αυτό στο παρακάτω κεφάλαιο θα μελετήσουμε τη νομική, κοινωνική και οικονομική υπόσταση των δούλων. Δυστυχώς για το μόνο καθεστώς δουλείας, για το οποίο έχουμε επαρκείς μαρτυρίες είναι το αθηναϊκό. Επομένως η μελέτη θα περιοριστεί στη νομική υπόσταση των δούλων σύμφωνα με το αθηναϊκό πρότυπο. Ταυτόχρονα θα εξετάσουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δραστηριοποιούνταν οι δούλοι στους διάφορους εργασιακούς τομείς, οι οποίες επηρέαζαν αισθητά την κοινωνική και οικονομική τους θέση.

Δεδομένης της διαφορετικής εθνικής καταγωγής ενός μεγάλου αριθμού δούλων στο εσωτερικό των ελληνικών πόλεων, θεωρήθηκαν από τους Έλληνες ως «Βάρβαροι». Η επινόηση της επιμέρους εθνικής διαφορετικότητας μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων είχε εμπεδωθεί και υποστηριχθεί και σε θεωρητικό επίπεδο. Αναλυτικότερα από τις αρχές του 5^{ου} αιώνα και έπειτα είχε αναπτυχθεί ένα σύνολο ιδεολογημάτων, που διαφοροποιούσε τους Έλληνες από τους Βαρβάρους, υποστηρίζοντας την

υποτιθέμενη ανωτερότητα των πρώτων έναντι των τελευταίων. Ένεκα αυτού θα μελετηθούν διεξοδικά οι ιδεολογικές εκείνες απόψεις, που είχαν αναπτύξει οι Έλληνες φιλόσοφοι περί εθνικής διαφορετικότητας των Ελλήνων έναντι των Βαρβάρων, ως ένα παράγοντα, που δικαιολογούσε και ταυτόχρονα ενίσχυε την επιμέρους πρακτική.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε σε ξεχωριστές θεματικές ενότητες τις πηγές τροφοδότησης και διακίνησης εμπορευματικών δούλων.

Καθώς ένα μεγάλο μέρος των δούλων τροφοδοτούνταν στα σκλαβοπάζαρα με σκοπό την άμεση πώλησή τους, καθίσταται αναγκαίο να διερευνήσουμε τις πόλεις εκείνες, που αποτέλεσαν τα κυριότερα κέντρα εμπορίου δούλων.

Η κάθε πολιτεία αναλάμβανε η ίδια την επιτήρηση της διεξαγωγής των αγοραπωλησιών στις αγορές. Για το λόγο αυτό θα μελετήσουμε τις επιβεβλημένες εκ των κρατικών αρχών διατάξεις, οι οποίες λειτουργούσαν προκειμένου να διεξάγεται δίκαια και ομαλά η επιμέρους εμπορική διαδικασία. Ολοκληρώνοντας θα εξετάσουμε τις προτεινόμενες τιμές πώλησης των δούλων, βάσει κάποιων συγκεκριμένων σταθερών κριτηρίων αξιολόγησης.

ΜΕΡΟΣ Α΄

1) Το λεξιλόγιο των εμπορευματικών δούλων

Προκειμένου να καταστεί δυνατή η μελέτη της διακίνησης των εμπορευματικών δούλων, θα πρέπει αρχικά να διασαφηνιστεί το «λεξιλόγιο» αναφορικά με τους επιμέρους δούλους.

Οι δύο βασικοί όροι, που καθόριζαν το δούλο στα αρχαϊκά χρόνια ήταν *δμῶς* ή *δμῶς*⁵ και *δούλος*. Η λέξη *δμῶς* απαντάται πιο συχνά στον Όμηρο και στον Ησίοδο⁶ ενώ ο όρος *δούλος* αναφέρεται πιο σποραδικά.⁷

Ο όρος *δμῶς* εξέφραζε τη μέθοδο, με την οποία ένα άτομο έμπαινε στο καθεστώς δουλείας είτε με τη μορφή βίας, μέσω της αιχμαλωσίας του κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, είτε μέσω της πειρατείας, όπου σαφώς το άτομο αυτό γινόταν αντικείμενο αγοραπωλησίας.⁸

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι βασικοί όροι καθορισμού των σκλάβων, δέχονταν κάποια σταδιακή αλλαγή με το πέρασμα από την αρχαϊκή στην κλασική περίοδο. Ειδικότερα, ενώ η λέξη *δμῶς* αποτελούσε το συνηθέστερο όρο προσδιορισμού των

⁵ Σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους, ο όρος αυτός προέρχεται από το δαμάω, που σημαίνει δαμάζω, υποτάσσω. Υπάρχουν όμως και ορισμένοι που υποστηρίζουν ότι η λέξη *δμῶς* σχετίζεται με τον όρο δόμος, που δηλώνει το σπίτι ή με την κρητική μονία, όπου στην κλασική εποχή σήμαινε μια ιδιαίτερη κατηγορία δούλων, (μνῶα - πληθυσμός δούλων): Σταματάκος (2002), σελ. 279.

⁶ Ησ., *Έργ.*, 430, 470: *δμῶς*, 459: *δμῶές*, 574, 608: *δμῶας*, 597: *δμωσί*, 766: *δμῶεσι*.

⁷ Μόνο δύο αναφορές έχουν σημειωθεί για τον όρο *δούλος*: Όμ., δ, 12. Όμ., Γ, 409. Επιπρόσθετα παράγωγα: δουλοκτημοσύνη: Όμ., χ, 423. δούλειον ήμαρ: Όμ., Ζ, 463, 24. 729.

⁸ Calloun (1962), σελ. 433. Ωστόσο οι απόψεις ορισμένων σύγχρονων μελετητών δεν συγκλίνουν, ως προς την ερμηνεία της ετυμολογίας της λέξης. Συγκεκριμένα η Gisela Micknat υποστηρίζει ότι ο όρος αυτός αναφέρεται στις γυναίκες, οι οποίες πιάστηκαν αιχμάλωτες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πρωταρχικός στόχος και βασικό όφελος της ομηρικής κοινωνίας βεβαιώνει, ότι ήταν η απόκτηση αιχμάλωτων γυναικών: Micknat (1954), σελ. 620. Αντίθετα διακείμενοι προς στην άποψη της Micknat τίθενται οι Lencman και Beringer, οι οποίοι απορρίπτουν μια τέτοια εννοιολογική προσέγγιση, καθώς ο πόλεμος, όπως αναφέρουν δεν αποτελούσε τη μοναδική πηγή απόκτησης δούλων αλλά υπήρχαν κι άλλες μέθοδοι προσκόμισης δούλων: Lencman (1966), σελ. 256. Beringer (1961), σελ. 269.

δούλων στην αρχαϊκή εποχή, αργότερα αρχίζει να εκλείπει και να διατηρείται μόνο στην ποίηση.⁹ Αντίθετα ο όρος *δούλος*, ενώ απαντάται σπάνια στα αρχαϊκά γραμματειακά κείμενα - συγκεκριμένα τον συναντούμε δύο φορές στην Ιλιάδα και δύο στην Οδύσσεια¹⁰ - στα κλασικά χρόνια αποτελεί τη βασική λέξη προσδιορισμού των ατόμων, που υποδουλώνονταν.¹¹ Ομοίως και ο όρος *άνδράποδοι*, ο οποίος εμφανίζεται μόνο σε ένα απόσπασμα της Ιλιάδας (άνδραπόδεσι)¹² ενώ κατά την κλασική εποχή χρησιμοποιείται ευρέως. Ο όρος *άνδράποδοι* είχε υποτιμητική απόχρωση. Προερχόταν από τη λέξη τετράποδο και δήλωνε τον άνθρωπο, που υποδουλωνόταν και γινόταν αντικείμενο αγοραπωλησίας.¹³ Μελετώντας τις γραμματειακές πηγές παρατηρούμε ότι ο όρος *άνδράποδοι* τις περισσότερες φορές χρησιμοποιούνταν, για να δηλώσει τους αιχμαλώτους πολέμου.¹⁴ Ωστόσο συναντούμε να κατονομάζονται – σπανιότερα βέβαια - ως ανδράποδα και άτομα, τα οποία υποδουλώνονταν με διαφορετικό τρόπο, όπως για παράδειγμα με την πρακτική της απαγωγής.¹⁵

Επιπρόσθετες λέξεις με ιδιαίτερα υποτιμητική σημασία ήταν οι εξής: *παῖς* και *σῶμα*. Η ονομασία *παῖς* (παιδί) δεν απευθυνόταν μόνο σε παιδιά ή σε ανηλίκους αλλά και σε ενήλικες δούλους.¹⁶ Η βασική έννοια της λέξης ήταν «μικρός», γι'αυτόν ακριβώς

⁹ Κυρτάτας (1987), σελ. 110. Finley (1991), σελ. 13.

¹⁰ Όμ., δ, 12: δούλης. Όμ., χ, 423: δουλοσύνην. Όμ., Γ, 409: δούλην. Όμ., Ζ, 463: δούλιον ἡμαρ.

¹¹ Ενδεικτικά αναφέρω τα επιμέρους παραδείγματα: Αριστ., *Πολ.*, 1252b. 4. Ευρ., *Ίων*, 854. Ηρόδ., 7. 135. Αισχ., *Πέρσ.*, 242.

¹² Όμ., Η, 475: ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσι.

¹³ Finley (1959), σελ. 146. Garland (1988), σελ. 52-53. Fisher (1993), σελ. 9.

¹⁴ Διόδ., 65. 5: οἱ δὲ Ἀργεῖοι τοὺς Μυκηναίους ἀνδραποδισάμενοι καὶ δεκάτην ἐξ αὐτῶν τῷ θεῷ καθιερώσαντες, τὰς Μυκήνας κατέσκαψαν. Θουκ., 8. 28. 4: τό τε πόλισμα Τισσαφέρνει παραδόντες καὶ τὰ ἀνδράποδα Θουκ., 6. 62. 3: καὶ ἐν τῷ παράπλω αἰρούουσιν Ὑγκαρα, πόλισμα Σικανικὸν μὲν, Ἐγεσταίοις δὲ πολέμιον· ἦν δὲ παραθαλασσίδιον καὶ ἀνδραποδίσαντες τὴν πόλιν παρέδωσαν Ἐγεσταίοις. Ξενοφ., *Απ.*, 4. 2. 22: ἀνδραποδῶδης.

¹⁵ Φιλόστρ., *Απολλ. Βίος.*, 8.7.12: Φρυγί γούν ἐπιχώριον καὶ ἀποδίδοσθαι τοὺς αὐτῶν καὶ ἀνδραποδισθέντων μὴ ἐπιστρέφεισθαι.

¹⁶ Πολυδ., 3. 78. 6-7: καλοῦνται δὲ καὶ παῖδες οἱ δούλοι παρὰ τοῖς Ἀπτικοῖς.

το λόγο διατηρούσε υποτιμητική χροιά.¹⁷ Η χρήση του όρου έδειχνε ότι οι δούλοι δεν αντιμετωπίζονταν ως ελεύθεροι ενήλικες. Ενδεικτικά αναφέρω την καταγραφή του όρου στον αποσπασματικό κατάλογο των Αθηναίων δούλων, που δημεύτηκαν και πωλήθηκαν σε δημόσια δημοπρασία εξαιτίας της κατηγορίας για συμμετοχή στη βεβήλωση των Ερμαϊκών στηλών της Αθήνας το 414 π.Χ.,¹⁸ ως απόδειξη της χρήσης του. Ο μειωτικός αυτός όρος επιβεβαιώνει την αντιμετώπιση των δούλων, που υποδουλώνονταν με τη χρήση βίας, ως σώματα χωρίς ταυτότητα.¹⁹ Ομοίως κατά την αρχαϊκή εποχή η λέξη *γυναίκες*, στον πληθυντικό αριθμό διατηρούσε υποτιμητική απόχρωση.²⁰

Παράλληλα χρησιμοποιούνταν κάποιοι ειδικοί όροι δηλωτικοί της εργασίας των δούλων μέσα στον οίκο. Για παράδειγμα η λέξη *ἀμφίπολος* χρησιμοποιείται συχνά στην Οδύσσεια του Ομήρου για να δηλώσει τις δούλες, που βρίσκονταν στο άμεσο περιβάλλον της οικοδέσποινας είτε μέσα στους γυναικωνίτες είτε κατά τη διάρκεια των μετακινήσεων τους.²¹ Τέλος οι όροι *οίκεύς*, *θεράπων*, *διάκονος* χρησιμοποιούνται από τα αρχαϊκά και κλασικά γραμματειακά κείμενα, για να δηλώσουν το δουλικό υπηρετικό

¹⁷ Golden (1985), σελ. 92. Σύμφωνα με τον Golden οι δούλοι και τα παιδιά μοιράζονταν κοινά χαρακτηριστικά, όπως η πνευματική ανωριμότητα, η σκληρή εργασία, η έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων και περιουσίας, η σωματική βία ως άμεση επίπτωση της κοινωνικής τους κατωτερότητας.

¹⁸ *JG I*², 249. Meiggs – Lewis (1969), αρ. 79, γραμμ. 45-46: Κάρ παίς, Καρικόν παιδίον. Βλ. παράρτημα, αρ. 1.

¹⁹ Πολυδ., 3. 77-78: δούλα σώματα πρὸς ἀργύριον ἀντικατηλλαγμένα, καὶ ἀπὸ τοῦ πρατήρος λίθου, ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου, παρὰ τῶν λαφυροπώλων, παρὰ τῶν ἀνδραποδοκαπήλων.

²⁰ Garland (1988), σελ. 52.

²¹ Όμ., α, 331, 335, 362: η Πηνελόπη όταν πρόκειται να εμφανιστεί μπροστά στους μνηστήρες συνοδεύεται από δύο αμφιπόλους. (κλίμακα δ' ὑψηλὴν κατεβήσετο οἶο δόμοιο, οὐκ οἶη, ἅμα τῆ γε καὶ ἀμφίπολοι δὺ' ἔποντο). Όμ., ζ, 18: η Ναυσικά, η κόρη του Αλκίνοου στο δωμάτιο της κοιμάται με δύο αμφιπόλους (Ναυσικάα, θυγάτηρ μεγάλητορος Ἄλκινόοιο, πὰρ δὲ δὺ' ἀμφίπολοι, Χαρίτων ἄπο κάλλος ἔχουσαι, σταθμοῖν ἐκάτερθε. Όμ., ζ, 84: ὅσον αφορά την συνοδεία των γυναικῶν του παλατιοῦ ἀπὸ τις αμφιπόλους, ἔχουμε το ἀπὸ παράδειγμα της Ναυσικάς, που συνοδεύεται ἀπὸ τις αμφιπόλους της για να πάνε στο ποτάμι να πλύνουν τα ρούχα της και θα διασκεδάσουν μαζί (κούρη δ' ἐπεβήσετ' ἀπήνης σὺν ἀμφιπόλοισι γυναιξίν).

προσωπικό, που απασχολούνταν μέσα στον οίκο.²² Όμοια και οι όροι *δρηστήρ* και *δρήστειρα* προέρχονται από το ρήμα *δράω* και δηλώνουν τους εργάτες, δηλαδή τα άτομα, που παρείχαν τις υπηρεσίες τους μέσα στον ομηρικό οίκο.²³

2) Η εθνική ταυτότητα των εμπορευματικών δούλων

Όπως μπορεί να διαφανεί, βάσει των γραμματειακών πηγών και των επιγραφών, που έχουμε στη διάθεση μας, οι εμπορευματικοί δούλοι προέρχονταν κυρίως από κοινότητες της βόρειας και ανατολικής περιφέρειας του ελλαδικού κόσμου. Σε αυτές περιλαμβάνονταν οι Θράκες, οι Ιλλυριοί, οι Κάριοι, οι Παφλαγόνες, οι Λύδιοι, οι Καππαδόκες, οι Σύριοι, οι Μύσιοι, οι Σκύθες, οι Φρύγες, και οι Κολχοί.²⁴

Αυτόχρονα ένα μεγάλο μέρος των δούλων ήδη από την αρχαϊκή εποχή, προερχόταν από τη Θράκη. Οι Θράκες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηρόδοτος, συνήθιζαν να προωθούν οι ίδιοι την πώληση των παιδιών τους ως δούλους στις ελληνικές αγορές.²⁵ Αν και δε γνωρίζουμε περισσότερα για τη συγκεκριμένη πρακτική των Θρακών, ωστόσο η αναφορά και μόνο του Ηροδότου είναι αρκετή για να αντιληφθούμε, ότι το γεγονός αυτό υποβοήθησε σε εκτεταμένο βαθμό τη διοχέτευση δούλων στον ελλαδικό χώρο από την περιοχή αυτή.

Επιπρόσθετες φιλολογικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν τη Θρακική ιθαγένεια αρκετών δούλων εισηγμένων στον ελλαδικό χώρο. Ο λυρικός ποιητής Αρχίλοχος, ποιητής του δευτέρου μισού του 7^{ου} π.Χ. αιώνα,²⁶ μνημονεύει την ύπαρξη εξαγωγής Θρακών ως δούλων.²⁷ Ορισμένοι αρχαίοι συγγραφείς μάλιστα αναφέρουν ότι επίσης

²² Αριστ., *Πολ.*, 2.5.20: τῶν θεραπόντων. *IG II²*, 1554, γραμμ. 57-59: Μένιος ἐν [.4.. οἰκ], διάκον, ἀ[ποφυγῶν νν] Διογεῖ[τονα ..6...] πο Ε[...., φιά σταθμ :Η]. διάκον. Κυρτάτας (1987), σελ. 109. Garland (1988), σελ. 52: Στην Οδύσσεια ο όρος *οἰκεύς* τείνει να πάρει την περιορισμένη έννοια του δούλου.

²³ Σταματάκος (2002), σελ. 284. Garland (1988), σελ. 52.

²⁴ Βλ. εικόνες, Χάρτη Ι, σελ. 136.

²⁵ Ηρόδ., 5. 6. 1: Τῶν δὲ δὴ ἄλλων Θρηίκων ἐστὶ ὄδε νόμος. πωλεῦσι τὰ τέκνα ἐπ' ἐξαγωγῆ.

²⁶ Garland (1988), σελ. 71. Thompson 2003, σελ.

²⁷ Αρχίλ., 79 α, West: Κύμαπι πλαζόμενος, κὰν Σαλμυδησῶι γυμνόν εὐφρονέστατα Θρηίκες ἀκρόκομοι λάβοιεν - ἔνθα πόλλ' ἀναπλήσει κακά δούλιον ἄρτον ἔδων - ρίγει πεπηγόν' αὐτόν, ἐκ δὲ τοῦ ρόθου φυκία πόλλ' ἐπέχοι, κροτέοι δ' ὀδόντας ὡς κύων ἐπὶ στόμα κείμενος ἀκρασίη ἀκρον παρά ῥηγμίνα νόμοῦ.

θρακικής καταγωγής ήταν και οι εξής γυναίκες: η εταιρά Ροδώπις, που πωλήθηκε στην Αίγυπτο από το Ξάνθο το Σάμιο,²⁸ η μητέρα του Θεμιστοκλή²⁹ και η μητέρα του Αρχίλοχου.³⁰

Η διοχέτευση στον ελλαδικό χώρο δούλων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία μαρτυρείται ήδη από τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Ο λυρικός ποιητής Ιππώννακτας σε ένα από τα διασωθέντα αποσπάσματα του, που χρονολογούνται τον 6^ο π.Χ. αιώνα, αναφέρει συγκεκριμένα την πώληση Φρυγών στην Μίλητο.³¹ Εάν συνυπολογίσουμε τη μαρτυρία του Φιλόστρατου ότι οι Φρύγες - όπως ακριβώς οι Θράκες - διατηρούσαν την παραδοσιακή πρακτική της πώλησης των παιδιών τους στο εξωτερικό,³² τότε αντιλαμβανόμαστε ότι η Φρυγία αποτελούσε μια σταθερή πηγή τροφοδότησης εμπορευματικών δούλων στις ελληνικές πόλεις ήδη από την αρχαϊκή εποχή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τον 6^ο π.Χ. αιώνα στην Αθήνα παρατηρείται μία προσπάθεια αναζήτησης δούλων από τις κοινότητες της βόρειας και ανατολικής περιφέρειας του ελληνικού κόσμου. Ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση έδωσαν τα μεταρρυθμιστικά μέτρα, που επέβαλε ο Σόλωνας το 594-593 π.Χ. στην Αθήνα. Είναι γεγονός ότι την περίοδο αυτή ένα μεγάλο μέρος της μάζας των Αθηναίων είχε χρεωθεί στους πλουσίους.³³ Ορισμένοι από αυτούς είχαν τεθεί σε θέση εξάρτησης καταναγκασμένοι να εργάζονται στα κτήματα των μεγάλων γαιοκτημόνων. Είχαν

²⁸ Ηρόδ., *Ευτ.*, 134: "Ἐτεσι γὰρ κάρτα πολλοῖσι ὕστερον τούτων τῶν βασιλέων τῶν τὰς πυραμίδας ταύτας λιπομένων ἦν Ῥοδώπις, γενεὴν μὲν ἀπὸ Θρηίκης, δούλη δὲ ἦν Ἰάδμονος τοῦ Ἡφαιστοπόλιος ἀνδρὸς Σαμίου, σύνδουλος δὲ Αἰσώπου τοῦ λογοποιοῦ. Ηρόδ., *Ευτ.*, 135: Ῥοδώπις δὲ ἐς Αἴγυπτον ἀπῖκετο Ξάνθεω τοῦ Σαμίου κομίσαντός μιν.

²⁹ Ο Ηρόδοτος παραθέτει το επίγραμμα του ποιητή Αμφικράτη, βάσει του οποίου, υποστηρίζεται ότι η μητέρα του Θεμιστοκλή είχε Θρακική προέλευση. Πλουτ., *Θεμ.*, 1. 1-4: Ἀβρότονον Θρηίσσα γυνὴ γένος ἀλλὰ τεκέσθαι τὸν μέγαν Ἑλλησίν φημι Θεμιστοκλέα. Ωστόσο ο Φανίας ισχυρίζεται ότι η μητέρα του Θεμιστοκλή δεν προερχόταν από τη Θράκη αλλά από την Καρία: Πλουτ., *Θεμ.*, 2. 1: Φανίας μέντοι τὴν μητέρα τοῦ Θεμιστοκλέους οὐ Θρηῖπταν, ἀλλὰ Καρίνην, οὐδ' Ἀβρότονον ὄνομα, ἀλλ' Εὐτέρπην ἀναγράφει.

³⁰ Garland (1988), σελ. 71.

³¹ Ιππον., 43, West: Καί τοὺς σολοίκους ἦν λάβωσι περνᾶσι, Φρύγας μὲν ἐς Μίλητον ἀλφιτεύοντας.

³² Φιλόστρ., *Απολλ. Βίος*, 8.7.12: Φρυζί γοῦν ἐπιχώριον καί ἀποδίδοσθαι τοὺς αὐτῶν καὶ ἀνδραποδισθέντων μὴ ἐπιστρέφεισθαι. Finley (1977), σελ. 156.

³³ Wiedeman (1988), σελ. 37.

καταστεί εκτήμοροι, δηλαδή υποχρεωμένοι να δίνουν στους πιστωτές τους το 1/6 της σοδειάς τους. Άλλοι πάλι – ίσως ως ένα βαθμό οι ίδιοι – είχαν δεσμευτεί με δάνεια και εξαιτίας της αδυναμίας τους να αποπληρώσουν τη χρεωστική οφειλή στους πλουσίους είχαν καταστεί δούλοι, μαζί με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους είτε στο τόπο τους είτε στο εξωτερικό.³⁴

Με βάση τη νομοθετική μεταρρύθμιση του Σόλωνα στα τέλη του 6^{ου} π.Χ. αιώνα, την επονομαζόμενη ως «σεισάχθεια», απαγορεύθηκαν τα δάνεια που συνάπτονταν με αντάλλαγμα την προσωπική ελευθερία.³⁵ Πιο συστηματικά, ο Σόλωνας κατέργησε τη θέση του *εκτήμορου* και των πολιτών, που είχαν καταστεί δούλοι λόγω χρεών, επανέφερε τους Αθηναίους πολίτες, που είχαν πωληθεί στο εξωτερικό ως δούλοι και απαγόρευσε στο μέλλον την καταστολή Αθηναίων πολιτών ως δούλων για χρέη.³⁶ Πράγματι ο μετασχηματισμός αυτός συνέβαλε, αφενός στη μετατροπή των Αθηναίων

³⁴ Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 2. 2. 1-3.: ἦν γὰρ αὐτῶν ἡ πολιτεία τοῖς τε ἄλλοις ὀλιγαρχικῆ πᾶσι, καὶ δὴ καὶ ἐδούλευον οἱ πένητες τοῖς πλουσίοις καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες· καὶ ἐκαλοῦντο πελάται καὶ ἐκτήμοροι· κατὰ ταύτην γὰρ τὴν μίσθωσιν ἠργάζοντο τῶν πλουσίων τοὺς ἀγρούς (ἡ δὲ πᾶσα γῆ δι' ὀλίγων ἦν), καὶ εἰ μὴ τὰς μισθώσεις ἀποδιδόειν, ἀγώγιμοι καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ παῖδες ἐγίνοντο· καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος.

³⁵ Πλουτ., *Σόλ.*, 15: τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν σεισάχθειαν ὀνομάσαντος.

³⁶ Σόλων, απ. 24, West (πρβ. Αριστ. Αθ. Πολ. 12.4): ἐγὼ δὲ τῶν μὲν οὐνεκα ξ[υ]νήγαγον δῆμον, τί τούτων πρὶν τυχεῖν ἐπαυσάμην; συμμαρτυροίη ταυτ' ἂν ἐν δίκῃ Χρόνου μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων ἄριστα, Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτε ὄρους ἀνεῖλον πολλαχῆ πεπηγότας, πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα. πολλοὺς δ' Ἀθήνας, πατρίδ' εἰς θεόκτιτον, ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως, ἄλλον δικαίως, τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπὸ χρεῖους φυγόντας, γλώσσαν οὐκέτ' Ἀπικὴν ἰέντας, ὡς ἂν πολλαχῆ πλανωμένους· τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα ἔχοντας, ἦθη δεσποτῶν τρομευμέν[ους] ἐλευθέρους ἔθηκα. ταῦτα μὲν κράτει νομοῦ βίην τε καὶ δίκην συναρμόσας τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα ἔχοντας, ἦθη δεσποτῶν τρομευμέν[ους], ἐλευθέρους ἔθηκα. ταῦτα μὲν κράτει νομοῦ βίην τε καὶ δίκην συναρμόσας ἔρεξα καὶ διήλθον ὡς ὑπεσχ[ό]μην. Πλουτ., *Σόλ.*, 15: τοῦτο γὰρ ἐποίησατο πρῶτον πολίτευμα, γράψας τὰ μὲν ὑπάρχοντα τῶν χρεῶν ἀνεῖσθαι, πρὸς δὲ τὸ λοιπὸν ἐπὶ τοῖς σώμασι μηδένα δανεῖζειν. σεμνύνεται γὰρ ὁ Σόλων ἐν τούτοις, ὅτι τῆς θ' ὑποκειμένης γῆς ὄρους ἀνεῖλε πολλαχῆ πεπηγότας· πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα. Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 6. 1.1-2.1: Κύριος δὲ γενόμενος τῶν πραγμάτων Σόλων τὸν τε δῆμον ἠλευθέρωσε καὶ ἐν τῷ π[α]ρόντι καὶ εἰς τὸ μέλλον, κωλύσας δ[ανε]ῖζειν ἐπὶ τοῖς σώμασιν, καὶ νόμους ἔθηκε καὶ χρεῶν ἀπ[ο]κοπὰς ἐποίησε, καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δ[η]μοσίων, ἃς σεισάχθειαν καλοῦσιν, ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος.

πολιτών από δούλους λόγω χρεών, σε μικρούς και ελεύθερους επαγγελματίες,³⁷ αφετέρου στην ανάπτυξη της εμπορευματικής δουλείας με την εισαγωγή δούλων από το εξωτερικό. Οι πλούσιοι γαιοκτήμονες, για να αντικαταστήσουν τους εκτήμορους και τους πελάτες, που έχασαν με τη νομοθεσία του Σόλωνα, αναγκάστηκαν να στραφούν στο εξωτερικό προς αναζήτηση δουλικού εργατικού δυναμικού για την καλλιέργεια των κτημάτων τους.³⁸

Ωστόσο μεγάλη αύξηση του αριθμού των δούλων από τις περιοχές της Μικράς Ασίας σημειώνεται το 480 π.Χ. και έπειτα, εξαιτίας της διεξαγωγής των Μηδικών πολέμων και της επακόλουθης απελευθέρωσης των ελληνικών πόλεων από την περσική κυριαρχία.³⁹ Διότι ακριβώς η νίκη των Ελλήνων έναντι των Περσών ευνόησε την απόκτηση μεγάλου αριθμού αιχμαλώτων από τις βαρβαρικές αυτές περιοχές και την διοχέτευση τους ως δούλων στον ελλαδικό χώρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσκόμιση είκοσι χιλιάδων αιχμαλώτων από τη νικητήρια μάχη των Αθηναίων εναντίον των Περσών στην Πισιδία και η πώληση τους ακολούθως ως δούλους.⁴⁰ Η αναστολή της επιρροής, που ασκούσαν οι Πέρσες στο Αιγαίο, καθώς και η απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας δημιούργησε ένα αίσθημα εθνικής ανωτερότητας των Ελλήνων έναντι των βαρβαρικών λαών, που συνέχισαν να

³⁷ Rihll (1991), σελ. 123. Austin – Vidal Naquet (1998), σελ. 109.

³⁸ Finley (1983), σελ. 78, 87.

³⁹ Ειδικότερα με τις νίκες, που απέσπασαν οι Έλληνες εναντίον των Περσών, αρχικά στη μάχη της Σαλαμίνας το 480 π.Χ. (Ηρόδ., 8. 121), έπειτα στις Πλαταιές το 479 π.Χ. (Ηρόδ., 9. 80-81) και στη Μύκαλη την ίδια χρονιά (Ηρόδ., 9. 106), ακολούθως στην Ηίονα και στη Σκύρο το 476 π.Χ. και το 468/467 στον Ευρυμέδοντα ποταμό της Πισιδίας (Διόδ., 11. 60. 1-2. Πλουτ., *Κίμ.*, 8, 3-5. Θουκ., 1. 98. 1-2) κατάφεραν να απελευθερώσουν το Αιγαίο και τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας από την περσική κυριαρχία.

⁴⁰ Διόδ., 62. 1-2: αιχμαλώτους γάρ ειλήφει [τριήρεις] τριακοσίας και τετταράκοντα ναύς, ἄνδρας δὲ ὑπὲρ τοὺς διςμυρίους, χρημάτων δὲ πλῆθος ἀξιόλογον. Πλουτ., *Κίμ.*, 13: πραθέντων δὲ τῶν αιχμαλώτων λαφύρων εἷς τε τὰ ἄλλα χρήμασιν. Thompson (2003), σελ. 14. Ο Lauffer υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο μέρος των αιχμαλώτων διοχετεύτηκαν στα μεταλλεία του Λαυρείου της Αθήνας: Lauffer (1979), σελ. 165. Την ίδια άποψη φαίνεται ότι έχει και η Pritchett αν και δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί μέσα από τις πηγές μας: Pritchett (1991), σελ. 19.

βρίσκονται κάτω από την υποτέλεια του Μέγα Βασιλέα.⁴¹ Το γεγονός αυτό ώθησε τους Έλληνες να αντιπαραβάλουν την ελευθερία, που έχαιραν οι ίδιοι μετά τους Μηδικούς πολέμους, με την δουλεία των βαρβάρων.⁴² Έτσι οι Έλληνες άρχισαν να διοχετεύουν στον ελλαδικό χώρο δούλους από τις επιμέρους βαρβαρικές περιοχές. Στις κωμωδίες του Αριστοφάνη επιβεβαιώνεται η ύπαρξη δούλων με Φρυγική, Λυδική και Παφλαγονική ιθαγένεια.⁴³

Ο όγκος των πληροφοριών – κυρίως επιγραφικών – για την προέλευση των δούλων, προέρχεται από την Αθήνα. Δύο βασικές επιγραφικές μαρτυρίες, που βοηθούν στη μελέτη της εθνικότητας των δούλων, αποτελούν ο αποσπασματικός κατάλογος Αθηναίων δούλων, που δημεύτηκαν και πωλήθηκαν σε δημόσια δημοπρασία. Οι αναγραφόμενοι δούλοι της Αττικής αυτής στήλης κατηγορήθηκαν για συμμετοχή στην βεβήλωση των Ερμαϊκών στηλών της Αθήνας το 414 π. Χ.⁴⁴ Επιπρόσθετα μία ναυτική λίστα, στην οποία καταγράφονται τα ονόματα των ναυτών οχτώ ίσως τριήρων.⁴⁵ Η συγκεκριμένη επιγραφή τοποθετείται χρονικά είτε στα τέλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα ή στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

Όπως προκύπτει από τα ονόματα των παραπάνω καταλόγων,⁴⁶ οι δούλοι προέρχονταν κατά βάση από τις περιοχές βόρεια και ανατολικά του ελληνικού χώρου. Αναλυτικότερα στον κατάλογο των «Ερμοκοπιδών» διασώζονται τριάντα τέσσερα ονόματα δούλων εκ των οποίων τα έντεκα μαρτυρούν την ύπαρξη δούλων από τη Θράκη, επτά ονόματα προέρχονται από την Καρία και τρία ονόματα από την Σκυθία.

⁴¹ Schlaifer (1936), σελ. 166. Ducrey (1968), σελ. 271. Dihle (1998), σελ. 42. Mossé – Schnapp-Gourbeillon (2004), σελ. 241-242.

⁴² Doukellis (2009), σελ. 289.

⁴³ Αρ., *Όρν.*, 1243-1244: φέρ' ἴδω, πότερα Λυδὸν ἢ Φρύγα ταυτὶ λέγουσα μορμολύπτεισθαι δοκεῖς; Αρ., *Ιππ.*, 43-45: Οὔτος τῆ προτέρᾳ νομηγίᾳ ἐπρίατο δούλον βυρσοδέψην, Παφλαγόνα πανουργότατον καὶ διαβολώτατόν τινα.

⁴⁴ *IG I²*, 249. Meiggs – Lewis (1969), αρ. 79. Βλ. παράρτημα, αρ. 1.

⁴⁵ *IG I³* 1032. Βλ. παράρτημα, αρ. 2.

⁴⁶ Lewis (2011), σελ. 103, 112.

Υπάρχουν επίσης δύο ονόματα δούλων από τη Λυδία, την Ιλλυρία, τη Συρία και ένα μόνο όνομα προερχόμενο από την Κολχίδα και την Καππαδοκία.⁴⁷

Παράλληλα η ναυτική λίστα περιλάμβανε τα ονόματα εκατόν σαράντα έξι δούλων. Το μεγαλύτερο ποσοστό των δούλων της επιγραφής προερχόταν από τη Φρυγία, τη Θράκη, τη Συρία, την Καρία και τη Λυδία.⁴⁸ Οι Φρύγες και οι Θράκες κατ' αναλογία με τον ολικό αριθμό των αναγραφόμενων δούλων υπερτερούσαν καθώς αριθμούσαν τους έντεκα και δέκα αντιστοίχως. Έπειτα ακολουθούσαν έξι συνολικά Σύριοι. Οι Κάρες και οι Λύδιοι συμψηφίζονταν καθώς αριθμούσαν τους πέντε. Ωστόσο σποραδικά ονόματα δούλων μέσα στον κατάλογο βεβαιώνουν την καταγωγή δούλων από τις περιοχές της Παφλαγονίας, της Φοινίκης, της Σκυθίας⁴⁹ και της Μεσοποταμίας.⁵⁰

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι δούλοι των επιμέρους επιγραφών ποικίλουν ως προς την καταγωγή τους. Αυτό δεικνύει ότι δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη προτίμηση σε δούλους με συγκεκριμένη προέλευση. Η συγκεκριμένη άποψη επιβεβαιώνεται μέσα από τους *Νόμους* του Πλάτωνα, όπου μαρτυρείται ότι κατά τη διαδικασία πώλησης ενός δούλου η εθνικότητα του δεν δηλωνόταν. Αντιλαμβανόμεστε

⁴⁷ Meiggs – Lewis (1969), σελ. 247. Pritchett (1974), σελ. 278. Lewis (2011), σελ. 102, 111. Στον κατάλογο αναγράφονται επίσης τρεις δούλοι με ελληνικά ονόματα, δηλωτικά της καταγωγής τους. Προέρχονται από τη Μακεδονία, την Κρήτη και τη Μεσσηνία.

⁴⁸ IG I³ 1032. Βλ. παράρτημα, αρ. 2.

⁴⁹ Πρέπει να σημειωθεί ότι η εισαγωγή στην Αθήνα δούλων από τη Σκυθία ήταν ιδιαίτερα πληθωρική ήδη από τις αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα. Την περίοδο αυτή είχε δημιουργηθεί ένα σώμα αστυνόμευσης στην Αθήνα, το λεγόμενο σώμα των τοξοτών, προκειμένου να φυλάσσεται η πόλη και να διατηρείται η τάξη και η ασφάλεια στο εσωτερικό της. Το δημόσιο αυτό σώμα των τοξοτών απαρτιζόταν από δούλους προερχόμενους από τη Σκυθία. Οι Σκύθες τοξότες, που αρχικά αριθμούσαν τους τριακόσιους, αυξήθηκαν και έφτασαν τους χίλιους– μέγας σχετικά αριθμός δούλων προερχόμενος από μία μόνο περιοχή για τη κάλυψη μιας συγκεκριμένης δημόσιας εργασίας. Η προέλευση του σώματος των τοξοτών επιβεβαιώνεται μέσα από αρκετά έργα του Αριστοφάνη. Thompson (2003), σελ. 18. Westermann (1955), σελ. 10. Finley (1991), σελ. 125, Finley (1983), σελ. 85, Finley (1977), σελ. 163: Ο Finley χρονολογεί την εισαγωγή Σκυθών τοξοτών στην Αθήνα το 477 – 378 π. Χ.

⁵⁰ IG I³ 1032. Τα τρία εναπομείναντα ονόματα της επιγραφής κατονομάζουν δούλους από την Αρκαδία, τη Λακωνία και τη Χίο. Βλ. παράρτημα, αρ. 2.

επομένως ότι η καταγωγή των δούλων δεν ενδιέφερε τους αγοραστές. Ο πωλητής όφειλε να ανακοινώσει δημόσια οποιοδήποτε σωματικό ή διανοητικό ελάττωμα, που μπορούσε ενδεχομένως να έχει κάποιος δούλος.⁵¹

Επιπρόσθετα διαφαίνεται ότι οι βόρειοι δούλοι δεν διέφεραν αριθμητικά από τους δούλους της Ανατολής. Συνεπώς το αν κάποιος προερχόταν βόρεια ή ανατολικά του ελληνικού χώρου δεν φαίνεται να αποτελούσε κριτήριο διάκρισης τους. Αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί και μέσα από τις τιμές πώλησης των δούλων της απικής Ερμαϊκής στήλης.⁵² Η μέση τιμή πώλησης των δούλων, που προέρχονταν από την ανατολή αντιστοιχούσε στις εκατόν εβδομήντα εννέα και μισό δραχμές και των δούλων με βόρεια καταγωγή ανερχόταν στις εκατόν εβδομήντα τρεις δραχμές.⁵³ Επομένως η προέλευση των δούλων δεν αποτελούσε παράγοντα διαφοροποίησης της τιμής πώλησης τους.⁵⁴

Καθίσταται εμφανές, ότι τα περισσότερα κύρια ονόματα των επιγραφών είναι εθνικά ονόματα και δηλώνουν την ιθαγένεια του κάθε δούλου. Για παράδειγμα το όνομα «Ιλλυριός» δηλώνει άτομα προερχόμενα από την Ιλλυρία, το όνομα «Φοίνιξ» αποτελεί φοινικική ονομασία, το «Θράξ» ή «Θράπτα» προσδιορίζει ένα άντρα ή μια γυναίκα αντίστοιχα από τη Θράκη,⁵⁵ το όνομα Κόλχος δηλώνει την καταγωγή του δούλου από

⁵¹ Πλ., *Νόμ.*, 916a-b: ἐάν τις ἀνδράποδον ἀποδῶται κάμνον – μή ἀναγωγῆς ἔστω τούτω - ἐάν τ' ἀληθές τις προειπῶν ἀποδῶται τῷ. Υπ., *Αθην.*, 15: ἕτερος νόμος ἐστί [περὶ ὧν ὁμολογοῦν]τες ἀλλήλοις συμβάλλουσιν, ὅταν τις πωλῆ ἀνδράποδον προλέγειν ἐάν τι ἔχη ἀρρώστημα εἰ δέ μή, ἀναγωγή τούτου ἐστίν.

⁵² Πρέπει να αναφερθεί, ότι στα ίδια περίπου επίπεδα κυμαίνονταν και οι τιμές πώλησης των δούλων, εργατών στα μεταλλεία του Λαυρίου. Η μέση αξία του καθενός δούλου ανερχόταν στις εκατόν ογδόντα δραχμές. Βλ. κεφάλαιο 6.2.

⁵³ Pritchett (1956), σελ. 278.

⁵⁴ Pritchett (1956), σελ. 278. Meiggs – Lewis (1969), σελ. 247.

⁵⁵ Οι επιγραφές, που ανευρέθηκαν στην περιοχή του Λαυρίου τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα μαρτυρούν την ύπαρξη Θρακών δούλων, ανδρών και γυναικών, οι οποίοι δηλώνονται με τον ίδιο ελληνικό τύπο «Θράξ» και «Θράπτα» αντίστοιχα: /G II², 10208: Πειθίας Λέοντος Σαλαμίνιος. Θράπτα. Λέων. /G II², 11687, 11688: βλ. παράρτημα, αρ. 3, 4. /G I², 488: [ΘΡ]ΑΙΧΣ ΚΟΡΤΥΝΙΟ[C]. /G II², 8927: Φιλόνικος Βίθυος Θράξ. Βλ. επίσης: /G II², 11689: βλ. παράρτημα, αρ. 5.

την Κολχίδα κ.ο.κ.⁵⁶ Το μόνο βαρβαρικό όνομα, που αναφέρεται στην Ερμαϊκή στήλη, είναι το «Μελιπ[ενός]» ή «Μελιπενέ», το οποίο, σύμφωνα με τους Meiggs και Lewis αποτελεί καππαδοκική ονομασία.⁵⁷ Η ναυτική λίστα περιλαμβάνει περισσότερα βαρβαρικά ονόματα. Παραδειγματικά αναφέρω το όνομα «Νάδος», το οποίο, σύμφωνα με τον Lewis, προέρχεται από την Καρία. Φρυγική ιθαγένεια φαίνεται ότι έχει ο δούλος με την ονομασία «Δάος». Τα ονόματα «Γέτας» και «Πιστύρας» προέρχονται από τη Θράκη.

Συμπληρωματική πηγή στην μελέτη των ονομάτων των δούλων αποτελούν οι επιγραφές και οι επιτύμβιες στήλες, που ανευρέθηκαν στο Λαύριο τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα. Οι επιγραφές επιβεβαιώνουν τη χρήση πολλών τέτοιων εθνικών ονομάτων, όπως επίσης και βαρβαρικών ονομασιών από τις προαναφερθείσες περιοχές. Ταυτόχρονα παρέχουν επιπρόσθετα στοιχεία για την προέλευση των δούλων, με βάση την ονοματολογία τους.

Πιο συστηματικά δύο αναθηματικές επιγραφές από την περιοχή του Σουνίου και από το Λαύριο⁵⁸ αντίστοιχα περιλαμβάνουν ονόματα δούλων βαρβαρικής κυρίως προέλευσης. Η πρώτη αποσπασματική επιγραφή αναγράφει το εξής: «οΐδε άνθεσα[ν — —] Κάδους Βελτίων Καλλίας Μανδίων Φίλων Τίβειος Φανίας Στέφανο[ς] Έλπίνικ[ος] Άγαθοκ[λής] Σύρος.»⁵⁹ Στη δεύτερη επιγραφή διασώζεται ολόκληρο το κείμενο: «[Τυ]ράν[νω]ι Μηνί άν[έθ[ε]]σα[ν] έπ' εϋτυχίαις έρανισται : οΐδε : Κάδους Μάνης : Καλλίας : Άπτας : Άρτεμίδωρος : Μάης : Σωσίας : Σαγγάριος Έρμαΐος : Τίβειος : Έρμος.»⁶⁰ Οι επιμέρους επιγραφές αποτελούν ομαδικά αναθήματα δούλων σε ιερά. Εύλογα εικάζουμε, βάσει της τοποθεσίας των επιγραφών και των βαρβαρικών ονομάτων, που περιέχουν, ότι οι δούλοι, που αναφέρονται, απασχολούνταν στα μεταλλεία.⁶¹

⁵⁶ Braund (1989), σελ. 114.

⁵⁷ *JG I*², 249. Meiggs – Lewis (1969), σελ. 247. Βλ. παράρτημα, αρ. 1.

⁵⁸ Το Λαύριο αποτελούσε κατά την κλασική περίοδο μια από τις σημαντικότερες περιοχές εκμίσθωσης μεταλλείων: Lauffer (1979), σελ. 4.

⁵⁹ *JG II*², 2937. Βλ. επίσης: Young (1941), σελ. 29.

⁶⁰ *JG II*², 2940.

⁶¹ Lauffer (1979), σελ. 128.

Η προέλευση των περισσότερων ονομάτων, που αναγράφονται στις παραπάνω επιγραφές, διευκρινίζεται. Συγκεκριμένα στην πρώτη επιγραφή η λέξη «Σύρος» είναι εθνικό όνομα και δηλώνει την Συριακή προέλευση του δούλου ενώ ο «Μανδίων» της πρώτης επιγραφής είναι μάλλον Ιρανός στην καταγωγή.⁶² Ο «Σαγγάριος» στη δεύτερη επιγραφή είναι όνομα προερχόμενο από τη Βιθυνία. Επιπρόσθετα το όνομα «Κάδος» στην πρώτη επιγραφή καθώς και τα ονόματα «Μάνης»⁶³ και «Άπτας» στη δεύτερη, έχουν φρυγική προέλευση.⁶⁴ Η λέξη «Μάνης» επιβεβαιώνεται επίσης από το Στράβωνα, ότι αποτελεί φρυγική ονομασία, όπως ομοίως και το όνομα «Μίδας».⁶⁵ Τα φρυγικά ονόματα «Άπτας» και «Μάνης» απαντώνται επίσης σε δύο ατομικές επιτύμβιες επιγραφές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, οι οποίες ανευρέθηκαν στην περιοχή Κερατέα.⁶⁶

Ακολούθως τα αναγραφέντα ονόματα «Τίβειος» και «Μάης» των αρχικών επιγραφών *IG III² 2937* και *IG II² 2940* θεωρούνται Παφλαγονικής προέλευσης.⁶⁷ Η αναφορά του Στράβωνα, για την Παφλαγονική ιθαγένεια του ονόματος «Τίβειος» το επιβεβαιώνει.⁶⁸ Όμοια φαίνεται να είναι και η προέλευση του ονόματος «Άτώτας»,⁶⁹

⁶² Επίσης ιρανικής προέλευσης φαίνεται ότι είναι και το βαρβαρικό όνομα «Άρτίμας», το οποίο απαντάται σε μία ατομική επιτύμβια στήλη, στη βόρεια περιφέρεια της περιοχής των μεταλλείων, Κερατέα: *IG II², 10847*. Βλ. παραρτημα αρ. 6. Lauffer (1979), σελ. 128.

⁶³ Επιπρόσθετο ατομικό ανάθημα, το οποίο βρέθηκε στο κέντρο της περιοχής των μεταλλείων, στην Καμάριζα, μαρτυρεί επίσης την ύπαρξη του φρυγικού ονόματος «Μάνης»: *IG II², 4633*. Βλ. παράρτημα, αρ. 7. Ο Lauffer συσχετίζει αυτή την επιγραφή με τους δούλους των μεταλλείων: Lauffer (1979), σελ. 128. Συγγενικός τύπος στη φρυγική ονομασία «Μάνης» είναι η λέξη «Μάννης», όπως επιβεβαιώνει η επιμέρους ατική επιγραφή του 4^{ου} π.Χ. αιώνα: *IG I², 1084* Βλ. παράρτημα, αρ. 8.

⁶⁴ Lauffer (1979), σελ. 129. Τα επιμέρους φρυγικά ονόματα αναγράφονται και στη ναυτική λίστα.

⁶⁵ Στράβ., *Γεωγρ.*, 7. 3. 12: ἐξ ὧν γὰρ ἐκομίζετο ... ἢ τοῖς ἐπιπολάζουσιν ἐκεῖ ὀνόμασι προσηγόρευον, ὡς Μάνην ἢ Μίδαν τὸν Φρύγα.

⁶⁶ *IG II², 10898*. *IG II², 12034*. Βλ. παράρτημα, αρ. 9, 10. Επιπλέον *IG II², 12033*. *IG II², 12032*. Βλ. παράρτημα, αρ. 11, 12.

⁶⁷ Lauffer (1979), σελ. 128.

⁶⁸ Στράβ., *Γεωγρ.*, 12. 553: διότι πᾶσα ἡ πλησίον τοῦ Ἄλυος Καππαδοκία ὄση παρατείνει τῇ Παφλαγονίᾳ ταῖς δυσὶ χρήται διαλέκτοις καὶ τοῖς ὀνόμασι πλεονάζει τοῖς Παφλαγονικοῖς, Ῥατώτης καὶ Τίβιος καὶ Μάνης.

που εντοπίζεται στην επιτύμβια επιγραφή του δεύτερου μισού του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, από την περιοχή των μεταλλείων του Λαυρίου. Η επιγραφή πιθανότατα αφορά ένα μεταλλευτή στα ορυχεία του Λαυρίου⁷⁰: «Ἀτώτας μεταλλεύς. Πόντου ἀπ' Εὐεξείνου Παφλαγῶν μεγάλθυμος Ἄτώτας ἦς γαίας τηλοῦ σώμ' ἀνέπαυσε πόνων. τέχνηι δ' οὔτις ἔριξε· Πυλαιμένεος δ' ἀπὸ ρίζης εἴμ', ὃς Ἀχιλλῆος χειρὶ δαμείς ἔθανεν.»⁷¹ Η παρουσία δούλων από την Παφλαγονία στα μεταλλεία της Αττικής, ενδεχομένως οφείλεται στο ότι υπήρχαν πολλά μεταλλεία αργύρου στην Παφλαγονία. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί τη χρήση έμπειρων Παφλαγόνων μεταλλευτών στα αττικά ορυχεία.

Ὡς προς τους Κάρες δούλους, είδαμε να χρησιμοποιείται ο όρος «Κάρ».⁷² Ὡστόσο ορισμένες επιτύμβιες επιγραφές του Λαυρίου του 4^{ου} π.Χ. αιώνα μαρτυρούν τη χρήση του ονόματος «Ἄδα», για να δηλώσει γυναίκες δούλες καρικής καταγωγής.⁷³

Παράλληλα από τη Βορειοανατολική Μικρά Ασία, συγκεκριμένα από την Καππαδοκία ή την Αρμενία φαίνεται να προέρχεται ένας δούλος με τη βαρβαρική ονομασία «Ἀζάρατος».⁷⁴ Σε μια ατομική αναθηματική επιγραφή του 4^{ου} π.Χ. αιώνα αναγράφεται το εξής: «ἦρω[ι] ἀνέθηκεν Ἀζάρατος : εὐξάμενος».⁷⁵

Μελετώντας τα ονόματα των δούλων βαρβαρικής προέλευσης, που εργάζονταν στα μεταλλεία του Λαυρίου, παρατηρούμε ότι εντοπίζονται δούλοι, με ελληνικά ονόματα (π.χ. Βελτίων, Καλλίας, Φίλων, Φανίας, Στέφανος, Ἐλπίνικος, Ἀγαθοκλής), πέρα από τις ελληνικές ονομασίες, δηλωτικές της καταγωγής τους.⁷⁶ Συμπληρωματικά αναφέρω δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις δούλων από τη Θράκη, τους οποίους γνωρίζουμε μέσα από τα γραμματειακά κείμενα: αφενός του δούλου του Νικία, επονομαζόμενου

⁶⁹ Το παφλαγονικό αυτό όνομα επιβεβαιώνεται και από τον Στράβωνα με το όνομα Ῥατώτης αντί Ἄτώτας: Στράβ., *Γεωγρ.*, 12. 553. Βλ. παραπ. 67. Η χρήση του βαρβαρικού ονόματος «Τίβειος» επιβεβαιώνεται και μέσα από τη ναυτική επιγραφή.

⁷⁰ Lauffer (1979), σελ. 132.

⁷¹ *JG II*², 10051.

⁷² *JG I*², 249.

⁷³ *JG II*², 10573, 10574, 10575. Βλ. παράρτημα, αρ. 13, 14, 15.

⁷⁴ Lauffer (1979), σελ. 131.

⁷⁵ *JG II*², 4598.

⁷⁶ Αναφέρεται ότι η πλειονότητα των δούλων της Αθήνας αποκτούσαν ελληνικά ονόματα, ίδια με αυτά των πολιτών: βλ. Vlassopoulos (2010), σελ. 113.

Σωσία, που είχε τεθεί το 420 π.Χ. αρμόδιος επιστάτης ενός από τα μισθωμένα μεταλλεία του Λαυρίου,⁷⁷ αφετέρου του Αντιγένη, δούλου του Νικόβουλου. Ο Αντιγένης στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα είχε επίσης αναλάβει τη διαχείριση ενός μεταλλείου.⁷⁸

Συνεκτιμώντας τις γραμματειακές μαρτυρίες και τα επιγραφικά κατάλοιπα συμπεραίνουμε ότι ένα μεγάλο μέρος των δούλων στην Αθήνα ήταν βαρβαρικής προέλευσης κυριότερα από τις περιοχές βόρεια και ανατολικά του ελλαδικού χώρου. Η Θράκη και η Παφλαγονία, καθόσον διατηρούσαν μεταλλεία στο εσωτερικό τους, μπορούσαν να διαθέσουν επαρκές έμπειρο εργατικό δυναμικό στα μεταλλεία της Αττικής. Εάν λάβουμε υπόψη μας ότι συνολικά εντοπίστηκαν σε επιγραφές στην περιοχή των μεταλλείων εκατό ονόματα δούλων,⁷⁹ αντιλαμβανόμαστε ότι το ποσοστό αυτό είναι εξαιρετικά μικρό σε σύγκριση με το συνολικό αριθμό των δούλων, που εργάζονταν στα μεταλλεία. Στην ουσία, όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Lauffer, εάν συνυπολογίσουμε τις τόσες άλλες αποσπασματικές επιγραφικές μαρτυρίες και εκείνες ακόμη που δεν έχουν ανευρεθεί, θα καταλάβουμε ότι ένα μεγάλο μέρος των δούλων μη ελληνικής καταγωγής παραμένει άγνωστος σε μας.⁸⁰ Παρά ταύτα ακόμη και αυτά τα λίγα επιγραφικά ονόματα προδίδουν μια ποικιλία στην ονοματολογία των δούλων τόσο βαρβαρική όσο και ελληνική. Ταυτόχρονα επιβεβαιώνουν την εκτεταμένη χρήση βάρβαρων δούλων κατά τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα στην Αθήνα.

Δύο αποσπασματικές επιγραφές προερχόμενες από τη Χίο προσθέτουν στοιχεία στην ονοματολογία των βαρβάρων. Η πρώτη επιγραφή αναγράφει συγκεκριμένα: «[—]Ι[.] [—] [—] [—]ν [..]εσχέω [..]ος [..]δης [..]ς [Τί]βειος [..]ησις [Δεκ]άς [..]ων Πα[—] Δε[κ]άς —] Απ[—] Με[—] Μη[—] Παρ[—] Τίβε[ιος] Ἄρτύ[μης] Ποτε[—]

⁷⁷ Ξεν., *Πόρ.*, 4. 14: πάλαι μὲν γὰρ δήπου οἷς μεμέληκεν ἀκηκόαμεν ὅτι Νικίας ποτὲ ὁ Νικηράτου ἐκτήσατο ἐν τοῖς ἀργυρείοις χιλίους ἀνθρώπους, οὓς ἐκεῖνος Σωσία τῷ Θρακί ἐξεμίσθωσεν.

⁷⁸ Δημ., *Παντ.*, 25: Ἐβλαψέ με Νικόβουλος ἐπιβουλεύσας ἐμοὶ καὶ τῇ οὐσίᾳ τῇ ἐμῇ, ἀφελέσθαι κελεύσας Ἀντιγένην τὸν ἑαυτοῦ οἰκέτην τὸ ἀργύριον τοῦ ἐμοῦ οἴκετου, ὃ ἔφερον καταβολὴν τῇ πόλει τοῦ μετάλλου, ὃ ἐγὼ ἐπριάμην ἐνενήκοντα μνῶν, καὶ αἴτιος ἐμοὶ γενόμενος ἐγγραφήναι τὸ διπλοῦν τῷ δημοσίῳ.

⁷⁹ Σύμφωνα με τον Lauffer, μόνο τα μισά από τα εκατό ονόματα μπορούν με ασφάλεια να αποδοθούν σε εργάτες μεταλλείων: Lauffer (1979), σελ.140.

⁸⁰ Lauffer (1979), σελ.140.

Πέρσ[ης?] Δημή[τριος] Δεκάς [—] Σωσι[—].»⁸¹ Στη δεύτερη επιγραφή παρατίθεται το εξής: «[—]Σ[....9....] —]υλέων][..]π[.] [— ψ]ήφον θεμεν[.] [—]τας γράψαι πο- [— ή] πόλις ήλεο[θέ][ρωσεν —]εναι ύπ' Οίνο[π][—]ν ούδές δεκάς Μιδ[—] Πλάτων Εϋδρομος Παφλαγων[ι]δης Χάροψ Μάνιππος Εϋχερίδη[ς] Γήρυς "Υλης "Υρητων? [δεκάς .c.6..]ωνος Εϋα[ρ]χος Τίβειος Οιβάρης Σϋρος Κιλίκας Άρτύμης Γλαϋκος Μειδής "Εφεσος [δ]εκάς Παρμένοντος Τύργαστος Σϋρος Καλλίης Αρμόδιος Φρύξ Μίδας [—] δ[εκάς —] Α[—] Α[—] δ[εκάς —] Σ[—] Μ[—] Κ[—] Π[—] Ο[—] [Α]ρτέμων [Α]δρηστος [Κ]αλλίης Εϋκρίνη[ς].»⁸²

Οι παραπάνω επιγραφές ανάγονται πιθανότατα στον 5^ο π.Χ. αιώνα.⁸³ Παρά το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των ονομάτων δε διασώζεται, εντούτοις επιβεβαιώνουν την ανατολική προέλευση ορισμένων από τους αναγραφόμενους δούλους.

Όπως συνάγεται, από τον 6^ο π.Χ. αιώνα και έπειτα άρχισε να εδραιώνεται ένας τύπος δουλείας στηριζόμενος στην εισαγωγή βαρβάρων ως δούλων. Ο επιμέρους τύπος δουλείας – πέρα από την προέλευση - καθοριζόταν και από τη θέση των δούλων μέσα στις πόλεις. Εξ αυτού θα μελετηθεί ακολούθως η νομική, η οικονομική και η κοινωνική υπόσταση των δούλων αυτών.

3) Η θέση που διατηρούσαν οι δούλοι μέσα στα πλαίσια της πόλης

Πρέπει να επισημανθεί ότι το μόνο καθεστώς δουλείας, για το οποίο έχουμε επαρκείς και σαφείς μαρτυρίες είναι το αθηναϊκό. Συνεπάγεται ότι η μελέτη θα περιοριστεί κατά κύριο λόγο στην θέση, που διατηρούσαν οι δούλοι μέσα στα πλαίσια της αθηναϊκής πόλης.

5.1) Η νομική υπόσταση των δούλων σύμφωνα με το αθηναϊκό πρότυπο

Ο δούλος στην Αθήνα από νομικής άποψης αποτελούσε ιδιοκτησία του κυρίου του.⁸⁴ Κατ' αυτή την έννοια ο ιδιοκτήτης του μπορούσε να τον διαθέσει, όπως ήθελε.

⁸¹ AD (1927-28), σελ. 25, αρ. 3.

⁸² Athena, (1908), σελ. 218-19, no. 16

⁸³ Finley (1983), σελ. 53.

Μπορούσε να τον μεταβιβάσει με μια απλή δωρεά, με αγοραπωλησία, με διαθήκη ή μέσω μιας εμπορικής συμφωνίας.⁸⁵ Στερούνταν παντελώς νομικών δικαιωμάτων. Ο νόμος προστάτευε την ανθρώπινη υπόσταση του δούλου μόνο στο σημείο εκείνο όπου απειλούνταν η σωματική του ακεραιότητα, όπως χαρακτηριστικά ήταν η κακομεταχείριση του δούλου μέσω των αδικαιολόγητων κτυπημάτων ή των τραυματισμών, του ευνουχισμού ή της θανάτωσης του.⁸⁶

Παράλληλα οι δούλοι της Αθήνας νομικά δεν είχαν κανένα δικαίωμα όσον αφορά την κατοχή ιδιοκτησίας.⁸⁷ Η στέρηση του δικαιώματος ιδιοκτησίας καθίσταται αναπόφευκτη καθώς οι ίδιοι οι δούλοι ανήκαν στους εκάστοτε δεσπότες τους.

Επιπλέον οι δούλοι δεν μπορούσαν να προσφύγουν στα δικαστήρια για να εκπροσωπηθούν οι ίδιοι. Μόνο ο κύριος τους είχε τη δυνατότητα να παρουσιαστεί στο δικαστήριο, για να τους υπερασπιστεί.⁸⁸ Ειδικότερα στις περιπτώσεις, όπου ένας δούλος δεχόταν σωματική βία από κάποιο τρίτο πρόσωπο, τότε επενέβαινε ο κύριος του. Στις περιπτώσεις τραυματισμού του δούλου γινόταν μια ιδιωτική αγωγή αποζημίωσης εναντίον του ενόχου. Εάν όμως ο δούλος πέθαινε, γινόταν αγωγή για δολοφονία και τότε η υπόθεση ανθρωποκτονίας παραπεμπόταν στο Παλλάδιο δικαστήριο. Εάν ο δολοφόνος ήταν δούλος, τότε κινδύνευε να θανατωθεί. Στην περίπτωση όμως, που η ενοχική αυτή πράξη εκτελούνταν από ένα ελεύθερο άτομο, τότε απλά επιβαρυνόταν με ένα μικρό πρόστιμο⁸⁹ και με την υποχρέωση να καθαρθεί, καθώς αποτελούσε υβριστική πράξη απέναντι στους θεούς.⁹⁰

⁸⁴ Οι δούλοι μπορούσαν να αποτελούν ατομική ιδιοκτησία ενός ελεύθερου πολίτη ή συλλογική ιδιοκτησία του δήμου. Austin – Vidal Naquet (1998), σελ. 145. Garland (1988), σελ. 64.

⁸⁵ Garland (1988), σελ. 64. Τσιμπουκίδης (1991), σελ. 79.

⁸⁶ Morrow (1937), σελ. 211.

⁸⁷ Garland (1988), σελ. 65. Κυρτάτας (1987), σελ. 27.

⁸⁸ Δημ., *Γοργ.*, 483b: γὰρ ἀνδρὸς τοῦτό γ' ἐστὶν τὸ πάθημα, τὸ ἀδικεῖσθαι, ἀλλ' ἀνδραπόδου τινὸς ᾧ κρείττον ἐστὶν τεθνάναι ἢ ζῆν, ὅστις ἀδικούμενος καὶ προπηλακιζόμενος μὴ οἶός τέ ἐστιν αὐτὸς αὐτῷ βοηθεῖν μηδὲ ἄλλω οὐ ἂν κήδηται. Hunter (2000), σελ. 6. Mirhady (2000), σελ. 58.

⁸⁹ Πλ., *Νόμ.*, 9, 865b: φόνου δὴ καθάπερ ἠρξάμεθα, πειρώμεθα διὰ τέλους παντὸς εἴδους πέρι φόνου θεῖναι τοὺς νόμους, καὶ πρῶτον μὲν τὰ βίαια καὶ ἀκούσια λέγωμεν. καθαρθεὶς κατὰ τὸν ἐκ Δελφῶν κομισθέντα περὶ τούτων νόμον ἔστω καθαρὸς· ἰατρῶν δὲ πέρι πάντων, ἂν ὁ θεραπευόμενος ὑπ' αὐτῶν

Είναι εμφανές ότι η στέρηση του δικαιώματος της δικαστικής εκπροσώπησης καθιστούσε τους δούλους ανίκανους νομικά να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες μεταχείρισης και συμπεριφοράς από τους κυρίους τους. Ακόμα και στο έσχατο ενδεχόμενο της θανάτωσης ενός δούλου από τον δεσπότη του, η νομική αποκατάσταση του δούλου δεν ήταν εύκολα εφικτή. Ο Δημοσθένης αναφέρει ότι εκείνοι, οι οποίοι κατέθεταν δημόσια μήνυση εναντίον ενός δεσπότη για κακομεταχείριση ή θανάτωση του δούλου του, στη περίπτωση που δεν συνέχιζαν μέχρι τέλους τη νομική αυτή διαδικασία ή συνεχίζοντας δεν κατάφερναν να συγκεντρώσουν το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, τότε ήταν αναγκασμένοι να πληρώσουν χίλιες δραχμές ως πρόστιμο.⁹¹ Καθόσον λοιπόν δεν δικαιούνταν οι δούλοι να καταθέτουν στο δικαστήριο για την προάσπιση του εαυτού τους αλλά μόνο οι ελεύθεροι άνδρες, η πιθανή οικονομική επιβάρυνση σαφώς αποθάρρυνε πολλούς καλοθελητές να καταθέσουν υπέρ της προστασίας των δούλων. Επομένως, για να γλιτώσουν οι δούλοι από τη βίαιη μεταχείριση των κυρίων τους, τις περισσότερες φορές έβρισκαν ως διέξοδο την ασυλία σε κάποιο ιερό. Συγκεκριμένα οι δούλοι στην Αθήνα κατέφευγαν στο ιερό του Θησείου κοντά στην Αγορά ή στο βωμό των Ευμενίδων στην Ακρόπολη, για να βρουν προσωρινά άσυλο.⁹² Η τύχη τους εξαρτιόταν από τη σύμφωνη γνώμη των

ακόντων τελευτᾷ, καθαρὸς ἔστω κατὰ νόμον. Πλ., *Νόμ.*, 9. 868a: ὅστις δ' ἂν τῶν ἀποκτεινάντων πάντων μὴ πείθεται τῷ νόμῳ, ἀλλ' ἀκάθαρτος ὦν ἀγοράν τε καὶ ἄθλα καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ μιαινῆ.

⁹⁰ Αντιφ., *Χορ.*, 4: Τοσαύτην γὰρ ἀνάγκην ὁ νόμος ἔχει ὥστε καὶ ἂν τις κτείνῃ τινὰ ὦν αὐτὸς κρατεῖ καὶ μὴ ἔστιν ὁ τιμωρήσων, τὸ νομιζόμενον καὶ τὸ θεῖον δεδιὼς ἀγνεύει τε ἑαυτὸν καὶ ἀφέξεται ὦν εἴρηται ἐν τῷ νόμῳ, ἐλπίζων οὕτως ἂν ἄριστα πράξειν. Morrow (1937), σελ. 218, 223. Garland (1988), σελ. 69.

⁹¹ Δημ., *Μειδ.*, 47: ὅσοι δ' ἂν γράφωνται γραφὰς ἰδίας κατὰ τὸν νόμον, ἐάν τις μὴ ἐπεξέλθῃ ἢ ἐπεξιών μὴ μεταλάβῃ τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων, ἀποτεισάτω χιλίας δραχμὰς τῷ δημοσίῳ.

⁹² Morrow (1937), σελ. 224. Αρ., *Αποσπ.*, 567: τὸν Φρύγα, τὸν αὐλητήρα, τὸν Σαβάζιον. ἐμοὶ κράτιστόν ἐστιν εἰς τὸ Θησεῖον δραμεῖν, ἐκεῖ δ' ἕως ἂν πράσιν εὐρωμένον μένειν. διέφθορας τὸν ὄρκον ἡμῶν. Αρ., *Θεσμ.*, 223-224: [ΚΗ.] Ἄπαταί ἰαπαταί.

[ΕΥ.] Οὗτος σύ, ποί θεΐς;

[ΚΗ.] Εἰς τὸ τῶν σεμνῶν θεῶν· οὐ γὰρ μὰ τὴν Δήμητρ' ἔτ' ἐνταυθοῖ μενῶ τεμνόμενος.

ιερέων, εάν δηλαδή ο δούλος έπρεπε να επιστρέψει στον κύριό του ή να πωληθεί εκ νέου σε άλλο κύριο.⁹³

Επιπρόσθετα ο δούλος στην Αθήνα δεν επιτρεπόταν να καταθέσει στο δικαστήριο σε βάρος κάποιου προδότη, ιερόσυλου ή καταχραστή των νόμων της πολιτείας.⁹⁴ Η διαδικασία αυτή αποτελούσε μοναδικό προνόμιο των ελεύθερων ανδρών. Η μαρτυρία ενός δούλου αποσπτόταν μόνο μετά από βασανιστήρια, με τη λεγόμενη «βάσανο».⁹⁵ Πρέπει να σημειωθεί ότι η μόνη πόλη για την οποία γνωρίζουμε ότι χρησιμοποιούσε τη μέθοδο της βασάνου είναι η Αθήνα. Δεν διαθέτουμε σχετικές μαρτυρίες, που να επιβεβαιώνουν τη διεξαγωγή αυτής της δικαστικής πρακτικής σε κάποια άλλη ελληνική πόλη.⁹⁶

Η βάσανος αποτελούσε μια διαδικασία απόσπασης ή επικύρωσης πληροφοριών μέσω της άσκησης σωματικής βίας πάνω στους δούλους. Χρησιμοποιούνταν στις νομικές εκείνες υποθέσεις, στις οποίες τα αποδεικτικά στοιχεία αποδεικνύονταν ανεπαρκή για την ενοχοποίηση κάποιου εγκληματία ή παραβάτη του νόμου. Εξαιτίας του ότι σε τέτοιες περιπτώσεις οι ένορκες καταθέσεις των ελευθέρων αποδεικνύονταν συνηθέστερα ψευδείς, προτάθηκε η βάσανος, ως το πιο

⁹³ Σύμφωνα με τις γραμματειακές πηγές οι δούλοι καταφεύγοντας στο Θησείο, κατάφερναν να ξεφύγουν από τους κυρίους τους και ακολούθως να αναζητήσουν ένα νέο αφεντικό, για να τους αγοράσει: Αρ., *Αποσπ.*, 567: κράτιστόν έστιν εις τὸ Θησεῖον δραμεῖν, ἐκεῖ δ' ἕως ἂν πράσιν εὐρωμεν μένειν. Πολυδ., *Ονομαστ.*, τὸ δὲ σὺν ἄλλῳ πεπράσθαι προσπεπράσθαι. ὃ δ' οἱ νῦν φασὶ τοὺς οἰκέτας πράσιν αἰτεῖν, ἔστιν εὐρεῖν ἐν ταῖς Ἄριστοφάνους Ὠραις. Gottesman 2014, σελ. 160, 161.

⁹⁴ Johnstone (1998), σελ. 222.

⁹⁵ Johnstone (1998), σελ. 222. Biscardi (2003), σελ. 161. Hunter - Edmondson (2000), σελ. 7. Ενδεικτικές αναφορές σε περιστατικά χρησιμοποίησης της πρακτικής της βασάνου παρατίθενται στα εξής αποσπάσματα: Λυσ., *Κατά Ερατοσθ.*, 16. Δημ., *Ολυμπ.*, 14-16. Δημ., *Παντ.*, 40.

⁹⁶ Gagarin (1996), σελ. 3. Carey (1988), σελ. 241. Headlam (1893), σελ. 1.

αποτελεσματικό μέσο απόσπασης της αλήθειας από τους δούλους.⁹⁷ Η μαρτυρία τους κρινόταν αξιόπιστη επειδή ακριβώς εκμαιευόταν καταναγκαστικά.⁹⁸

Στην πραγματικότητα όμως η μέθοδος της βασάνου δεν μπορούσε να αποτελεί πάντοτε τόσο αξιόπιστο μέσο ομολογίας. Επειδή στις συγκεκριμένες νομικές υποθέσεις, τα τεκμήρια ήταν λιγοστά, για να μπορούν να αποδείξουν με βεβαιότητα τον ένοχο, η ψευδής μαρτυρία του δούλου δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να διαπιστωθεί. Συγκεκριμένα υπήρχε το ενδεχόμενο ένας δούλος να μαρτυρήσει ψευδώς, για να γλυτώσει κάποιο άλλο άτομο από το βασανισμό.⁹⁹

Η διαδικασία της βασάνου συντελούνταν με τη σύμφωνη γνώμη του ιδιοκτήτη του δούλου και του ενάγοντα. Στην περίπτωση που ο δούλος υπόκειτο σε οποιοδήποτε σωματικό τραυματισμό μη θεραπεύσιμο μετά από τη διεξαγωγή του βασανιστηρίου, τότε ο ενάγων είχε την υποχρέωση να αποζημιώσει τον ιδιοκτήτη. Η εξέταση γινόταν είτε από τον ίδιο τον κύριο του δούλου είτε από τον μηνυτή. Στην περίπτωση όμως που δεν αναλάμβανε κανένας από τους δύο την πραγματοποίηση του βασανιστηρίου, τότε ένας ειδήμονας, ο λεγόμενος βασανιστής, αναλάμβανε τη διεξαγωγή της ανάκρισης.¹⁰⁰ Ο Αριστοφάνης περιγράφει με τον πιο ωμό τρόπο τη βασανιστική εξέταση ενός δούλου, προκειμένου να δείξει ακριβώς την σκληρότητα μιας τέτοιας διαδικασίας, στην οποία υπόκειντο οι δούλοι. Αναφέρει συγκεκριμένα: «δέσε τον σε σκάλα ή κρέμασε τον, δέρε τον, γδάρε τον, μαστίγωσέ τον, ρίξε του στη μύτη ξύδι, βάλε καυτά πλιθάρια πάνω

⁹⁷ Δημ., *Ονητ.* Α', 37-38: Ὑμεῖς τοῖνον καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ βάσανον ἀκριβεστάτην πασῶν πίστεων νομίζετε, καὶ ὅπου ἂν δούλοι καὶ ἐλεύθεροι παραγένωνται, δέη δ' εὐρεθῆναι τὸ ζητούμενον, οὐ χρῆσθε ταῖς τῶν ἐλευθέρων μαρτυρίαις, ἀλλὰ τοὺς δούλους βασανίζοντες, οὕτω ζητεῖτε τὴν ἀλήθειαν εὐρεῖν. Johnstone (1998), σελ. 225, 229.

⁹⁸ Αριστ., *Ρητ.*, 1377a. 1-5: αἱ δὲ βάσανοι μαρτυρίαι τινές εἰσιν, ἔχειν δὲ δοκοῦσι τὸ πιστόν, ὅτι ἀνάγκη τις πρόσσεσιν. οὐκ οὐκ χαλεπὸν οὐδὲ περὶ τούτων εἰπεῖν τὰ ἐνδεχόμενα, ἐξ ὧν ἐάν τε ὑπάρχωσιν οἰκείαι αὐξίν ἐστιν, ὅτι ἀληθεῖς μόναι τῶν μαρτυριῶν εἰσιν αὐταί. Headlam (1893), σελ. 2, 5.

⁹⁹ Αριστ., *Ρητ.*, 1377a. 5-7: δεῖ δὲ λέγειν ὡς οὐκ εἰσὶν ἀληθεῖς αἱ βάσανοι· πολλοὶ μὲν γὰρ παχύφρονες [οἱ] καὶ λιθόδερμοι καὶ ταῖς ψυχαῖς ὄντες δυνατοὶ γενναίως ἐγκαρτεροῦσι ταῖς ἀνάγκαις, οἱ δὲ δειλοὶ καὶ εὐλαβεῖς πρὸ τοῦ τὰς ἀνάγκας ἰδεῖν αὐτῶν καταθαρροῦσιν, ὥστε οὐδὲν ἔστι πιστόν ἐν βασάνοις.

¹⁰⁰ Gagarin (1996), σελ. 4.

στο σώμα του».¹⁰¹ Η μεταχείριση των δούλων αν και εκφράζεται με ακραίο τρόπο δεικνύει τη δυσμενή θέση, στην οποία μπορούσαν να βρεθούν οι δούλοι στην Αθήνα. Συνεπώς γίνεται αντιληπτό ότι, εφόσον το νομικό σύστημα αδικούσε τους δούλους και τους κακομεταχειριζόταν, ήταν επόμενο να αδυνατούν να προστατέψουν είτε τους ίδιους είτε άλλα άτομα, τα οποία γνοιάζονταν.

Παρά ταύτα πρέπει να σημειωθεί ότι η νομική υπόσταση ορισμένων δούλων άρχισε να διαμορφώνεται στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα, όταν πια η Αθήνα είχε ακολουθήσει μια πορεία εξέλιξης στον τομέα του εμπορικού δικαίου.¹⁰² Πιο συστηματικά οι δούλοι, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον τομέα του εμπορίου, είχαν τη δυνατότητα να αναλάβουν οικονομικά καθήκοντα σε εμπορικά θέματα. Συνέπεια της εξέλιξης αυτής ήταν η ελευθερία πρόσβασης των δούλων στα δικαστήρια για κατάθεση χωρίς τη χρήση βασανιστηρίων και η δυνατότητα σύναψης συμβολαίων για λογαριασμό τους.¹⁰³

Επιπρόσθετα στα τέλη του 5^{ου} αιώνα και ειδικά τον 4^ο αιώνα παρατηρούνται απελευθερώσεις δούλων στην Αθήνα. Παραδειγματικά αναφέρω την απελευθέρωση των δούλων, που έλαβαν μέρος στη μάχη κατά του Σπαρτιατικού στόλου στις Αργινούσες το 406 π.Χ. κατά τα τέλη του Πελοποννησιακού πολέμου.¹⁰⁴ Παράλληλα η πόλη κατά περιόδους μπορούσε να απελευθερώσει δούλους στις περιπτώσεις εκείνες, όπου έδιναν πληροφορίες για την διερεύνηση δικαστικών υποθέσεων. Για παράδειγμα, μετά τον ακρωτηριασμό των Ερμαϊκών στηλών το 415 π.Χ., η πόλη έδινε ως ανταμοιβή, την ελευθερία, σε όποιον δούλο έδινε πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα.¹⁰⁵

¹⁰¹ Αρ., *Βάτρ.*, 615-622: [ΞΑ.] Καί σοι ποιήσω πρᾶγμα γενναῖον πάνυ· βασάνιζε γάρ τὸν παῖδα τουτονὶ λαβῶν, κᾶν ποτέ μ' ἔλης ἀδικοῦντ', ἀπόκτεινόν μ' ἄγων.

[ΑΙ.] Καί πῶς βασανίσω;

[ΞΑ.] Πάντα τρόπον· ἐν κλίμακι δῆσας, κρεμάσας, ὑστριχίδι μαστιγῶν, δέρων, στρεβλῶν, ἔτι δ' εἰς τὰς ρίνας ὄξος ἐγγέων, πλίνθους ἐπιπιθείς, πάντα τᾶλλα, πλὴν πράσῳ μὴ τύπτε τοῦτον μηδὲ γητείῳ νέῳ.

¹⁰² Biscardi (2000), σελ. 161.

¹⁰³ Cohen (1973), σελ. 116, 121. Κυρτάτας (1987), σελ. 23.

¹⁰⁴ Kamen (2009), σελ. 52.

¹⁰⁵ Θουκ., 6. 27. 2: Ἐν δὲ τούτῳ, ὅσοι Ἑρμαῖ ἦσαν λίθινοι ἐν τῇ πόλει τῇ Ἀθηναίων (εἰσὶ δὲ κατὰ τὸ ἐπιχώριον, ἢ τετράγωνος ἐργασία, πολλοὶ καὶ ἐν ἰδίοις προθύροις καὶ ἐν ἱεροῖς), μὴ νυκτὶ οἱ πλεῖστοι

Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι, πέρα από τις νομικές διακρίσεις, υπήρχαν δούλοι, οι οποίοι κατάφεραν να υπερπηδήσουν τα όρια της «φυσικής» τους θέσης.¹⁰⁶ Να δημιουργήσουν νέες ταυτότητες και να αποφύγουν τη δουλεία. Άλλοι πάλι μπόρεσαν μέσα από την εργασία τους να ανεξαρτητοποιηθούν και να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης από ότι άλλοι.¹⁰⁷

3.2) Οι συνθήκες εργασιακής δραστηριοποίησης των δούλων

Η συμμετοχή των δούλων στην εργασιακή διαδικασία και ειδικότερα οι συνθήκες κάτω από τις οποίες δραστηριοποιούνταν στους διάφορους εργασιακούς τομείς επηρέαζαν αισθητά την κοινωνική και οικονομική τους θέση. Μελετώντας τις εργασίες των δούλων αντιλαμβάνεται κανείς ότι τις πιο προνομιούχες ομάδες δούλων απάρτιζαν οι δημόσιοι δούλοι, οι δούλοι, που απασχολούνταν στον επιχειρησιακό και εμπορικό τομέα και οι *χωρίς οικούντες*, οι δούλοι δηλαδή που κατοικούσαν χωριστά από τους κυρίους τους.

Η πλειονότητα των δημόσιων δούλων διαφαίνεται ότι τοποθετούνταν σε διάφορες διοικητικές θέσεις. Όπως παρατηρούμε αναλάμβαναν σημαντικά διοικητικά καθήκοντα, όπως για παράδειγμα τη θέση του αργυρογνώμονα. Οι αργυρογνώμονες ή αλλιώς οι δοκιμαστές νομισμάτων, όπως συνήθιζαν να αποκαλούν τα άτομα που ήταν επιφορτισμένα με αυτή τη συγκεκριμένη ειδικότητα, είχαν την αρμοδιότητα να ελέγχουν συστηματικά τη γνησιότητα των νομισμάτων, τα οποία κυκλοφορούσαν μέσα στην πόλη.¹⁰⁸ Η επιμέρους λειτουργία λάμβανε χώρα στην αγορά της Αθήνας και του Πειραιά.¹⁰⁹ Άλλοι πάλι εργάζονταν ως κλητήρες στα δικαστήρια και στις συνελεύσεις,¹¹⁰

περιεκόπησαν τὰ πρόσωπα. καὶ τοὺς δρᾶσαντας ἤδει οὐδεὶς, ἀλλὰ μεγάλοις μηνύτροις δημοσίᾳ οὗτοί τε ἐζητοῦντο καὶ προσέτι ἐψηφίσαντο, καὶ εἴ τις ἄλλο τι οἶδεν ἀσέβημα γεγενημένον, μηνύειν ἀδεῶς τὸν βουλόμενον καὶ ἀστῶν καὶ ξένων καὶ δούλων. Ανδοκ., 1. 12-18, 27-28.

¹⁰⁶ Kamen (2009), σελ. 52.

¹⁰⁷ Vlassopoulos (2011), σελ. 469.

¹⁰⁸ SEG 26. 72. Βλ. παράρτημα, αρ. 16. Stroud (1974), σελ. 157-159: Ο Stroud χρονολογεί την αττική επιγραφή το 375-374 π.Χ.

¹⁰⁹ Stroud (1974), σελ. 157, 166-167. Fisher (1993), σελ. 57.

¹¹⁰ Garland (1988), σελ. 94.

ασκούσαν το επάγγελμα του γραμματέα και του υπογραμματέα στα γραφεία των διαφόρων επιτροπών και σωμάτων¹¹¹ ή ως απογραφείς αντικειμένων και ως αρχειοφύλακες.¹¹² Επιπρόσθετα ορισμένοι δημόσιοι δούλοι αναλάμβαναν το έργο του αγορανόμου. Ήταν υπεύθυνοι για τη διατήρηση της τάξης και της καθαριότητας των δημόσιων χώρων του Πειραιά.¹¹³ Μάλιστα στις αρχές του 5^{ου} αιώνα η Αθήνα, προκειμένου να φυλάσσεται η πόλη και να διατηρείται η τάξη και η ασφάλεια στο εσωτερικό της, συντηρούσε ένα σώμα αστυνόμευσης, το δημόσιο σώμα των Σκυθών τοξοτών.¹¹⁴

Δεδομένης της εξειδικευμένης εργασίας, που πραγματοποιούσαν οι δημόσιοι δούλοι στα επιμέρους διοικητικά, διατηρούσαν τιμητική και περίοπτη θέση στον τομέα της εργασιακής διαδικασίας. Η εργασία τους πραγματοποιούνταν έναντι χρηματικής αμοιβής από το κράτος. Αν και δεν γνωρίζουμε το ποσό πληρωμής των δούλων με διοικητικά καθήκοντα είναι φανερό ότι οι μισθολογικές τους αποδοχές θα ήταν σίγουρα υψηλές - σε συνάρτηση πάντοτε με τις απολαβές, που λάμβαναν οι δούλοι μέσω της απασχόλησης τους σε ορισμένους άλλους ιδιωτικούς εργασιακούς τομείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του δημόσιου δούλου Πιπτάλακου, ο οποίος χάριν της εργασίας του απέκτησε την οικονομική δυνατότητα να αγοράσει δικό του σπίτι.¹¹⁵

Ιδιαίτερα ευνοούμενη θέση διατηρούσαν οι δούλοι, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον τραπεζικό επιχειρησιακό τομέα. Όπως διαφαίνεται, ορισμένοι δούλοι εργάζονταν ως υπάλληλοι σε τράπεζες και σε ορισμένες περιπτώσεις καταλάμβαναν ακόμα και υψηλόβαθμες θέσεις. Είναι εμφανές ότι η ικανότητα των δούλων αυτών να διαχειρίζονται τραπεζικές υποθέσεις, τους έδινε τη δυνατότητα απόκτησης σημαντικών οικονομικών οφελών και ταυτόχρονα μεγάλα περιθώρια ελευθερίας κινήσεων. Σε

¹¹¹ *IG II²*, 1556. *IG II²*, 1561. Βλ. παράρτημα, αρ. 18, 19.

¹¹² *IG II²*, 120. Βλ. παράρτημα, αρ. 20. Borimir (1979), σελ. 48. Fisher (1993), σελ. 57.

¹¹³ *IG II²*, 380. Βλ. παράρτημα, αρ. 17.

¹¹⁴ Βλ. 3^ο κεφάλαιο, σελ. 23.

¹¹⁵ Αισχ., Κατά *Τιμ.*, 54: ὦν δὲ ἐκ τῆς διατριβῆς ταύτης ἐστί τις Πιπτάλακος, ἄνθρωπος δημόσιος οἰκέτης τῆς πόλεως. Οὗτος εὐπορῶν ἀργυρίου. Αισχ., Κατά *Τιμ.*, 98. 5: Τὴν μὲν γὰρ οἰκίαν τὴν ἐν ἄστει ἀπέδοθ' οὗτος Ναυσικράτει τῷ κωμικῷ ποιητῇ. Ωστόσο η κοινωνική θέση του Πιπτάλακου είναι συζητήσιμη.

εξαιρετικές περιπτώσεις μάλιστα παρατηρούνται δούλοι, οι οποίοι μέσω της αμειβόμενης εργασίας τους στις τράπεζες κατάφεραν να αποκτήσουν την οικονομική δυνατότητα, για να απελευθερωθούν. Η περίπτωση του Πασίωνα αποτελεί μια από τις μοναδικές περιπτώσεις δούλων, ο οποίος κατάφερε να αναλάβει ο ίδιος την διαχείριση της τράπεζας και να εξαγοράσει την ελευθερία του από τους ιδιοκτήτες του.¹¹⁶ Στην προκειμένη περίπτωση ο Πασίωνας υπήρξε δούλος των τραπεζιτών Αντισθένη και Αρχέστρατου στα τέλη του 5^{ου} αιώνα.¹¹⁷ Καθώς ο Πασίωνας μέσω της εργασίας του στην τράπεζα απέκτησε την εμπιστοσύνη και την εύνοια των εργοδοτών του, απελευθερώθηκε και του ανατέθηκε ακολούθως η διεύθυνση της τράπεζας. Μέσω των χρηματικών απολαβών, που του εξασφάλιζε η τραπεζική επιχείρηση, δημιούργησε δικό του εργαστήριο βιοτεχνίας κατασκευής ασπίδων, απασχολώντας μεγάλο αριθμό δούλων.¹¹⁸ Η ίδια διαδικασία φαίνεται ότι ακολουθήθηκε και στην περίπτωση του Φορμίωνα, δούλου και εργάτη του Πασίωνα. Ο Φορμίωνας αφότου εξαγόρασε την ελευθερία του ανέλαβε τη διεύθυνση της τράπεζας το 371 π.Χ. και συνέχισε να τη διαχειρίζεται οχτώ χρόνια μετά το θάνατο του Πασίωνα.¹¹⁹

Μια επίσης προνομιούχα ομάδα δούλων ήταν οι λεγόμενοι *χωρίς οικούντες*, οι δούλοι δηλαδή, οι οποίοι ζούσαν και εργάζονταν χωριστά από τους κυρίους τους και τοιουτοτρόπως απολάμβαναν ένα μεγάλο φάσμα ελευθερίας και ανεξαρτησίας.¹²⁰ Οι *χωρίς οικούντες* ως αντάλλαγμα της ανεξαρτησίας, που απολάμβαναν, ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν στους κυρίους τους μια πάγια εισφορά (αποφορά), που κυμαινόταν ανάλογα με τα κέρδη τους.

Πράγματι οι τραπεζικές επιχειρήσεις αποτελούσαν ένα τομέα ο οποίος έδινε στους δούλους εκείνους, που αποκτούσαν την εύνοια και την εμπιστοσύνη των κυρίων τους, την προοπτική να αναλάβουν οι ίδιοι τη διαχείριση της επιχείρησής τους. Παράλληλα δούλους, που ζούσαν χωριστά, συναντούμε και σε άλλους τομείς, όπως για παράδειγμα στο εμπόριο και στη βιοτεχνία. Ένας δούλος έμπορος εμφανίζεται να

¹¹⁶ Jones (1975), σελ. 14-15. Κυρτάτας (1987), σελ. 25. Fisher (1993), σελ. 52.

¹¹⁷ Fisher (1993), σελ. 77. Meltzer (1971), σελ. 78.

¹¹⁸ Ισοκ., *Τραπεζ.*

¹¹⁹ Δημ., *Φορμ.*, 4-6.

¹²⁰ Cohen (2000), σελ. 131. Kamen (2011), σελ. 47.

έχει υπό την κατοχή του ένα καράβι.¹²¹ Μάλιστα, όπως επιβεβαιώνεται, ο συγκεκριμένος δούλος ζούσε με τη γυναίκα και τα παιδιά του μακριά από το αφεντικό του.¹²² Επίσης πληροφορούμαστε από το Δημοσθένη ότι την πλήρη διαχείριση του βιοτεχνικού εργαστηρίου βυρσοδεψίας του Τιμάρχου είχε αναλάβει ένας δούλος, ο οποίος ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει στον κύριό του το ημερήσιο ποσό των τριών οβολών ταυτόχρονα με τους δύο οβολούς, που πλήρωνε ατομικά το δουλικό εργατικό δυναμικό της επιχείρησης.¹²³

Ακρως διαφορετικές συνθήκες εργασίας φαίνεται ότι υφίσταντο οι δούλοι στα μεταλλεία. Στον τομέα της μετάλλευσης η πλειονότητα των δούλων αποτελούνταν από ανειδίκευτους εργάτες, οι οποίοι αναλάμβαναν τις πιο σκληρές εργασίες, όπως ήταν η εξόρυξη και η μεταφορά μεταλλεύματος.¹²⁴ Οι επιμέρους εργασίες πραγματοποιούνταν κάτω από άθλιες και σκληρές συνθήκες, καθώς διατελούνταν μέσα σε υπόγειες και υγρές στοές. Ακόμα και η διαδικασία της καμίνευσης και διύλισης του μεταλλεύματος στα χυτήρια αποτελούσε εξαιρετικά δύσκολη δουλειά για τους δούλους. Οι μόνες εξαιρέσεις δούλων, οι οποίοι είχαν την δυνατότητα να απολαμβάνουν κάπως καλύτερες συνθήκες εργασίας ήταν οι επιστάτες των μεταλλείων. Ειδικότερα, όπως πληροφορούμαστε από τις γραμματειακές πηγές, στα αττικά μεταλλεία αργύρου του Λαυρίου, ο Αθηναίος στρατηγός Νικίας στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα ανέθεσε την επιστασία χιλίων δούλων στο Θρακιώτη δούλο Σωσία, όπως επίσης και ο Πανταίνετος έθεσε το δούλο Αντιγένη, ως επόπτη της εργασίας τριάντα δούλων εργατών σε ένα εργαστήριο επεξεργασίας μετάλλων συγκεκριμένα στη Μαρώνεια.¹²⁵ Πρέπει να

¹²¹ Δημ., *Φορμ.*, 5. 10: ούκοῦν δανείσασθαι μὲν τὰ χρήματα ὁμολογοῦσι καὶ συνθήκας ποιήσασθαι τοῦ δανείσματος, φασὶν δ' ἀποδεδωκέναι τὸ χρυσίον Λάμπιδι τῷ Δίωνος οἰκέτῃ ἐν Βοσπόρῳ.

¹²² Δημ., *Φορμ.*, 34: καὶ ταῦτ' ἔπραξεν, οἰκῶν μὲν Ἀθήνησιν, οὔσης δ' αὐτῷ, γυναικὸς ἐνθάδε καὶ παίδων.

¹²³ Αισχ., *Κατὰ Τιμ.*, 97: Τούτῳ γὰρ κατέλιπεν ὁ πατήρ οὐσίαν ἀφ' ἧς ἕτερος μὲν ἂν καὶ ἐλητούργει, οὗτος δὲ οὐδ' αὐτῷ διαφυλάξει ἐδυνήθη· οἰκίαν μὲν γὰρ ὀπισθεν τῆς πόλεως, ἐσχατιὰν δὲ Σφηττοῖ, Ἄλωπεκῆσι δ' ἕτερον χωρίον, χωρὶς δὲ οἰκέτας δημιουργοὺς τῆς σκυτοτομικῆς τέχνης ἑννέα ἢ δέκα, ὧν ἕκαστος τούτῳ δὴ ὀβολοὺς ἀποφορὰν ἔφερε τῆς ἡμέρας, ὃ δ' ἡγεμῶν τοῦ ἐργαστηρίου τριῶβολον·

¹²⁴ Thompson (2003), σελ. 131.

¹²⁵ Ξεν., *Πόρ.*, 4. 14: πάλαι μὲν γὰρ δήπου οἷς μεμέληκεν ἀκηκόαμεν ὅτι Νικίας ποτὲ ὁ Νικηράτου ἐκτήσατο ἐν τοῖς ἀργυρεῖοις χιλίους ἀνθρώπους, οὓς ἐκεῖνος Σωσία τῷ Θρακί ἐξεμίθωσεν, ἐφ' ᾧ ὀβολὸν μὲν ἀτελή ἐκάστου τῆς ἡμέρας ἀποδιδόναι, τὸν δ' ἀριθμὸν ἴσους ἀεὶ παρέχειν. Δημ., *Παντ.*, 4. 1-5: Ἐδανείσαμεν πέντε

διευκρινιστεί ότι οι δούλοι που εργάζονταν στα μεταλλεία – καθώς και σε άλλα δημόσια έργα - δεν αποτελούσαν κεκτημένο του κράτους. Βρίσκονταν υπό την κατοχή ενός ιδιώτη, ο οποίος ακολούθως εκμίσθωνε την εργασία τους για την πραγμάτωση τέτοιων δημόσιων υπηρεσιών. Ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών, που προσέφεραν οι δούλοι του, ο ιδιώτης εισέπραττε από το κράτος το ημερήσιο αμειβόμενο ποσό της εργασίας των δούλων του. Συνεπώς ο δούλος στερούνταν το μισθό της εργασίας του, καθόσον τον καρπωνόταν ο κύριός του. Του παραχωρούνταν μόνο ένα ελάχιστο, μηδαμινό ποσό. Παραδειγματικά οι χίλιοι δούλοι του Νικία, λάμβαναν για την εργασία τους ο καθένας ένα οβολό τη μέρα μέσω του επιστάτη.¹²⁶

Κατά γενική ομολογία οι δούλοι των μεταλλείων δεν είχαν άλλη επιλογή από την υποταγή. Στερούνταν κάθε δικαίωμα απόκτησης ελευθερίας και ανεξαρτησίας και εξ αυτού τους βλέπουμε το 413 π.Χ. να αποστατούν εκμεταλλευόμενοι την νίκη των Σπαρτιατών έναντι των Αθηναίων με την κατάληψη της Δεκέλειας στην Αττική, κατά τη διεξαγωγή της τελευταίας φάσης του Πελοποννησιακού πολέμου.¹²⁷

Κάπως καλύτερη θέση στην εργασιακή διαδικασία φαίνεται ότι απολάμβαναν οι ιδιωτικοί δούλοι, οι οποίοι απασχολούνταν, αφενός στον τομέα της βιοτεχνίας, αφετέρου στον τομέα της γεωργίας.

Στο βιοτεχνικό τομέα οι δούλοι απάρτιζαν ειδικευμένο τεχνικό εργατικό δυναμικό. Αυτή τους η ιδιότητα ήταν λογικό ότι προϋπέθετε κάπως καλύτερες εργασιακές συνθήκες από αυτές των ανειδίκευτων δούλων, που εργάζονταν στα μεταλλεία. Πιο συστηματικά παρατηρούμε, αφενός ιδιώτες να αναλαμβάνουν την εργολαβία διαφόρων δημόσιων οικοδομικών έργων, χρησιμοποιώντας ειδικευμένους

καὶ ἑκατὸν μνᾶς ἐγὼ καὶ Εὐεργος, ὧ ἄνδρες δικασταί, Πανταινέτω τουτῶ, ἐπ' ἐργαστηρίῳ τ' ἐν τοῖς ἔργοις ἐν Μαρωνείᾳ καὶ τριάκοντ' ἀνδραπόδοις. Δημ., Παντ., 25: "Ἐβλαψέ με Νικόβουλος ἐπιβουλεύσας ἐμοὶ καὶ τῇ οὐσίᾳ τῇ ἐμῇ, ἀφελέσθαι κελεύσας Ἄντιγένην τὸν ἑαυτοῦ οἰκέτην τὸ ἀργύριον τοῦ ἐμοῦ οἰκέτου, ὃ ἔφερεν καταβολὴν τῇ πόλει τοῦ μετάλλου, ὃ ἐγὼ ἐπριάμην ἑνενήκοντα μνῶν, καὶ αἴτιος ἐμοὶ γενόμενος ἐγγραφήναι τὸ διπλοῦν τῷ δημοσίῳ.

¹²⁶ Jones (1975), σελ. 14.

¹²⁷ Θουκ., 7. 27. 5: τῆς τε γὰρ χώρας ἀπάσης ἐστέρηντο, καὶ ἀνδραπόδων πλέον ἢ δύο μυριάδες ἠύτομολήκεσαν, καὶ τούτων τὸ πολὺ μέρος χειροτέχναι.

δούλους για τη διεκπεραίωσή τους, αφετέρου δούλους να συγκροτούν με τις τεχνικές τους ικανότητες βιοτεχνικά εργαστήρια ορισμένων ιδιωτών.

Τα κατασκευαστικά έργα που συντελέστηκαν στο Ερέχθειο το 409-408 π.Χ και στην Ελευσίνα το 320 π.Χ.¹²⁸ αποτελούν ενδεικτικές μαρτυρίες για τη χρήση ειδικευμένων δούλων στον συγκεκριμένο τομέα και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονταν. Όπως επισημαίνεται δεν υπήρχε κανένας απολύτως διακριτικός διαχωρισμός κατά τη διεξαγωγή της εργασιακής αυτής δραστηριότητας. Ελεύθεροι και δούλοι πραγματοποιούσαν την ίδια εργασία και έπαιρναν τις ίδιες χρηματικές απολαβές από το κράτος για την εργασία τους.¹²⁹ Μάλιστα παρατηρούμε ότι οι δούλοι εργάζονταν πλάι στους κυρίους τους. Συγκεκριμένα κατά την κατασκευή του Ερέχθειου επτά ιδιοκτήτες με την ειδικότητα του οικοδόμου δούλευαν μαζί με τους δούλους τους.¹³⁰ Παραδειγματικά αναφέρω την περίπτωση των Αθηναίων πολιτών Σιμία και Φαλακρού,

¹²⁸ Guarducci (2008), σελ. 210, 223.

¹²⁹ Randall (1953), σελ. 209. Ο μισθός των εργατών ποίκιλλε ανάλογα με το είδος της χειρονακτικής εργασίας, που επιτελούσαν. Κατά τη διεξαγωγή των κατασκευαστικών έργων στο Ερέχθειο, η αμοιβή των εργατών περιερχόταν στη μία δραχμή ημερησίως ενώ στην Ελευσίνα ο μισθός των εργατών ανέβηκε στην μιάμιση δραχμή ημερησίως, βλ. Fisher (1993), σελ. 52. Πρέπει να αναφερθεί ότι ο ημερήσιος τρόπος αμοιβής είναι καθαρά ενδεικτικός, ούτως ώστε να μπορεί να καταστεί αντιληπτό το ποσό πληρωμής. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Randall (1953), σελ. 208, όπου παρατίθεται αναλυτικά το μισθολόγιο των εργατών. Κυρτάτας (1987), σελ. 24. Westermann (1955), σελ. 12-13.

¹³⁰ IG I³, 476. Αναλυτικότερα η επιγραφή μαρτυρεί τους εξής ιδιοκτήτες να εργάζονται μαζί με τους δούλους τους: Α) Τον ιδιοκτήτη Λάοσσο μαζί με τους δύο δούλους του Παρμένον και Καρίον, βλ. γραμμ. 77-78: Παρμένον Λαόσσο :Δ: Καρίον] [Λαόσσο. Β) Το μέτοικο Αμεινιάδη μαζί με το δούλο Σομένες, βλ. γραμμ. 85-86: Σομέ][νες] αμεινιάδο. Γ) Το μέτοικο Αξιοπειθη με το δούλο Κέρδον, βλ. γραμμ. 201-202: Κ][έρδον, _ _]. Αξιοπειθος :_ _ [_]. Δ) Τον ιδιοκτήτη Νικόστρατο (του οποίου η κοινωνική θέση δεν αναγνωρίζεται μέσα στην επιγραφή) με το δούλο του Ονήσιμο, βλ. γραμμ. 206-207: [η]ονέσι[μος] Νικοστρ[ά]το. Ε) Τον ιδιοκτήτη Γλαύκο (επίσης με άγνωστη κοινωνική θέση) με το δούλο του, Αντίδοτο, βλ. γραμμ. 210-211: [ηαντ]ίδοτος [Γλαύ]κο. Στ) Τον πολίτη Φαλάκρο με τους τρεις δούλους του, Θαργέλιο, Φιλουργό, Γέρυ, βλ. γραμμ. 80-83: Θαργέλιος Φαλάκρο :Δ: Φιλ][όργος Φαλάκρο :Δ: Γέρυς Φαλάκ][ρο. Ζ) Τον μέτοικο Σιμία με τους πέντε δούλους του ονόματι Σίνδρον, Σαννίον, Επιγένες, Σόσανδρος, Επιείκες, βλ. γραμμ. 89: Σίνδρον Σιμί[ο]. Βλ. γραμμ. 91: [Σαννίον Σι]μ<ί>ο :_ _ [_]. ηεπιγένε[ς Σιμί]ο, _ _] Σόσανδρος. Βλ. γραμμ. 204: ηεπιείκες [Σ]ιμί]ο. Βλ. παράρτημα Αρ. 21. Randall (1953), σελ. 199.

που δούλευαν ως οικοδόμοι μαζί με τους δούλους τους, οι οποίοι αριθμούσαν τους πέντε και τρεις αντιστοίχως.¹³¹ Το γεγονός, ότι οι δούλοι πραγματοποιούσαν την ίδια χειρονακτική εργασία με τους κατόχους τους, καταδεικνύει ότι διατηρούσαν την ίδια εξειδίκευση με αυτή των κυρίων τους. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι, παρόλο που εντοπίζουμε στα δημόσια οικοδομικά έργα δούλους να εργάζονται δίπλα από τους κυρίους τους και να διατηρούν την ίδια ειδικευση με αυτούς, εντούτοις σε καμία περίπτωση το γεγονός αυτό δεν αποτελούσε κριτήριο εξομοίωσης τους. Η εργασία των δούλων βρισκόταν κάτω από την συνεχή επιτήρηση των κυρίων τους. Επιπροσθέτως, υποθέτουμε με κάποια βεβαιότητα, ότι οι ημερήσιες μισθολογικές αποδοχές, που παραχωρούσε το κράτος για την εργασία των δούλων, θα εισπράττονταν από τους κυρίους τους, οι οποίοι θα έδιδαν ένα μικρό ποσό σε αυτούς για την εξασφάλιση της διατροφής τους.¹³²

Όμοιες συνθήκες εργασίας δεικνύεται ότι απολάμβαναν και οι ειδικευμένοι τεχνίτες στα ιδιωτικά βιοτεχνικά εργαστήρια. Παρατηρείται ότι τα πλείστα εργαστήρια παρασκευής βιοτεχνικών προϊόντων συγκροτούνταν αποκλειστικά και μόνο από την εργασία των δούλων.¹³³ Για παράδειγμα το εργαστήριο βυρσοδεψίας του Τιμάρχου απάρτιζαν εννέα ή δέκα δούλοι ειδικευμένοι στην κατασκευή δερμάτων.¹³⁴ Το υποδηματοποιείο του Κέρδωνα διατηρούσε δεκατρείς δούλους. Επιπλέον τριάντα δύο ή τριάντα τρεις δούλοι μαχαιροποιοί και είκοσι δούλοι κλινοποιοί, κατάρτιζαν τα δύο εργαστήρια, που είχε κληρονομήσει ο Δημοσθένης από τον πατέρα του.¹³⁵ Μάλιστα

¹³¹ Ο. π., γραμμ. 80-83: Θαργέλιος Φαλάκρο :Δ: Φιλ][όργος Φαλάκρο :Δ: Γῆρυς Φαλάκ][ρο. γραμμ. 89: Σίνδρον Σιμί[ο. Γραμμ. 91: [Σαννίον Σι]μ<ί>ο : _ _ _]._ηεπιγένε[ς Σιμίο, _ _]_ Σόσανδρος. γραμμ. 204: ηεπιείκες [Σ]ιμίο. Βλ. παράρτημα Αρ. 21. Randall (1953), σελ. 202-203.

¹³² Westermann (1955), σελ. 15. Fisher (1993), σελ. 24. Finley (1983), σελ. 100.

¹³³ Garland (1988), σελ. 90. Meltzer (1971), σελ. 72.

¹³⁴ Αισχ., *Κατά Τιμ.*, 97. 1-5: Τούτω γάρ κατέλιπεν ὁ πατήρ οὐσίαν ἀφ' ἧς ἕτερος μὲν ἂν καὶ ἐλητούργει, οὗτος δὲ οὐδ' αὐτῷ διαφυλάξει ἐδυνήθη· οἰκίαν μὲν γὰρ ὄπισθεν τῆς πόλεως, ἐσχατιὰν δὲ Σφηττοῖ, Ἀλωπεκῆσι δ' ἕτερον χωρίον, χωρὶς δὲ οἰκέτας δημιουργοὺς τῆς σκυτοτομικῆς τέχνης ἐννέα ἢ δέκα, ὧν ἕκαστος τούτω δὴ ὀβολοὺς ἀποφορὰν ἔφερε τῆς ἡμέρας, ὁ δ' ἡγεμῶν τοῦ ἐργαστηρίου τριῶβολον·

¹³⁵ Δημ., *Αφοβ. Α'*, 9: ὁ γὰρ πατήρ, ὦ ἄνδρες δικασταί, κατέλιπεν δὴ ἐργαστήρια, τέχνης οὐ μικρᾶς ἐκάτερον, μαχαιροποιοὺς μὲν τριάκοντα καὶ δὴ τρεῖς, ἀνὰ πέντε μνᾶς καὶ ἕξ, τοὺς δ' οὐκ ἐλάττωνος ἢ

ακόμα και τα μεγάλα μεγέθους εργαστήρια κατασκευής ασπίδων, που κατείχαν υπό την κυριότητά τους, αφενός ο πρώην δούλος Πασίων, αφετέρου ο μέτοικος Λυσίας, λειτουργούσαν κάτω από τη εντατική εργασία εβδομήντα και εκατό δούλων αντιστοίχως.¹³⁶

Επιπρόσθετα οι δούλοι, που απασχολούνταν στη γεωργία, φαίνεται ότι δούλευαν κάτω από τις ίδιες συνθήκες εργασίας με τους κυρίους τους. Παρακολουθούμε τους δούλους να επιδίδονται στην καλλιέργεια των χωραφιών μαζί με τους κυρίους τους και πολλές φορές με τη συμμετοχή όλων των μελών της οικογένειας. Αυτές οι συνθήκες εργασίας λειτουργούσαν μόνο στις μικρές και μεσαίες ιδιοκτησίες, όπου, αφενός η χρησιμοποίηση εκτεταμένου δουλικού εργατικού δυναμικού δεν καθίστατο αναγκαία, καθώς η έκταση των κτημάτων ήταν σχετικά περιορισμένη, για να επιβάλει την εργασία ενός αυξημένου αριθμού δούλων, συνεπώς η εργασία της οικογένειας με ένα σχετικά ολιγάριθμο αριθμό δούλων επαρκούσε.¹³⁷ Αφετέρου οι μικρομεσαίοι πολίτες δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να αγοράζουν μεγάλο αριθμό δούλων, προκειμένου να καλύπτεται η αγροτική εργασία αποκλειστικά από την εργασία των τελευταίων. Μονάχα στις μεγάλες γαιοκτησίες, που υπόκειντο σε άμεση εκμετάλλευση, παρατηρείται η πλήρης απασχόληση εκτεταμένου αριθμού δούλων κάτω από τη συστηματική επίβλεψη ενός ή περισσότερων εντεταλμένων επιστατών.¹³⁸ Χαρακτηριστικά στα κτήματα του Ισχύμαχου εργαζόταν ένα πλήθος δούλων κάτω από τις διαταγές ενός ή περισσότερων επιστατών.¹³⁹

τριών μνών ἀξίους, ἀφ' ὧν τριάκοντα μνάς ἀτελεῖς ἐλάμβανεν τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν πρόσσοδον, κλινοποιοὺς δ' εἴκοσι τὸν ἀριθμόν.

¹³⁶ Δημ., *Φορμ.*, 9-11. Λυσίας, 12. 8. 19: ὁ δὲ ὅ τι ἕκαστος ἔτυχεν ἔδωκεν εἰς τὴν ἐκείνου ταφὴν. καὶ ἔχοντες μὲν ἑπτακοσίας ἀσπίδας τῶν ἡμετέρων, ἔχοντες δὲ ἀργύριον καὶ χρυσίον τοσοῦτον, χαλκὸν δὲ καὶ κόσμον καὶ ἔπιπλα καὶ ἱμάτια γυναικεῖα ὅσα οὐδεπώποτε ὤοντο κτήσεσθαι, καὶ ἀνδράποδα εἴκοσι καὶ ἑκατόν, ὧν τὰ μὲν βέλτιστα ἔλαβον.

¹³⁷ Jameson (1978), σελ. 124. Υποστηρίζεται ότι οι μικρομεσαίοι αγρότες διατηρούσαν υπό την κατοχή τους κατά μέσο όρο 2-3 δούλους. Garlan (1988), σελ. 86. Finley (1983), σελ. 81. Finley (1991), σελ. 16. Κυρτάτας (1987), σελ. 48.

¹³⁸ Garlan (1988), σελ. 89: Σύμφωνα με τον Garlan οι πλούσιοι γαιοκτήμονες δεικνύονται να διατηρούν στα κτήματα τους από πέντε μέχρι οκτώ δούλους.

¹³⁹ Garlan (1988), σελ. 88-89.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε βάσει μιας πρώτης ματιάς, ότι οι οικιακοί δούλοι αποτελούσαν την πιο ευνοημένη ομάδα ιδιωτικών δούλων, διότι ακριβώς απολάμβαναν καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαχείρισης σε σύγκριση με την υπόλοιπη μάζα δούλων, που κατείχαν ιδιώτες. Το γεγονός ότι ζούσαν και εργάζονταν μέσα στον οίκο, τους επέτρεπε να ενσωματωθούν στην οικογενειακή ζωή των ελευθέρων και να αναπτύξουν στενές σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας. Μάλιστα πολλές φορές οικιακοί δούλοι αποκτούσαν την εύνοια και τη συμπάθεια των κυρίων τους. Ένεκα αυτής της ευνοϊκής αντιμετώπισης τους από τους κυρίους τους κατάφερναν ορισμένες φορές να απολαμβάνουν κάποιο ελάχιστο βαθμό ελευθερίας και ασφάλειας από ότι άλλες ομάδες ιδιωτικών δούλων.¹⁴⁰ Ιδιαίτερα οι τροφοί και οι παιδαγωγοί, που αναλάμβαναν τη φροντίδα και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών ή ακόμα οι ειδικευμένοι δούλοι, που αναλάμβαναν σημαντικές αρμοδιότητες μέσα στα πλούσια σπίτια, όπως ήταν οι οικονόμοι, οι θυρωροί, οι επιστάτες, οι μαγείρισσες και οι συνοδοί των κυρίων στις διάφορες εξόδους, που πραγματοποιούσαν, αποτελούσαν περιπτώσεις προνομιούχων οικιακών δούλων.¹⁴¹ Παρά ταύτα διακρίνουμε ότι όλοι ανεξαιρέτως οι οικιακοί δούλοι βρίσκονταν σε μια κατάσταση μέγιστης εξάρτησης από τους κυρίους τους. Η εργασία των οικιακών δούλων βρισκόταν κάτω από την συνεχή εποπτεία των κυρίων τους και η επίπληξη αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο γι' αυτούς. Ταυτόχρονα οι ίδιοι υφίσταντο καθημερινώς τις συνέπειες των δυσκολιών, που συναντούσε ο κύριός τους. Η αναφορά του Αριστοτέλη «συγκρουόμαστε κυρίως με εκείνους τους υπηρέτες μας, που τους έχουμε περισσότερο ανάγκη για τις συνηθισμένες οικιακές υπηρεσίες» αποτελεί απόδειξη της παραπάνω άποψης.¹⁴²

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ιδιωτικοί δούλοι δεν λάμβαναν κάποιο σταθερό εισόδημα από τους κατόχους τους για την εργασία, που επιτελούσαν. Αντάλλαγμα της εργασίας τους ήταν η εξασφάλιση της καθημερινής συντήρησής τους και ένα μικρό

¹⁴⁰ Ξεν., *Οικ.*, 12-13: Καί δικαιοσύνην ὅ' αὐτῇ ἐνεποιούμεν, τιμωτέρους τιθέντες τοὺς δικαίους τῶν ἀδίκων καί ἐπιδεικνύοντες πλουσιώτερον καί ἐλευθεριώτερον βιοτεύοντας τῶν ἀδίκων. Garlan (1988), σελ. 183.

¹⁴¹ Vogt (1974), σελ. 105, 111.

¹⁴² Αριστ., *Πολ.*, 2. 5. 20-22: ἔτι δὲ τῶν θεραπόντων τούτοις μάλιστα προσκρούομεν οἷς πλείστα προσχρώμεθα πρὸς τὰς διακονίας τὰς ἐγκυκλίους.

ποσό, που μπορούσε να παραχωρεί ο κύριος τους σαν επιβράβευση της εργασίας, που πραγματοποιούσαν.¹⁴³

Όπως μπορεί να διαφανεί, παρά το γεγονός ότι παρατηρούμε δούλους να απολαμβάνουν καλύτερες συνθήκες εργασίας από ότι ορισμένους άλλους, εντούτοις όλοι οι δούλοι βρίσκονταν κάτω από την εποπτεία είτε του κυρίου τους, εάν επρόκειτο για ιδιωτικούς δούλους, είτε από το κράτος, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των δημόσιων δούλων. Ακόμα και στην περίπτωση των *χωρίς οικούντων*, οι οποίοι απολάμβαναν μεγάλα περιθώρια ελευθερίας και ανεξαρτησίας σε αντίθεση με τους υπόλοιπους δούλους, εντούτοις η αποφορά, την οποία ήταν αναγκασμένοι να αποδίδουν στους κυρίους τους, λειτουργούσε ως ένα μέσο εξάρτησης, δέσμευσης. Αυτό ακριβώς διαφοροποιούσε την εργασία των δούλων από αυτή των ελευθέρων. Οι πρώτοι ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται προς όφελος των άλλων, ενώ οι τελευταίοι εργάζονταν για τους εαυτούς τους. Ουσιαστικά η ομάδα των *χωρίς οικούντων* δημιουργήθηκε, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των ελευθέρων. Διότι, δίνοντας στους δούλους τη δυνατότητα να μένουν στο δικό τους νοικοκυριό μακριά από τους κυρίους τους, τους παρακινούσε να δουλεύουν περισσότερο, για να καταφέρουν μια μέρα να εξασφαλίσουν τα χρήματα για την απελευθέρωση τους. Καθόσον νομικά η ιδιοκτησία και το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων τους άνηκαν στο αφεντικό τους, οι πιθανότητες απελευθέρωσης τους ήταν ελάχιστες. Από την άλλη μεριά οι κύριοί τους δεν ήταν σε καμία περίπτωση πρόθυμοι να επιβαρυνθούν οικονομικά για την απελευθέρωση των δούλων τους. Τοιουτοτρόπως το κίνητρο της απελευθέρωσης παρακινούσε τους δούλους να εργάζονται περισσότερο, για να εξασφαλίζουν οι κύριοι τους μεγαλύτερα κέρδη.¹⁴⁴

Παράλληλα το γεγονός ότι βλέπουμε σε διάφορους τομείς της οικονομίας δούλους να εργάζονται μαζί με τους ελεύθερους κάτω από τις ίδιες εργασιακές συνθήκες, μπορεί να αποδεικνύει τις καλές σχέσεις, που διατηρούσαν οι κύριοι με τους δούλους τους, ωστόσο η θέση τους μέσα στην κοινωνία δεν μπορούσε να εξισωθεί με τη θέση των ελευθέρων.

¹⁴³ Glotz (1982), σελ. 27.

¹⁴⁴ Cohen (2000), σελ. 151, 152.

Επιπρόσθετα η επιτίμηση των δούλων μέσω σωματικών ποινών ήταν μια συνήθης πρακτική, που στόχευε στη βελτίωση των επιδόσεων τους στην εργασία. Χαρακτηριστικός τύπος επίπληξης των δούλων ήταν το μαστίγωμα. Η εκάστοτε ποινή αντιστοιχούσε με πενήντα μαστιγώματα. Οι επιγραφικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν τη χρήση αυτής της «σωφρονιστικής» πρακτικής.¹⁴⁵ Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι στην περίπτωση, όπου ένας δημόσιος δούλος με την ειδικότητα του δοκιμαστή έκανε λανθασμένη νομισματική μέτρηση τότε του επιβαλλόταν η ποινή των πενήντα μαστιγωμάτων.¹⁴⁶ Εάν όμως η λάθος εκτίμηση πραγματοποιούνταν από έναν ελεύθερο, τότε η ποινή ήταν χρηματική. Συνήθως επιβαλλόταν το πρόστιμο των πενήντα δραχμών. Είναι έκδηλο ότι την ίδια επιτιμητική αντιμετώπιση είχαν και οι ιδιωτικοί δούλοι από τους κυρίους τους.¹⁴⁷ Συνεπώς αντιλαμβάνεται κανείς ότι η σωματική βία, που ασκούνταν πάνω στα σώματα των δούλων, αποτελούσε ένα μέσο επιβεβαίωσης, αφενός της κυριαρχίας των ελευθέρων πάνω στους δούλους, αφετέρου της νομικής διάκρισης των επιμέρους.

4) Οι φιλοσοφικές θεωρίες για τη διάκριση μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων

Είναι γεγονός ότι η πρακτική της υποδούλωσης βαρβαρικών πληθυσμών ως δούλων μέσα στον ελληνικό χώρο υποστηρίχθηκε και σε θεωρητικό επίπεδο. Ειδικότερα από τις αρχές του 5^{ου} αιώνα και έπειτα είχε αναπτυχθεί ένα σύνολο φιλοσοφικών θεωριών, που δικαίωνε και ενίσχυε την πρακτική αυτή. Η βασική ιδέα, την οποία πρέσβευαν οι Έλληνες φιλόσοφοι, ήταν η διάκριση μεταξύ των Ελλήνων και των Βαρβάρων ένεκα της ανωτερότητας των πρώτων απέναντι στους τελευταίους. Κάθε φιλοσοφική αντίληψη υπερασπιζόταν την υποτιθέμενη υπεροχή των Ελλήνων και την επακόλουθη κατωτερότητα των Βαρβάρων, στηριζόμενη κάθε φορά στις διάφορες εκφάνσεις του δημόσιου βίου.

Στον Όμηρο η υποδούλωση ενός ατόμου θεωρούνταν ως προκαθορισμένη συνέπεια της μοίρας ή της θέλησης των θεών.¹⁴⁸ Υπήρχε η πεποίθηση ότι εάν η μοίρα

¹⁴⁵ /G II², 1013, γραμμ. 45-49. Βλ. παράρτημα, αρ. 22.

¹⁴⁶ /G II², 333, γραμμ. 1-10. Βλ. παράρτημα, αρ. 23. SEG 26: 72. Βλ. παράρτημα, αρ. 16.

¹⁴⁷ Hunter (2000), σελ. 9, 13.

¹⁴⁸ Garland (1988), σελ. 152.

ή οι θεοί είχαν ορίσει να έχει κάποιος, είτε είχε θεϊκή προέλευση είτε βασιλική, μια τέτοιου είδους δυσμενή κατάληξη τότε σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να την αποτρέψει. Επομένως στην κοινωνία του Ομήρου η αιχμαλώτιση των ατόμων δεν θεωρούνταν ότι αποτελούσε απόρροια της κατωτερότητάς τους λόγω εθνικής καταγωγής, παιδείας ή τρόπου ζωής, όπως ακριβώς θα παρατηρήσουμε να υποστηρίζεται αργότερα.

Η πεποίθηση ότι οι Έλληνες διέφεραν από τους βαρβαρικούς λαούς έκανε την εμφάνισή της στις αρχές της κλασικής εποχής. Ουσιαστικά το εθνικό αυτό φρόνημα πήγασε από τις νίκες που κατάφεραν να αποσπάσουν οι Έλληνες στις αρχές του 5^{ου} αιώνα από τον μέχρι τότε αήπητο περσικό στρατό.¹⁴⁹ Η σύμπραξη της Αθήνας με τη Σπάρτη και των αντίστοιχων συμμάχων τους είχε ως συνέπεια τη νίκη των Ελλήνων εναντίον των Περσών στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και των Πλαταιών το 480 π.Χ. και το 479 π.Χ. αντιστοίχως.¹⁵⁰ Οι Μηδικοί πόλεμοι και η επακόλουθη συντριπτική ήττα των Περσών τόσο στη στεριά όσο και στη θάλασσα προσέδωσαν στους Έλληνες το αίσθημα της ανωτερότητας απέναντι στον Μέγα Βασιλέα, διότι κατάφεραν ως έθνος, να σταματήσουν την περσική απειλή στο Αιγαίο και να απελευθερώσουν τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας από την περσική κυριαρχία.¹⁵¹

¹⁴⁹ Αισχ., *Πέρσ.*, 250-255, 272-273: ὡς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς ὄλβος, τὸ Περσῶν δ' ἄνθος οἴχεται πεσόν. Garlan (1988), σελ. 152-153. Schlaifer (1936), σελ. 166. Ducrey (1968), σελ. 271. Cartledge (1993), σελ. 39.

¹⁵⁰ Dihle (1998), σελ. 42. Mossé – Schnapp-Gourbeillon (2004), σελ. 241-242.

¹⁵¹ Ο Αισχύλος επαινεί το φρόνημα των Ελλήνων, σπηρίζοντας την άποψη του στο γεγονός ότι οι Έλληνες παρά το ότι υστερούσαν σε στόλο συγκριτικά με τους Πέρσες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, εντούτοις κατάφεραν να τους νικήσουν. Κατά τον τραγικό ποιητή οι Έλληνες διατηρούσαν μόνο τριακόσιες εβδομήντα οχτώ τριήρεις ενώ αντίθετα οι Πέρσες είχαν πολεμήσει με χίλιες διακόσιες οχτώ τριήρεις. Αισχ., *Πέρσ.*, 335-346: καὶ γὰρ Ἑλλησιν μὲν ἦν ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα ναῶν, δεκάς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος. Ξέρξῃ δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιάς μὲν ἦν ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρκοποι τάχει ἑκατὸν δις ἦσαν ἐπτά θ' ὦδ' ἔχει λόγος. Ομοίως και ο Ισοκράτης στον επιδεικτικό του λόγο, τον *Παναηγυρικό*, επαινεί την επιτυχή προσπάθεια των Ελλήνων εναντίον του Δαρείου και του Ξέρξη. Υποστηρίζει ότι παρά την αριθμητική υπεροχή των Περσών οι Έλληνες αναδείχτηκαν ανώτεροι στις πολεμικές επιχειρήσεις και άξια επανέκτησαν την κυριαρχία στο Αιγαίο: Ισοκ., *Παναηγ.*, 71-72: καλὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα, καὶ πρέποντα τοῖς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητοῦσιν: ἀδελφὰ δὲ τῶν εἰρημένων, καὶ τοιαῦθ' οἶα περ εἰκὸς τοὺς ἐκ τοιούτων

Αποτέλεσμα αυτής της έξαρσης του ελληνικού εθνικού συναισθήματος ήταν να αναπτύξουν οι Έλληνες μια γενικότερη υποτιμητική αντίληψη για τους βαρβαρικούς λαούς αντιδιαστέλλοντας την ελευθερία, που απολάμβαναν οι ίδιοι, με τη δουλοφροσύνη των βαρβαρικών πληθυσμών.¹⁵² Ουσιαστικά ανήγαγαν τη στρατιωτική τους νίκη κατά των Περσών ως τη νίκη της ελευθερίας ενάντια στη δουλεία. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το περιστατικό, που περιγράφει ο Ηρόδοτος. Όταν οι Σπαρτιάτες πρέσβεις είχαν πάει στα Σούσα, στο Μέγα Βασιλέα, για να τους τιμωρήσει για τη θανάτωση των κηρύκων τους στη Σπάρτη, οι υποτελείς του Μέγα Βασιλέα τους ανάγκασαν να γονατίσουν και να τον προσκυνήσουν. Αυτοί όμως, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός, αρνήθηκαν λέγοντας ακριβώς, ότι σε καμία περίπτωση δε θα προσκυνούσαν τον Μέγα Βασιλέα ακόμα και αν οι υποτελείς του τους έσπρωχναν το κεφάλι προς τα κάτω, γιατί μια τέτοια πράξη δεν είναι από το νόμο σωστή.¹⁵³ Μάλιστα ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τους Σπαρτιάτες διπλωματικούς αντιπρόσωπους να λένε τα εξής στον Πέρση Υδάρνη, διοικητή των στρατευμάτων της παραθαλάσσιας περιοχής της Ασίας: «το να είσαι δούλος το ξέρεις καλά, ελευθερία όμως ακόμη δε δοκίμασες, αν είναι γλυκύ πράγμα ή όχι».¹⁵⁴ Τα επιμέρους χωρία δεικνύουν την πεποίθηση ότι οι Έλληνες δεν υπήρξαν ποτέ υποταγμένοι σε κάποιο

γεγονότας, οί πρὸς Δαρείον καὶ Ξέρην πολεμήσαντες ἔπραξαν. μεγίστου γὰρ πολέμου συστάντος ἐκείνου, καὶ πλείστων κινδύνων εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσόντων, καὶ τῶν μὲν πολεμίων ἀνυποστάτων οἰομένων εἶναι διὰ τὸ πλῆθος, τῶν δὲ συμμάχων ἀνυπέβλητον ἡγουμένων ἔχειν τὴν ἀρετὴν, ἀμφοτέρων κρατήσαντες ὡς ἐκατέρων προσήκεν, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς κινδύνους διενεγκόντες, εὐθύς μὲν τῶν ἀριστείων ἠξιώθησαν, οὐ πολλῶ δ' ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων. Βλ. Harrison (2002) σελ. 4.

¹⁵² Coleman (1997), σελ. 202.

¹⁵³ Ηρόδ., 7. 136: Ἐνθεῦτεν δὲ ὡς ἀνέβησαν ἐς Σοῦσα καὶ βασιλεῖ ἐς ὄψιν ἦλθον, πρῶτα μὲν τῶν δορυφόρων κελευόντων καὶ ἀνάγκην σφι προσφερόντων προσκυνέειν βασιλέα προσπίπτοντας, οὐκ ἔφασαν ὠθεόμενοι πρὸς αὐτῶν ἐπὶ κεφαλὴν ποιήσειν ταῦτα οὐδαμὰ· οὔτε γὰρ σφι ἐν νόμῳ εἶναι ἄνθρωπον προσκυνέειν οὔτε κατὰ ταῦτα ἦκειν.

¹⁵⁴ Ηρόδ., 7. 135: Ὑδαρνες, οὐκ ἐξ ἴσου γίνεται ἡ συμβουλή ἢ ἐς ἡμέας τείνουσα. Τοῦ μὲν γὰρ πεπειρημένος συμβουλευεῖς, τοῦ δὲ ἄπειρος ἐών· τὸ μὲν γὰρ δούλος εἶναι ἐξεπίστεται, ἐλευθερίας δὲ οὐκ ἔπειρήθης, οὐτ' εἰ ἔστι γλυκὺ οὐτ' εἰ μή.

δεσπότη,¹⁵⁵ σε αντίθεση με τους Βαρβάρους, οι οποίοι δεν έχαιραν αυτονομία αλλά ήταν πάντα υποτελείς των δεσποτών.¹⁵⁶ Όπως προκύπτει, η ελευθερία των Ελλήνων θεμελιωνόταν από τους πολιτειακούς θεσμούς, που καθόριζαν την πολιτική και κοινωνική οργάνωση των ελληνικών πόλεων.¹⁵⁷

Όμοια πολιτική άποψη φαίνεται να υποστηρίζει και ο Ιπποκράτης στην ιατρική γραμματεία, που συνέταξε το 430 π.Χ.¹⁵⁸ Με βάση τη θεωρία του, «εκεί όπου οι άνθρωποι δεν είναι υποταγμένοι σε κάποιο μονάρχη, αλλά είναι αυτόνομοι και κοπιάζουν για το δικό τους συμφέρον, είναι πιο γενναίοι και πιο πρόθυμοι να πολεμήσουν, γιατί ακριβώς τους κινδύνους τους αντιμετωπίζουν για να προστατέψουν

¹⁵⁵ Αισχ., *Πέρσ.*, 242: οὐ τινος δούλοι κέκληνται φωτός οὐδ' ὑπήκοοι.

¹⁵⁶ Ομοιοτρόπως και ο Ισοκράτης στον επιδεικτικό του λόγο επικροτεί την εκ φύσεως ελευθερία, που απολαμβάνουν οι Έλληνες αποδοκιμάζοντας ταυτόχρονα την εκ φύσεως δουλεία των βαρβάρων, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι «οι βάρβαροι αναγκάζονται να παίρνουν μέρος σε εκστρατείες για τη διατήρηση αυτής της σκλαβιάς, να πολεμούν εναντίων αυτών που έχουν την αξίωση να είναι ελεύθεροι και να παίρνουν μέρος σε αγώνες στους οποίους, αν νικηθούν, αμέσως θα σκοτωθούν, κι αν πάλι νικήσουν, θα είναι τον κατοπινό καιρό δούλοι περισσότερο χρόνο»: μέγιστον δὲ τῶν κακῶν, ὅταν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς δουλείας ἀναγκάζονται συστρατεύεσθαι, καὶ πολεμῆν τοῖς ἐλευθέροις ἀξιούσιν εἶναι, καὶ τοιοῦτους κινδύνους ὑπομένειν, ἐν οἷς ἡττηθέντες μὲν παραχρῆμα διαφθαρήσονται, κατορθώσαντες δὲ μᾶλλον εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον δουλεύουσιν: Ισοκ., *Πανηγ.*, 124.

¹⁵⁷ Ο Hall υποστηρίζει ότι η διάκριση μεταξύ ελευθερίας και δουλείας ήταν στην ουσία η πολιτική αντιπαράθεση της αθηναϊκής δημοκρατίας προς την τυραννία των βαρβαρικών κοινωνιών. Η απώθηση των Περσών από το Αιγαίο θεωρήθηκε ως η νίκη του αθηναϊκού δημοκρατικού ιδεώδους απέναντι στο δεσποτισμό. Μετά το τέλος των Μηδικών πολέμων δημιουργήθηκε η Δηλιακή συμμαχία, η οποία καλλιέργησε την ιδέα της συλλογικής ταυτότητας των συμμαχικών πόλεων, επιδιώκοντας την υπεράσπιση και την προστασία της δημοκρατίας: Hall (1989), σελ. 1-2, 16. Hall (1993), σελ. 113. Υπάρχει βέβαια μία άλλη, αντίθετη προσέγγιση, η οποία δεν εστιάζεται στην πολικότητα και στη διαμάχη μεταξύ των λαών της Δύσης και της Ανατολής αλλά δίνει έμφαση στην πολιτιστική αλληλεπίδραση των λαών. Η δημιουργία νέων δικτύων και η εξάπλωση τους σε όλη τη Μεσόγειο και τη Μαύρη θάλασσα ανάμεσα στο 800 – 300 π.Χ., έφερε πιο κοντά τους δύο αυτούς πολιτισμούς. Η εικόνα του μεσογειακού κόσμου των κλειστών και απομονωμένων κοινοτήτων έπαψε να υπάρχει καθώς η διακίνηση ανθρώπων, αγαθών, ιδεών και τεχνολογιών έφερε τους δύο κόσμους πιο κοντά και μείωσε τις διαφορές τους σε οικονομικό, πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο: βλ. Vlassopoulos (2013), σελ. 4, 60, 78, 87.

¹⁵⁸ Dihle (1998), σελ. 46. Garlan (1988), σελ. 153.

τον ίδιο τους τον εαυτό. Αναλαμβάνουν οι ίδιοι το τίμημα είτε των βραβείων της ανδρείας τους είτε της δειλίας τους.¹⁵⁹ Αντιθέτως εκεί όπου οι άνθρωποι είναι υποταγμένοι σε ένα δεσπότη είναι αναγκαστικά οι πιο δειλοί. Γιατί δεν έχουν την εξουσία του εαυτού τους και δεν καθορίζουν οι ίδιοι τους νόμους, που διέπουν τη ζωή τους. Αποτέλεσμα αυτού είναι οι ψυχές τους να είναι υπόδουλες και να μη θέλουν να διατρέξουν πρόθυμα τους κινδύνους για να διασφαλίσουν την ισχύ άλλου». ¹⁶⁰ Την εθνολογική αυτή διάκριση ο Ιπποκράτης τη βασίζει στις διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες, που υπάρχουν στην Ευρώπη και στην Ασία. Υποστηρίζει ότι οι φυσικές αυτές διαφορές μεταξύ Ευρωπαίων και Ασιατών δημιουργούν τις αντίστοιχες διαφορές στην ιδιοσυγκρασία τους. Ειδικότερα υποστηρίζει ότι η κυριότερη αιτία, που οι άνθρωποι της Ασίας είναι λιγότερο πολεμοχαρείς από ότι οι Ευρωπαίοι και πιο μαλακοί στο χαρακτήρα, είναι το κλίμα, διότι δεν παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις προς τη ζέστη ή προς το κρύο αλλά διατηρεί μια σταθερότητα. Έτσι δεν κλονίζεται ο νους και δεν δημιουργούνται σωματικές μεταβολές, προκειμένου να διεγερθεί ο θυμός και η ορμητικότητα. Διότι ακριβώς, είχε την πεποίθηση, ότι οι διακυμάνσεις αυτές διεγείρουν τις αισθήσεις των ανθρώπων περισσότερο από οτιδήποτε άλλο.¹⁶¹

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι τα επιχειρήματα, που χρησιμοποιεί ο Ιπποκράτης, για να τεκμηριώσει την εθνολογική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων, διαφέρουν

¹⁵⁹ Ιπποκ., *Αέρ.*, 16. 23-27: όκοσοι γάρ εν τῇ Ἀσίῃ Ἕλληνες ἢ βάρβαροι μὴ δεσπόζονται, ἀλλ' αὐτόνομοι εἰσι καὶ ἐωυτέοισι ταλαιπωρεῦσιν, οὔτοι μαχιμώτατοί εἰσι πάντων· τοὺς γὰρ κινδύνους ἐωυτέων πέρι κινδυνεύουσιν, καὶ τῆς ἀνδρείης αὐτέοι τὰ ἄθλα φέρονται, καὶ τῆς δειλῆς τὴν ζημίην ὡσαύτως.

¹⁶⁰ Ιπποκ., *Αέρ.*, 16. 11-17: Τῆς γὰρ Ἀσίης τὰ πολλὰ βασιλεύεται. Ὁκου δὲ μὴ αὐτοὶ ἐωυτέων εἰσι καρτεροὶ ἄνθρωποι μὴδὲ αὐτόνομοι, ἀλλὰ δεσπόζονται, οὐ περὶ τουτέου αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐστίν, ὅκως τὰ πολέμια ἀσκήσωσιν, ἀλλ' ὅκως μὴ δόξωσι μάχιμοι εἶναι. Οἱ γὰρ κίνδυνοι οὐχ ὅμοιοι εἰσίν· τοὺς μὲν γὰρ στρατεύεσθαι εἰκὸς καὶ ταλαιπωρέειν καὶ ἀποθνήσκειν ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ τῶν δεσποτέων, ἄπο τε παιδίων καὶ γυναικὸς ἐόντας καὶ τῶν λοιπῶν φίλων·

¹⁶¹ Ο. π., 16: Περὶ δὲ τῆς ἀθυμίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀνανδρείης, ὅτι ἀπολεμώτεροί εἰσι τῶν Εὐρωπαϊῶν οἱ Ἀσιηνοὶ, καὶ ἡμερώτεροι τὰ ἦθεα, αἱ ὥραι αἴτια μάλιστα, οὐ μεγάλας τὰς μεταβολὰς ποιούμεναι, οὔτε ἐπὶ τὸ θερμὸν, οὔτε ἐπὶ τὸ ψυχρὸν, ἀλλὰ παραπλησίως. Οὐ γὰρ γίνονται ἐκπλήξεις τῆς γνώμης, οὔτε μετάστασις ἰσχυρὴ τοῦ σώματος, ἀφ' ὧτων εἰκὸς τὴν ὀργὴν ἀγριοῦσθαι τε, καὶ τοῦ ἀγνώμονος καὶ θυμοειδέος μετέχειν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ αὐτέῳ αἰεὶ ἐόντα. Αἱ γὰρ μεταβολαὶ εἰσι τῶν πάντων, αἱ τε ἐγείρουσαι τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐῶσαι ἀτρεμίζειν.

από τις ήδη αναφερθείσες απόψεις. Η επίδραση, που ασκούν οι κλιματολογικές συνθήκες πάνω στην ψυχοσύνθεση των ανθρώπων, για τον Ιπποκράτη αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα καθορισμού, αφενός της ελευθερίας των Ελλήνων, αφετέρου της υποτέλειας των Βαρβάρων. Συνεπώς η ιπποκρατική θεωρία πρεσβεύει την εκ φύσεως ελευθερία των Ελλήνων σε αντιδιαστολή με την εκ φύσεως δουλεία των Βαρβάρων.

Σύμφωνη άποψη φαίνονται να έχουν ο Αριστοτέλης και ο Πλάτωνας, οι οποίοι εξηγούν με τον δικό τους τρόπο την επίδραση, που ασκεί το κλίμα και η γεωγραφική θέση των εθνών στις σωματικές, πνευματικές και ηθικές ιδιότητες των ανθρώπων. Σύμφωνα με τη θεωρία του Αριστοτέλη: «τα έθνη που ζουν σε τόπους με ψυχρό κλίμα και όσα κατοικούν γύρω από την Ευρώπη έχουν έντονες ψυχικές παρορμήσεις, έχουν όμως χαμηλότερη νοημοσύνη και επιδεξιότητα στις τέχνες. Ζουν πιο ελεύθερα, δεν έχουν όμως πολιτική οργάνωση και έτσι δεν μπορούν να επιβληθούν σε γειτονικούς λαούς. Τα έθνη της Ασίας διαθέτουν οξύτητα διάνοιας και τεχνικές ικανότητες, τους υπολείπεται όμως η ψυχική ορμή και γι' αυτό ζουν υποταγμένα και υπόδουλα. Το ελληνικό όμως έθνος, επειδή κατέχει ενδιάμεση γεωγραφική θέση, διαθέτει τις αρετές και των δύο, γιατί διαθέτει έντονο θυμικό και οξεία διάνοια, γι' αυτό ακριβώς διατηρείται ελεύθερο και διάγει άριστη πολιτική ζωή και έχει τη δύναμη να κυριαρχήσει πάνω σε άλλους αν ενωθεί πολιτειακά».¹⁶²

Ομοιοτρόπως και ο Πλάτωνας διαχωρίζει σε τρία ξεχωριστά μέρη τις ιδιοσυγκρασίες των λαών. Διακρίνει τους Έλληνες ως φιλομαθείς, τους Θράκες, τους Σκύθες και τους άλλους βόρειους λαούς ως θυμοειδείς και τέλος τους Φοίνικες και τους

¹⁶² Αριστ., *Πολ.*, 7. 1327b. 22-33: τά μὲν γάρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τά περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἐστὶ πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης, διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μάλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα. Τά δε περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικά μὲν καὶ τεχνικά τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δὲ, διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τό δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὡς περ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. Καὶ γάρ ἐνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστίν. Διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.

Αιγύπτιους ως φιλοχρήματους.¹⁶³ Είναι έκδηλη η πεποίθηση ότι το ελληνικό έθνος διέθετε έμφυτη την πολιτική αυτονομία, την ελευθερία του λόγου και το πολεμικό σθένος, που του επέτρεπαν να κυριαρχεί σε άλλα έθνη.

Παράλληλα ο Αριστοτέλης επεξεργάζεται τα αντιθετικά χαρακτηριστικά των ατόμων. Οι μιν είναι από τη φύση τους ελεύθεροι οι δε εκ φύσεως δούλοι μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι.¹⁶⁴ Πιο συστηματικά ξεχωρίζει τα άτομα μιας κοινωνίας βάσει των φυσικών τους ικανοτήτων, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι: «Ό,τι μπορεί και προβλέπει με τη διάνοια είναι από τη φύση του κυρίαρχο και δεσπότη, ενώ το άλλο, που μπορεί να εκτελεί με το σώμα, είναι εξουσιαζόμενο και από τη φύση του υπόδουλο».¹⁶⁵ Αυτή η κοινωνική διάκριση εντοπίζεται και μέσα στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα. Κυριαρχεί η αντίληψη ότι σε ορισμένους ανθρώπους ταιριάζει από τη φύση τους να καταπιάνονται με τη φιλοσοφία και να διατηρούν ηγετική θέση μέσα στην πόλη, ενώ άλλοι είναι ανίκανοι να αναλάβουν ένα τέτοιο πολιτικό έργο και το μόνο που πρέπει να κάνουν είναι να υποτάσσονται στον κύριό τους.¹⁶⁶ Οι δούλοι λοιπόν, σύμφωνα με τις θεωρίες των επιμέρους φιλοσόφων, στερούνται του λόγου, του «βουλευτικού», και εξ αυτού δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν ούτε ποιο είναι το καλό ούτε για τους ίδιους ούτε για την πόλη.¹⁶⁷ Άρα το μόνο πράγμα, που πρέπει να κάνουν, είναι να υπακούουν στις διαταγές των κυρίων τους.¹⁶⁸

¹⁶³ Πλ., *Πολ.*, 4. 435α-436α: καί τόν ἕνα ἄρα, ὦ φίλε, οὕτως ἀξιῶσομεν, τά αὐτά ταῦτα εἶδη ἐν τῇ αὐτοῦ ψυχῇ ἔχοντα, διὰ τά αὐτά πάθη ἐκείνοις τῶν αὐτῶν ὀνομάτων ὀρθῶς ἀξιούσθαι τῇ πόλει. Shorey (1933), σελ. 223.

¹⁶⁴ Garlan (1988), σελ. 154. Turolin (2007), σελ. 60.

¹⁶⁵ Αριστ., *Πολ.*, 1. 1251α. 31-34: τό μὲν γάρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἄρχον φύσει καί δεσπότη φύσει, τό δέ δυνάμενον τῷ σώματι πονεῖν ἀρχόμενον καί φύσει δούλον.

¹⁶⁶ Πλ., *Πολ.*, 474c: ἀναγκαῖον οὖν μοι δοκεῖ, διορίσασθαι πρὸς αὐτούς τοὺς φιλοσόφους τίνας λέγοντες τολμῶμεν φάναι δεῖν ἄρχειν, ἵνα διαδήλων γενομένων δύνηται τις ἀμύνεσθαι, ἐνδεικνύμενος ὅτι τοῖς μὲν προσήκει φύσει ἄπτεσθαι τε φιλοσοφίας ἡγεμονεῦειν τ' ἐν πόλει, τοῖς δ' ἄλλοις μήτε ἄπτεσθαι ἀκολουθεῖν τε τῷ ἡγουμένῳ.

¹⁶⁷ Μάλιστα ο Ισοκράτης, θέλοντας να επικροτήσει την πνευματική ανωτερότητα των Ελλήνων έναντι της έλλειψης της παιδείας και του λόγου στους βαρβάρους, αναφέρει ότι: «είναι τόσο μεγάλη η απόσταση, που χωρίζει την πολιτεία μας από τους άλλους ανθρώπους ως προς το λόγο και τη σκέψη, ώστε οι μαθητές της

Η επιμέρους φυσική διάκριση των ικανοτήτων των ατόμων μέσα στην κοινωνία ανάγεται σε φυλετικό επίπεδο. Κατά τον Αριστοτέλη η φύση είναι αυτή, που καθόρισε τους μεν Έλληνες να άρχουν, τους δε βάρβαρους να άρχονται, διότι, όπως υποστηρίζει: «η κοινωνία των βαρβάρων προέρχεται από την ένωση δούλου με δούλη και εξ αυτού είναι φυσικό οι Έλληνες να κυβερνούν τους βαρβάρους, αφού είναι το ίδιο πράγμα βάρβαρος και δούλος».¹⁶⁹ Κατ' αυτό τον τρόπο ο Αριστοτέλης επιθυμεί, αφενός να αντιπαραβάλει τον ελεύθερο προς το δούλο, αφετέρου να καταδείξει την αλληλεξάρτηση και την πρακτική χρησιμότητα αυτών των δύο ανθρώπινων τύπων μέσα στην κοινωνία και ειδικότερα μέσα στον οίκο. Θεωρεί ότι εάν δεν υπάρχει ο επιμέρους συνδυασμός κυρίου και δούλου, τότε δεν μπορούν να υφίστανται ανεξάρτητα, γιατί εκ φύσεως αλληλοσυμπληρώνονται. Οι μεν δούλοι κατά τον Αριστοτέλη διατηρούν στιβαρά σώματα και είναι σε θέση να αναλαμβάνουν τις βαριές σωματικές εργασίες ενώ στερούνται της νόησης. Οι δε ελεύθεροι αδυνατούν να αναλάβουν τέτοιου είδους χειρωνακτικές εργασίες αλλά είναι χρήσιμοι στην πολιτική ζωή.¹⁷⁰

Επομένως αντιλαμβάνεται κανείς, βάσει των θεμελιωδών αρχών του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, ότι για τη σωστή λειτουργία της κοινωνίας απαιτούνταν η συνύπαρξη ελεύθερου και δούλου. Καθίσταται εμφανές ότι η πλατωνική και αριστοτέλεια πραγματεία δικαιολογούσε και ενίσχυε την πρακτική της τροφοδότησης

έχουν γίνει διδάσκαλοι των άλλων και κατόρθωσε ώστε το όνομα των Ελλήνων να είναι σύμβολο όχι πλέον της καταγωγής, αλλά της πνευματικής καλλιέργειας»: Ισοκ., *Πανηγ.*, 50.

¹⁶⁸ Βουρβέρης (1939), σελ. 14. Vlastos (1941), σελ. 291-292, 293. Garlan (1988), σελ. 154. Dihle (1998), σελ. 19.

¹⁶⁹ Αριστ., *Πολ.*, 1252b. 4-9: ἐν δὲ τοῖς βαρβάροις τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον τὴν αὐτὴν ἔχει τάξιν. αἴτιον δ' ὅτι τὸ φύσει ἄρχον οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ γίνεται ἡ κοινωνία αὐτῶν δούλης καὶ δούλου. διόφασιν οἱ ποιηταὶ "βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἄρχειν εἰκός", ὡς ταῦτο φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν.

¹⁷⁰ Αριστ., *Πολ.*, 1. 1254b. 31-32: βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις καὶ τὰ σώματα διαφέροντα ποιεῖν τὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν δούλων, τὰ μὲν ἰσχυρὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν χρῆσιν, τὰ δ' ὀρθὰ καὶ ἄχρηστα πρὸς τὰς τοιαύτας ἐργασίας, ἀλλὰ χρήσιμα πρὸς πολιτικὸν βίον.

βαρβάρων ως δούλων μέσα στις ελληνικές πόλεις ως ένα κοινωνικό στοιχείο αναγκαίο και χρήσιμο για τη λειτουργία της ελληνικής κοινωνίας.¹⁷¹

ΜΕΡΟΣ Β΄

1) Πόλεμος – μία από τις βασικές πηγές προσκόμισης δούλων

Ο πόλεμος αποτέλεσε καθόλη τη διάρκεια της ελληνικής ιστορίας μία προσοδοφόρα πηγή δούλων. Έστω και αν τα αίτια διεξαγωγής πολέμων διέφεραν ανά περίοδο και εποχή, εντούτοις φανερά ο πόλεμος αποτέλεσε για τους εκάστοτε νικητές την πιο κερδοφόρα επιχείρηση εκμετάλλευσης των ανθρώπων και των υπαρχόντων τους.¹⁷² Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη υπήρχε ένα είδος δουλείας, η οποία κατοχυρωνόταν από το νόμο, από ένα είδος συνθήκης, βάσει της οποίας τα λάφυρα

¹⁷¹ Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί, ότι από τα μέσα του 5^{ου} π. Χ. αιώνα αναπτύχθηκε μια θεωρία, η οποία αντιτάχθηκε στην αντίληψη της εκ φύσεως ελευθερίας των Ελλήνων και της αντίστοιχης δουλείας των Βαρβάρων. Αποτελούσε μια ορθολογιστική και σχετικιστική πνευματική κίνηση, την οποία υποστήριζαν οι σοφιστές. Βλ. Μπαγιόνας (1965), σελ. 116. Βάσει της σοφιστικής άποψης η φύση σε καμία περίπτωση δεν διαχώριζε τους ανθρώπους σε ελεύθερους και δούλους. Συνεπώς οποιαδήποτε φιλοσοφική θεωρία περί φυσικής δουλείας των βαρβαρικών λαών δεν υφίστατο. Η ομιλία του Ιππία στους συνομιλητές του, όπως ακριβώς την αποδίδει ο Πλάτωνας στον *Πρωταγόρα* αποδεικνύει αυτή την πεποίθηση: «όλοι σας είστε συγγενείς και οικείοι και συμπολίτες από τη φύση και όχι από το νόμο. Γιατί το όμοιο με το όμοιο το συνδέει η συγγένεια και όχι ο νόμος. Ο νόμος είναι τύραννος των ανθρώπων, γιατί ακριβώς πολλές φορές παραβιάζει τη φύση». Βλ. Πλ., *Πρωτ.*, 337c-d: Ὡ ἄνδρες, ἔφη, οἱ παρόντες, ἡγοῦμαι ἐγὼ ὑμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας ἅπαντας εἶναι - φύσει, οὐ νόμῳ· τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστιν, ὃ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται. Βλ. επίσης: Shorey (1933), σελ. 127. Ὅμοια και οι σοφιστές Γοργίας και Αντιφώντας θεωρούσαν ότι τόσο οι Έλληνες όσο και οι Βάρβαροι είναι εκ φύσεως όμοιοι. Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι οι σοφιστές προσπαθούσαν να υπερασπιστούν τις αρχές εκείνες, που διέπουν το φυσικό δίκαιο. Αυτές δεν είναι άλλες από την ελευθερία και την αυτάρκεια, οι μόνες, κατά τον Γοργία και τον Αντιφώντα, αληθινές και πραγματικές. Βλ. Μπαγιόνας (1965), σελ. 129-130.

¹⁷² Finley (1977), σελ. 159. Rihll (1993), σελ. 78, 105.

του πολέμου, ανήκαν στους νικητές.¹⁷³ Αυτή η ωμή λογική του πολέμου αποδίδεται με τον ίδιο περίπου τρόπο και από τον Ξενοφώντα, που επισημαίνει, ότι είναι γενικός και αιώνιος νόμος τα άτομα και η ιδιοκτησία, που περιλαμβάνονταν σε μια κατακτημένη πόλη, να ανήκουν στο νικητή».¹⁷⁴

Στην αρχαϊκή εποχή οι πόλεμοι, που διεξάγονταν, αποσκοπούσαν κυρίως στην ολοκληρωτική καταστροφή και αποδυνάμωση μιας πόλης, σφαγιάζοντας τους ηττημένους αντιπάλους και αρπάζοντας κυρίως τις αιχμάλωτες γυναίκες, ως λάφυρο.¹⁷⁵

Σαφώς κάθε ομηρικός ήρωας απέβλεπε μέσα από μια πολεμική επιχείρηση να αποκτήσει οικονομικά οφέλη, είτε με τη μέθοδο της αρπαγής λαφύρων είτε με την κράτηση αιχμαλώτων και την απελευθέρωσή τους αργότερα έναντι λύτρων είτε ακόμα με την πώληση ορισμένων ανδρών αιχμαλώτων ως δούλων σε άλλες περιοχές. Η αρπαγή αιχμαλώτων ήταν το άμεσο επικερδές αποτέλεσμα ενός πολέμου, που επιθυμούσε κάθε ομηρικός ήρωας.¹⁷⁶ Τα περισσότερα περιστατικά της Οδύσσειας δεικνύουν ότι οι εισβολές, που διεξάγονταν στις πόλεις, είχαν ως αυτοσκοπό την αρπαγή αιχμαλώτων, όπως ακριβώς συνέβη στην Αίγυπτο, όπου ο Οδυσσεύς με τους συντρόφους του επιτέθηκαν στην πόλη, για να αιχμαλωτίσουν τις γυναίκες και τα παιδιά.¹⁷⁷ Ο ίδιος ο Οδυσσεύς φαίνεται να διευκρινίζει το στόχο των πολεμικών του επιχειρήσεων λέγοντας ενδεικτικά: «και πριν ακόμα οι Αχαιοί πατήσουνε στην Τροία, εννιά φορές εγώ αρχηγός με τα καράβια βγήκα σε ξένους τόπους και πολλά μάζευα τότες πλούτια»,¹⁷⁸ «σκλάβους είχα αναρίθμητους και άλλα αγαθά περίσσια». ¹⁷⁹

¹⁷³ Αριστ., *Πολ.*, 1255α. 5-7: ἔστι γάρ τις καὶ κατὰ νόμον δούλος καὶ δουλεύων· ὁ γὰρ νόμος ὁμολογία τίς ἐστιν ἐν ἧ τὰ κατὰ πόλεμον κρατούμενα τῶν κρατούντων εἶναι φασιν.

¹⁷⁴ Ξεν., *Κύρ.*, 3. 3. 44-45: νικήσαντες μὲν γὰρ ἀπάντων τούτων ὑμεῖς ὥσπερ πρόσθεν κύριοι ἔσεσθε· εἰ δ' ἠττηθήσεσθε, εὖ ἴστε ὅτι παραδώσετε ταῦτα πάντα τοῖς πολεμίοις. ἄτε οὖν νίκης ἐρῶντες μένοντες μάχεσθε. Ξεν., *Κύρ.*, 4. 2. 26: ἐκεῖνο δὲ χρή γινῶναι ὅτι οὐδὲν ἐστὶ κερδαλέωτερον τοῦ νικᾶν· ὁ γὰρ κρατῶν ἄμα πάντα συνήρπακε, καὶ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ χρήματα καὶ πᾶσαν τὴν χώραν.

¹⁷⁵ Finley (1998), σελ. 118.

¹⁷⁶ Rihll 1996, σελ. 97.

¹⁷⁷ Όμ., ξ, 263-265: αἶψα μάλ' Αἰγυπτίων ἀνδρῶν περικαλλέας ἀγροὺς πόρθεον, ἐκ δὲ γυναῖκας ἄγον καὶ νήπια τέκνα, αὐτοὺς τ' ἔκτεινον.

¹⁷⁸ Όμ., ξ, 229-232: πρὶν μὲν γὰρ Τροίης ἐπιβήμεναι υἱᾶς Ἀχαιῶν εἰνάκις ἀνδράσιν ἦρξα καὶ ὠκυπόροισι νέεσσιν ἄνδρας ἐς ἄλλοδαπούς, καὶ μοι μάλα τύγχανε πολλὰ.

Δεικνύεται λοιπόν ότι στην Οδύσσεια ευδοκίμουσε η δραστηριότητα της αρπαγής αιχμαλώτων.

Δυστυχώς η αποσπασματικότητα των πληροφοριών, που μας παρέχει η Ιλιάδα, δεν μας επιτρέπει να δούμε εάν η αρπαγή λαφύρων αποτέλεσε την αιτία της διεξαγωγής του Τρωικού πολέμου.¹⁸⁰ Σίγουρα δεν είναι λίγες οι αναφορές σε ήρωες, που επαίρονται για την αρπαγή αιχμαλώτων μετά από μια πολεμική επιχείρηση. Ομοίως η καύχηση του Αχιλλέα για την πολιορκία είκοσι τριών πόλεων του Αιγαίου, που είχε κυριεύσει στα στενά της πολιορκίας της Τροίας, το επιβεβαιώνει.¹⁸¹ Το κατά πόσο όμως η απόκτηση λαφύρων αποτέλεσε την αιτία ή την συνέπεια του Τρωικού πολέμου δεν μπορεί να επαληθευτεί μέσα από το κείμενο.

Αναμφίβολα αυτό, που προέχει, είναι να κατανοηθεί ότι ο πόλεμος αποτελούσε ένα βασικό μέσο διακίνησης δούλων. Η ιδιότητα της κατάκτησης και της αιχμαλώτισης των ηττημένων αποτελούσε σύνθητες φαινόμενο. Μη ξεχνάμε ότι το εγχείρημα αυτό πέρα από την τροφοδότηση ανθρώπινου δυναμικού προσέδιδε ταυτόχρονα κύρος και αναγνώριση στους πολεμικούς αρχηγούς.¹⁸²

Λαμβάνοντας υπόψη τα γεγονότα του Τρωικού πολέμου αλλά και των μετέπειτα πολέμων, που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου, αντιλαμβανόμαστε ότι υπόδουλος μπορούσε να καταστεί ο οποιοσδήποτε βρισκόταν στη δεινή θέση να ηττηθεί και ακολούθως να αιχμαλωτιστεί ανεξαρτήτως ιθαγένειας.

Στην κλασική εποχή, μετά τα μεταρρυθμιστικά μέτρα του Σόλωνα το 594 – 593 π.Χ. στην Αθήνα, οι δούλοι προέρχονταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τις βαρβαρικές περιοχές. Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι οι Περσικοί πόλεμοι παρείχαν

¹⁷⁹ Όμ., ρ, 17. 422: ἦσαν δὲ δμῶες μάλα μυρίοι ἄλλα τε πολλὰ οἴσιν τ' εὖ ζῶουσι καὶ ἀφνειοὶ καλέονται.

¹⁸⁰ Σύμφωνα με το Wallon η αρπαγή αιχμαλώτων αποτέλεσε την αιτία και του Τρωικού πολέμου, μια άποψη την οποία δεν αποδέχεται ως τέτοια ο Ducrey, υποστηρίζοντας ότι οι Έλληνες δεν άρχισαν την πολιορκία της Τροίας προκειμένου να βρουν δούλους, αλλά οι μάχες, που περιγράφονται μέσα από την Ιλιάδα, κατέληγαν μάλλον σε σφαγή παρά με υποδούλωση ηττημένων. Wallon (1974), σελ. 68. Ducrey (1968), σελ. 75.

¹⁸¹ Όμ., Ι, 328-329: δῶδεκα δὴ σὺν νηυσὶ πόλεις ἀλάπαξ' ἀνθρώπων, πεζὸς δ' ἔνδεκα φημι κατὰ Τροίην ἐρίβωλον. Garlan (1988), σελ. 54. Ducrey (1968), σελ. 113.

¹⁸² Van Wees (2004), σελ. 19.

στους Έλληνες ένα τεράστιο αριθμό δούλων βαρβαρικής προέλευσης κατά τους κλασικούς χρόνους. Βέβαια οι πηγές προκύπτουν άκρως αποσπασματικές όσον αφορά τον αριθμό των αιχμαλώτων, που απέσπασαν οι Έλληνες στις νικητήριες μάχες εναντίον των Περσών. Σαφώς η αναφορά στους είκοσι χιλιάδες άνδρες, που αιχμαλώτισαν οι Αθηναίοι στη μάχη, που διεξάχθηκε στην Πισιδία με τους Πέρσες, είναι αρκετή, για να κατανοήσουμε ότι το ποσοστό των βαρβάρων δούλων, που προσκόμισαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια των Μηδικών πολέμων, ήταν αρκετά μεγάλο.¹⁸³

Σίγουρα ο Πελοποννησιακός πόλεμος, ο οποίος αποτέλεσε ουσιαστικά ένα εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των ελληνικών πόλεων, επέφερε σημαντικά αποθέματα δούλων. Ωστόσο οι αιχμάλωτοι των ελληνικών ηττηθεισών πόλεων δεν προτιμούνταν ιδιαίτερα, για να διοχετευθούν ή να πωληθούν εντός του ελληνικού χώρου παρά μόνο στο εξωτερικό. Η επιμέρους άποψη αδυνατεί να επιβεβαιωθεί μέσα από τα κείμενα των ιστοριογράφων καθώς πέρα από την εξιστόρηση των πολεμικών γεγονότων δεν γίνεται σχεδόν καμία αναφορά στον τρόπο διάθεσης και διακίνησης των αιχμαλώτων ένεκα της απουσίας ενδιαφέροντος για το συγκεκριμένο ζήτημα.¹⁸⁴ Την άποψη αυτή αποδεικνύουν οι γραμματειακές και επιγραφικές μαρτυρίες εκείνες, που αναφέρονται στην Αθήνα, οι οποίες μνημονεύουν την ύπαρξη στο εσωτερικό της πόλης δούλων με ιθαγένεια βαρβαρική.¹⁸⁵

¹⁸³ Διόδ., 62. 1-2: αἰχμαλώτους γὰρ εἰλήφει [τριήρεις] τριακοσίας καὶ τετταράκοντα ναῦς, ἄνδρας δὲ ὑπὲρ τοὺς δισμυρίους, χρημάτων δὲ πλῆθος ἀξιόλογον. Πλουτ., *Κίμ.*, 13: πραθέντων δὲ τῶν αἰχμαλώτων λαφύρων εἷς τε τὰ ἄλλα χρήμασιν.

¹⁸⁴ Οι αρχαίοι ιστοριογράφοι διηγούνται τα γεγονότα εκείνα, τα οποία θεωρούν οι ίδιοι ως σημαντικά. Για παράδειγμα ο Ξενοφώντας επισημαίνει ότι: «Θα αναφέρω τα γεγονότα εκείνα, που θεωρώ ότι είναι άξια μνείας ενώ αυτά, που κατά τη γνώμη μου είναι ανάξια λόγου, θα τα παραλείψω»: Ξεν., *Ελλ.*, 4. 8. 1: ἐν ᾧ δὲ πάντα ταῦτα ἐπράττετο, τὰ κατὰ θάλατταν αὐ καὶ τὰς πρὸς θάλαττη πόλεις γενόμενα διηγῆσομαι, καὶ τῶν πράξεων τὰς μὲν ἀξιομνημονεύτους γράψω, τὰς δὲ μὴ ἀξίας λόγου παρήσω. Συνεπῶς αντιλαμβανόμαστε την έλλειψη ενδιαφέροντος από τους ιστοριογράφους για τον τρόπο διάθεσης των αιχμαλώτων μετά την άλωση μιας πόλης.

¹⁸⁵ Βλ. κεφάλαιο 3 για τη βαρβαρική προέλευση των δούλων της Αθήνας. Βέβαια το ποσοστό των δούλων ελληνικής καταγωγής στην Αθήνα είναι μεγαλύτερο από αυτό, που τίνουμε να υποθέτουμε: βλ. Viassoroulios 2010, σελ. 130. Όπως έχει διαφανεί, μέσα από τις διασωθείσες μαρτυρίες δεν μπορεί να

2) Γυναίκες και αιχμαλωσία

Μετά την άλωση κάποιας πόλης οι γυναίκες αιχμάλωτες κινδύνευαν να οδηγηθούν στη δουλεία. Ο ίδιος ο Έκτορας δείχνει να γνωρίζει καλά αυτή την πρακτική, καθώς τον βλέπουμε να ανησυχεί για την τύχη της γυναίκας του Ανδρομάχης, ότι μετά το θάνατό του κάποιος Αργίτης θα της στερήσει την ελευθερία και θα την κάνει δούλη στο βασίλειο του.¹⁸⁶ Την ίδια μοίρα προσπάθησε να γλυτώσει και η Κλεοπάτρα, η γυναίκα του Μελέαγρου, η οποία παρότρυνε τον άντρα της να πολεμήσει τους Κουρήτες και να γλιτώσει από την υποδούλωση τις γυναίκες και τα παιδιά μετά την κατάκτηση της πόλης Καλύδωνος, στην περιοχή της Αιτωλίας.¹⁸⁷ Ακόμη μια μαρτυρία που αποδεικνύει την κατάληξη των γυναικών κάθε ηττημένης πόλης στην υποδούλωση, αποτελεί η αναφορά του βασιλιά Πριάμου για την τύχη των γυναικών της Τροίας, όπως τη φαντάζεται στην ικεσία, που απευθύνει στον Έκτορα πριν από την τελευταία αναχώρηση του ήρωα στη μάχη. Γνωρίζει καλά ότι οι γιοι και οι εγγονοί του θα σφαγιαστούν από τους Έλληνες και οι νύφες του θα συρθούν στη δουλεία.¹⁸⁸

Η πρακτική της αιχμαλώτισης των γυναικών μιας πόλης μετά τη διεξαγωγή μιας νικητήριας μάχης συνέχισε να υφίσταται και μετέπειτα κατά την κλασική περίοδο. Πάμπολλα είναι τα παραδείγματα της υποδούλωσης γυναικών, που περιγράφονται μέσα από τις διηγήσεις των κλασικών ιστοριογράφων. Παραδειγματικά αναφέρω την

διευκρινιστεί η καταγωγή των δούλων βάσει των ονομάτων τους– πέραν των εθνικών ονομάτων δηλωτικών της καταγωγής τους.

¹⁸⁶ Όμ., Ζ, 454-458: ὅτε κέν τις Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων δακρυόεσσαν ἄγηται ἐλεύθερον ἡμᾶρ ἀπούρας καί κεν ἐν Ἄργει ἐοῦσα πρὸς ἄλλης ἰστὸν ὑφαίνοις, καί κεν ὕδωρ φορέοις Μεσσηϊδὸς ἢ Ὑπερείης πόλλ' ἀεκαζομένη, κρατερὴ δ' ἐπικείσεται ἀνάγκη. Thompson (2003), σελ. 11.

¹⁸⁷ Την ιστορία αυτή τη διηγείται ο Φοίνικας στον Αχιλλέα: Όμ., Ι, 594-600. Thompson (2003), σελ. 11.

¹⁸⁸ Όμ., Χ, 22. 63-65: πρὸς δ' ἐμέ τὸν δῦστηνον ἔτι φρονέοντ' ἐλέησον δῦσμορον, ὃν ῥα πατὴρ Κρονίδης ἐπὶ γήραος οὐδῶ αἴση ἐν ἀργαλή φθίσει κακὰ πόλλ' ἐπιδόντα υἱᾶς τ' ὄλλυμένους ἐλκθείσας τε θύγατρας, καὶ θαλάμους κεραϊζομένους, καὶ νήπια τέκνα βαλλόμενα προτὶ γαίῃ ἐν αἰνῇ δηϊότητι, ἐλκομένας τε νουὺς ὀλοῆς ὑπὸ χερσὶν Ἀχαιῶν. Επιπρόσθετο παράθεμα, που παρουσιάζει με ωμό τρόπο τις συνέπειες της άλωσης μιας πόλης είναι το εξής: σφάζονται οι άντρες, η φωτιά τα σπίτια τους ρημάζει, οχτροί τους παίρνουν τα παιδιά, οχτροί και τις γυναίκες». Όμ., Ι, 593-594: ἄνδρας μὲν κτείνουσι, πόλιν δὲ τε πῦρ ἀμαθύνει, τέκνα δὲ τ' ἄλλοι ἄγουσι βαθυζώνους τε γυναίκας.

αιχμαλώτιση των γυναικών και των παιδιών τους, στις πόλεις Σκιώνη και Τορώνη στη Χαλκιδική μετά την άλωση τους από τα αθηναϊκά στρατεύματα το 423 π.Χ και το 422 π.Χ. αντιστοίχως.¹⁸⁹ Μάλιστα στη δεύτερη περίπτωση καταγράφεται από το Θουκυδίδη ότι ο ακριβής αριθμός των αιχμαλωτισθεισών γυναικών και παιδιών ανερχόταν συνολικά στους εφτακόσιους. Την ίδια κατάληξη φαίνεται ότι είχαν και οι κάτοικοι της Μήλου το 416 π.Χ.¹⁹⁰ Οι γυναίκες και τα παιδιά αιχμαλωτίστηκαν, ενώ οι άνδρες σφαγιάστηκαν, εξαιτίας της αποστασίας της πόλης από τη Δηλιακή συμμαχία.¹⁹¹

Φανερά οι γυναίκες αποτέλεσαν το κυριότερο μέρος της λαφυραγωγίας των νικητών. Αρπάζονταν με τη βία και σύρονταν εκτός της πόλεως τους. Όχι μόνο στερούνταν την ελευθερία τους αλλά και αντιμετώπιζονταν ως λάφυρο.¹⁹² Παρά ταύτα στην αρχαϊκή εποχή μέσα στη μάζα των ανώνυμων αυτών γυναικών, που αποκτήθηκαν κατά τη λαφυραγωγία, ορισμένες γυναίκες αριστοκρατικής καταγωγής τύγχαναν ιδιαίτερης αντιμετώπισης και τιμής καθώς είχαν αποδοθεί ως δώρο στους αρχηγούς της στρατιάς. Θεωρούνταν δορίκτητες, δηλαδή γυναίκες, οι οποίες αποκτήθηκαν με τη χρήση δόρατος, γι'αυτό ακριβώς το λόγο αποτελούσαν τιμητικά δώρα των πολεμικών αρχηγών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν η Βρισηίδα, η Χρυσηίδα, η Διομήδη, η Ίφισσα και η Εκαμήδη, πέντε νεαρά κορίτσια αριστοκρατικής καταγωγής, τα οποία υποδουλώθηκαν κατά την πολιορκία της Τροίας και αποτέλεσαν τη σύνενο ή τη σύζυγο των ιδιοκτητών τους. Ο Αχιλλέας μετά τη πώση της Λυρνήσσου είχε πάρει ως λάφυρο τη Βρυσηίδα και μετά την κατάκτηση της Λέσβου είχε προσκομίσει ακόμα μία δούλη τη Διομήδη, την κόρη του Φόρβα.¹⁹³ Την ίδια τύχη

¹⁸⁹ Θουκ., 5. 32. 1: Περί δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τοῦ θέρους τούτου Σκιωναίους μὲν Ἀθηναῖοι ἐκπολιορκήσαντες ἀπέκτειναν τοὺς ἡβώντας, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν. Θουκ., 5. 3. 4: ὁ δὲ Κλέων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τροπαῖά τε ἔστησαν δύο, τὸ μὲν κατὰ τὸν λιμένα, τὸ δὲ πρὸς τῷ τειχίσματι, καὶ τῶν Τορωναίων γυναῖκας μὲν καὶ παῖδας ἠνδραπόδισαν. Pritchett (1991), σελ. 203. Thompson (2003), σελ. 14.

¹⁹⁰ Θουκ., 5. 3. 4: αὐτοὺς δὲ καὶ Πελοποννησίους καὶ εἴ τις ἄλλος Χαλκιδέων ἦν, ξύμπαντας ἐς ἑπτακοσίους, ἀπέπεμψαν ἐς τὰς Ἀθήνας.

¹⁹¹ Θουκ., 5. 116. 4: οἱ δὲ ἀπέκτειναν Μηλίων ὅσους ἡβώντας ἔλαβον, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν· τὸ δὲ χωρίον αὐτοὶ ᾤκισαν, ἀποίκους ὕστερον πεντακοσίους πέμψαντες.

¹⁹² Micknat (1983), σελ.41, 43.

¹⁹³ Όμ., Ι, 663-665: αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς εὐδὲ μυχῷ κλισίης εὐπήκτου· τῷ δ' ἄρα παρκατέλεκτο γυνή, τὴν Λεσβόθεν ἦγε, Φόρβαντος θυγάτηρ Διομήδη καλλιπάρης.

είχε και η κόρη του Αρσίνοου, η Εκαμήδη, από τον Αχιλλέα.¹⁹⁴ Ο Πάτροκλος έλαβε ως παλλακίδα την Ίφισσα, που του χάρισε ο Αχιλλέας μετά την κατάκτηση της Σκύρου.¹⁹⁵ Η Χρυσήδα είχε αιχμαλωτιστεί από τους Έλληνες μετά την καταστροφή της Θήβας και δόθηκε ως τιμητικό δώρο στον Αγαμέμνονα.

3) Οι πρακτικές διακίνησης αιχμαλώτων

Οι πρακτικές διακίνησης των αιχμαλώτων μετά την επιτυχή έκβαση μιας μάχης υπήρξαν στο μεγαλύτερο μέρος τους οι ίδιες κατά τη διάρκεια της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου. Ο παράγοντας, που καθόριζε τον τρόπο διάθεσης των αιχμαλώτων ενός πολέμου, ήταν κατά κύριο λόγο η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του νικητή, είτε αυτά ορίζονταν από τις περιστάσεις της νίκης, είτε από τις ίδιες τις επιθυμίες και τις προθέσεις του νικητή, είτε ακόμα και από την ποιότητα των ηττημένων. Ο πόλεμος αποτελούσε τη σημαντικότερη πηγή διακίνησης δούλων μέσω της κατάκτησης αιχμαλώτων και της διάθεσης τους ως δούλους στο εσωτερικό της νικήτριας πόλης για ιδιωτική ή για δημόσια χρήση. Ταυτόχρονα επέτρεπε στους νικητές να προβαίνουν και σε άλλες μορφές προμήθειας δούλων, όπως ήταν οι ανταλλαγές, οι δωρεές και η εμπορία αιχμαλώτων σε άλλους, οι οποίοι, επειδή δεν πολεμούσαν οι ίδιοι, επιδίωκαν τέτοιου είδους συναλλαγές για τον εφοδιασμό τους με ανθρώπινο δουλικό δυναμικό.¹⁹⁶

3.1) Η πρακτική της διατήρησης των αιχμαλώτων στα χέρια του νικητή

Όπως μαρτυρούν οι γραμματειακές πηγές των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, οι νικητές ενός πολέμου μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την προσκόμιση αιχμαλώτων διοχετεύοντας τους στο εσωτερικό της πόλης ως δουλικό προσωπικό, για να καλύψουν ιδιωτικές εργασιακές ανάγκες. Όπως έχει διαφανεί, στην αρχαϊκή εποχή μια τέτοια πρακτική αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο, καθώς σύμφωνα με τα ομηρικά έπη, οι

¹⁹⁴ Όμ., Ξ, 6: αλλά σύ μὲν νῦν πίνε καθήμενος αἶθοπα οἶνον εἰς ὃ κε θερμὰ λοετρά ἐϋπλόκαμος Ἐκαμήδη θερμῆνι καὶ λούση ἄπο βρότον αἱματόεντα.

¹⁹⁵ Όμ., Ι, 664-668: Πάτροκλος δ' ἐτέρωθεν ἐλέξατο· πὰρ δ' ἄρα καὶ τῷ Ἴφιδι ἐϋζωνος, τήν οἱ πόρε δῖος Ἀχιλλεύς Σκύρον ἑλών αἰπίειαν Ἐνυήος ππολίεθρον.

¹⁹⁶ Rihll (1996), σελ. 97.

ήρωες επιδίδονταν συχνά σε ληστρικές επιδρομές με σκοπό την αρπαγή αιχμάλωτων γυναικών, για την προσφορά υπηρεσιών στον οίκο τους.¹⁹⁷ Αν και η ύπαρξη πενήντα γυναικών δούλων στο παλάτι του Οδυσσέα και του Αλκίνοου αποτελεί ποιητική υπερβολή του Ομήρου, εντούτοις μαρτυρεί την συσσώρευση γυναικών δούλων στους οίκους των βασιλέων.¹⁹⁸

Ωστόσο στην κλασική εποχή ο αριθμός των δούλων, που προσκομιζόταν από ένα πόλεμο, δεν ήταν ουσιαστικά μεγάλος, καθώς δεν ήθελαν να συσσωρεύονται δούλοι της ίδιας καταγωγής στο εσωτερικό των πόλεων, για την αποφυγή του ενδεχομένου οργάνωσης αποστασίας από μέρους των τελευταίων. Για το λόγο αυτό οι αιχμάλωτοι των βαρβαρικών περιοχών προτιμούνταν περισσότερο από τους υπόδουλους των ελληνικών πόλεων. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει ο μεγάλος αριθμός δούλων βαρβαρικής προέλευσης, που απασχολούνταν στα μεταλλεία του Λαυρίου κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα, ο οποίος σαφώς υπερτερεί σε αριθμό από αυτόν των δούλων, που προέρχονταν από τις ελληνικές περιοχές. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι κατά γενική ομολογία οι αιχμάλωτοι, που εισήχθησαν στο εσωτερικό της Αθήνας, αποσπάστηκαν κυρίως από τις νίκες των Ελλήνων εναντίον των Περσών και σε λιγότερο βαθμό από τις πολεμικές επιχειρήσεις του αθηναϊκού στρατού μέσα στον ελληνικό χώρο.

Παρά ταύτα διαφαίνονται ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις διατήρησης των αιχμαλώτων στο εσωτερικό της νικήτριας πόλης, αφενός για την κάλυψη των δημόσιων εργασιακών αναγκών στα μεταλλεία και στα λατομεία μιας πόλης. Παραδειγματικά αναφέρω την καταστροφική έκβαση της εκστρατείας του αθηναϊκού στόλου στη Σικελία το 412 π. Χ. κάτω από την αρχηγία του Νικία και του Δημοσθένη, όπου επτά χιλιάδες περίπου άντρες (Αθηναίοι, σύμμαχοι και ορισμένοι Σικελιώτες και Ιταλιώτες, που πήραν το μέρος της Αθήνας στην εκστρατεία) αιχμαλωτίστηκαν και αναγκάστηκαν να

¹⁹⁷ Όμ., Ι, 328-329: δώδεκα δὴ σὺν νηυσὶ πόλεις ἀλάπαξ' ἀνθρώπων, πεζὸς δ' ἔνδεκά φημι κατὰ Τροίην ἐρίβωλον. Όμ., ξ, 229-232: πρὶν μὲν γὰρ Τροίης ἐπιβήμεναι υἱὰς Ἀχαιῶν εἰνάκις ἀνδράσιν ἦρξα καὶ ὠκυπόροισι νέεσσιν ἄνδρας ἔς ἄλλοδαπούς, καὶ μοι μάλα τύγχανε πολλὰ. Όμ., ρ, 422: ἦσαν δὲ δμῶες μάλα μυρίοι ἄλλα τε πολλὰ οἴσιν τ' εὐ ζώουσι καὶ ἀφνειοὶ καλέονται. Όμ., υ, 193: ληϊάδας γυναῖκας.

¹⁹⁸ Όμ., η, 103: πενήτηκοντα δὲ οἱ δμῶαι κατὰ δῶμα γυναιῖες. Garland (1988), σελ. 55.

δουλέψουν στα λατομεία των Συρακουσών.¹⁹⁹ Επιπρόσθετη μαρτυρία αποτελεί η αναφορά του ρήτορα Πολύαινου, βάσει της οποίας ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αγησίλαος βρήκε Έλληνες να δουλεύουν ως δούλοι στα ορυχεία χρυσού της Λαμψάκου στην Τρωάδα.²⁰⁰ Αφετέρου, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την παροχή ιδιωτικών υπηρεσιών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Σπαρτιατών, όπου μετά την ανεπιτυχή επίθεση τους εναντίον της πόλης Τεγέας στις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (συγκεκριμένα το 580 π.Χ) αναγκάστηκαν να χρησιμοποιηθούν ως δούλοι στα κτήματα των Τεγεατών, φορώντας αλυσίδες, τις οποίες είχαν φέρει οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες μαζί τους, για να αιχμαλωτίσουν τους Τεγεάτες.²⁰¹

Γίνεται αντιληπτό ότι η πρακτική της διατήρησης των αιχμαλώτων στα χέρια του νικητή υφίστατο καθόλη τη διάρκεια της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής – με μία εμφανή έφεση, από τον 5^ο αιώνα π.Χ. και έπειτα, κυριότερα στην υποδούλωση και τροφοδότηση αιχμαλώτων βαρβαρικής προέλευσης.

¹⁹⁹ Θουκ., 7. 87. 1: τούς δέ ἐν ταῖς λιθοτομίαις οἱ Συρακόσιοι χαλεπῶς τοὺς πρώτους χρόνους μετεχείρισαν. Θουκ., 7. 87. 5: Ἐλήφθησαν δέ οἱ ξύμπαντες, ἀκριβείᾳ μὲν χαλεπὸν ἐξειπεῖν, ὁμως δέ οὐκ ἐλάσσους ἐπτακισχιλίων. Πλουτ, *Νικ.*, 29: Τῶν δ' Ἀθηναίων οἱ μὲν πλείστοι διεφθάρησαν ἐν ταῖς λατομίαις ὑπὸ νόσου καὶ διαίτης πονηρᾶς. Ωστόσο η αναφορά του Θουκυδίδη ότι οι Αθηναίοι αιχμάλωτοι τοποθετήθηκαν ως δημόσιοι δούλοι στα λατομεία των Συρακουσών είναι αδύνατη κατά την άποψη της Pritchett, διότι υποστηρίζει ότι, αφενός μεν οι αιχμάλωτοι ήταν πάρα πολλοί αριθμητικά, για να χρησιμοποιήθηκαν όλοι στα λατομεία των Συρακουσών, αφετέρου τα λατομεία εκείνη την εποχή θεωρεί ότι ήταν σε αχρηστία.

²⁰⁰ Πολύαινου, *Στρατ.*, 2.1.26. 1-4: Ἀγησίλαος ἐστρατοπεδεύσατο Λαμψάκου πλησίον. ἤκόν τινες ἐκ τῶν μετάλλων ἐκπεπηδηκότες Ἕλληνες ἀγγέλλοντες, ὡς ἄρα Λαμψακηνοῖς πάντες μεταλλεύουσιν οὐς ἂν λάβωσι.

²⁰¹ Ηρόδ., 1.66: οἱ δὲ πέδας φερόμενοι ἐπὶ Τεγεήτας ἐστρατεύοντο, χρησμῶ κιβδήλω πίσεινοι, ὡς δὴ ἐξανδραποδιεῦμενοι τοὺς Τεγεήτας. Ἐσσωθέντες δὲ τῇ συμβολῇ, ὅσοι αὐτῶν ἐζωγρήθησαν, πέδας τε ἔχοντες τὰς ἐφέροντο αὐτοὶ καὶ σχοίνω διαμετρησάμενοι τὸ πεδῖον τὸ Τεγεητέων ἐργάζοντο. Παιουσ., 8. 45.3: Λακεδαιμονίους τε οἱ Τεγεᾶται πρώτοι Ἀρκάδων σφίσιν ἐπιστρατεύσαντας ἐνίκησαν καὶ αἰχμαλώτους αἰρούσιν αὐτῶν τοὺς πολλούς.

3.2) Το εμπόριο αιχμαλώτων

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο πόλεμος υποστήριξε σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο. Οι πόλεμοι, που διεξήχθησαν εναντίον των Περσών αλλά και ο Πελοποννησιακός πόλεμος, δεικνύουν την ευρεία χρήση αυτής της πρακτικής διαμελισμού της ανθρώπινης λείας, που κατακτούσαν οι νικητές. Όπως έχει προαναφερθεί, η επίθεση του Αθηναίου στρατηγού Κίμωνα το 468/467 π.Χ εναντίον των Περσών στον Ευρυμέδοντα ποταμό, στην Πισιδία, είχε ως αποτέλεσμα την προσκόμιση είκοσι χιλιάδων αιχμαλώτων, οι οποίοι ακολούθως πωλήθηκαν ως δούλοι.²⁰² Ομοίως το 412 π.Χ. μετά την εισβολή του Πελοποννησιακού στόλου στην Μικρά Ασία και την αιχμαλώτιση της Ιασού στην Καρία επακολούθησε πώληση των κατοίκων της στον Πέρση σατράπη Τισσαφέρνη.²⁰³

Την ίδια ακριβώς τακτική φαίνεται ότι ακολούθησαν και οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Οι Αργείοι το 468 π.Χ. υποδούλωσαν τις Μυκήνες και πώλησαν τους κατοίκους της πόλης ως δούλους.²⁰⁴ Όμοια κατάληξη φαίνεται ότι είχαν και οι κάτοικοι της Χαιρώνειας, της Βοιωτίας, μετά την κατάληψη της πόλης τους από τους Αθηναίους το 447 π.Χ.²⁰⁵ Επιπρόσθετα το 415 π.Χ., κατά τη διάρκεια της αθηναϊκής εκστρατείας στη Σικελία, ο Νικίας επιχείρησε την κατάκτηση των

²⁰² Διόδ., 62. 1-2: αιχμαλώτους γάρ ειλήφει [τριήρεις] τριακοσίας και τετταράκοντα ναύς, άνδρας δέ υπέρ τούς διςμυρίους, χρημάτων δέ πλήθος αξιόλογον. Πλουτ., *Κίμ.*, 13: πραθέντων δέ τών αιχμαλώτων λαφύρων είς τε τά άλλα χρήμασιν.

²⁰³ Ο Πέρσης σατράπης Τισσαφέρνης έπεισε τους Πελοποννήσιους να πλεύσουν κατά της Ιασού, πόλη η οποία βρισκόταν υπό την κατοχή του Αμόργη, με τον οποίο ο Τισσαφέρνης βρισκόταν σε πόλεμο: Θουκ., 8. 28. 4: τό τε πόλισμα Τισσαφέρνει παραδόντες και τά άνδράποδα πάντα και δουλα και έλευθερα.

²⁰⁴ Οι Μυκηναίοι, όπως χαρακτηριστικά μαρτυρεί ο Διόδωρος δεν ήθελαν να γίνουν υπήκοοι των Αργείων, όπως άλλες πόλεις της Αργολίδας. Εξ αυτού οι Αργείοι προχώρησαν στον εξανδραποδισμό των κατοίκων της πόλης: Διόδ., 65. 5: οί δέ Άργείοι τούς Μυκηναίους άνδραποδισάμενοι και δεκάτην έξ αύτών τώ θεώ καθιερώσαντες, τας Μυκήνας κατέσκαψαν.

²⁰⁵ Θουκ., 1. 113. 1: Αθηναίοι, Βοιωτών τών φευγόντων έχόντων Όρχομενόν και Χαιρώνειαν και άλλ' άπα χωρία τής Βοιωτίας, έστράτευσαν έαυτών μέν χιλίους όπλίταις, τών δέ ξυμμάχων ως έκάστοις επί τά χωρία ταύτα πολέμια όντα, Τολμίδου του Τολμαίου στρατηγούντος. και Χαιρώνειαν έλόντες και άνδραποδίσαντες άπεχώρουν φυλακήν καταστήσαντες.

Υγκάρων. Αποτέλεσμα της επιτυχούς έκβασης του ήταν η πώληση των κατοίκων της πόλης στην Κατάνη.²⁰⁶ Μάλιστα ένα νεαρό κορίτσι πωλήθηκε στην Πελοπόννησο, όπου έγινε αργότερα διάσημη εταίρα και πήρε το όνομα Λαΐς.²⁰⁷

Όπως μαρτυρείται, οι νικητές τις περισσότερες φορές διοχέτευαν τους αιχμαλώτους είτε οι ίδιοι σε σκλαβοπάζαρα των πλησιέστερων πόλεων, όπου υπήρχε μεγάλη ζήτηση δουλικού δυναμικού, είτε συνηθέστερα διαμεσολαβούσαν έμποροι, οι οποίοι ακολουθούσαν τις πολεμικές επιχειρήσεις του στρατεύματος και πωλούσαν τη λεία, που κερδιζόταν, στις κοντινότερες αγορές.²⁰⁸ Απόδειξη της ύπαρξης εμπόρων, που ασχολούνταν με την πώληση αιχμαλώτων, αποτελεί μία επιτύμβια στήλη στην Αμφίπολη.²⁰⁹ Στο κάτω μέρος της αναπαριστώνται οχτώ δούλοι αλυσοδεμένοι από το λαιμό να κατευθύνονται ο ένας πίσω από τον άλλο από ένα άνδρα, προφανώς έμπορο δούλων. Από το επίγραμμα «Άυλος Καπρείλιος Τιμόθεος, ελεύθερος άνδρας, έμπορος δούλων» συνάγεται ότι ο τάφος ανήκε στον Άυλο Καπρείλιο Τιμόθεο, ο οποίος ειδικευόταν στην εμπορία δούλων. Η επιγραφή χρονολογείται τον 1^ο π.Χ. αιώνα²¹⁰ και επιβεβαιώνει την ύπαρξη τέτοιων εμπόρων αιχμαλώτων.

Αυτόχρονα το εμπόριο αιχμαλώτων προϋπήρχε της κλασικής εποχής. Η πρακτική αυτή μαρτυρείται από τον Όμηρο ότι πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του Τρωικού πολέμου: ο Αχιλλέας πωλούσε αιχμαλώτους Τρώες ως δούλους. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην πώληση του Λυκάονα, του γιου του Πριάμου, στη Λήμνο, συγκεκριμένα στο γιο του Ιήσωνα έναντι της αμοιβής των εκατόν βοδιών.²¹¹

²⁰⁶ Θουκ., 6. 62. 3: και ἐν τῷ παράπλῳ αἰρούσιν Ὑγκαρα, πόλισμα Σικανικὸν μὲν, Ἐγεσταίοις δὲ πολέμιον- ἦν δὲ παραθαλασσίδιον. καὶ ἀνδραποδίσαντες τὴν πόλιν παρέδωσαν Ἐγεσταίοις (παρεγένοντο γὰρ αὐτῶν ἱππῆς).

²⁰⁷ Πλουτ., *Μικ.*, 15: καὶ τέλος εἰς Κατάνην ἀπήλθε, πράξας οὐδὲν ἢ καταστρεψάμενος Ὑγκαρα, βαρβαρικὸν χωρίον, ὅθεν λέγεται καὶ Λαΐδα τὴν ἑταίραν ἔτι κόρην ἐν τοῖς αἰχμαλώτοις πραθεῖσαν εἰς Πελοπόννησον κομισθῆναι.

²⁰⁸ Reed (2003), 23.

²⁰⁹ Roger (1945), σελ. 50. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ducrey (1968), σελ. 223. Βλ. επίσης Finley (1962), σελ. 154. Βλ παράρτημα, Αρ. 8.

²¹⁰ Finley (1962), σελ. 154. Thompson (2003), σελ. 9.

²¹¹ Όμ., Φ, 36-44, 76- 79: καὶ τότε μὲν μιν Λήμνον εὐκτιμένην ἐπέρασσε νηυσὶν γων, ἀτὰρ υἱὸς Ἰήσονος ὦνον ἔδωκε.

Επιπρόσθετο απόσπασμα παρουσιάζει την Εκάβη να θρηνεί για το χαμό του Έκτορα και την πώληση των παιδιών της στην Ίμβρο, τη Σαμοθράκη και τη Λήμνο από τον Αχιλλέα.²¹² Σαφώς το δουλεμπόριο δεν περιορίστηκε μόνο στις γύρω ακτές της Ελλάδας αλλά επεκτάθηκε και στις ακτές της Σικελίας.²¹³

Δυστυχώς οι ολιγάριθμες πληροφορίες, που παρέχουν τα ομηρικά έπη, δυσχεραίνουν την εξέταση της συχνότητας αγοραπωλησιών ανδρών αιχμαλώτων.²¹⁴

3.3) Η τεχνική της ανταλλαγής και δωρεάς δούλων

Η ανταλλαγή δώρων και η δωρεά αντικειμένων αποτελούσαν δύο σημαντικές κοινωνικές πρακτικές των αριστοκρατών κατά την αρχαϊκή περίοδο. Δεδομένου ότι οι δούλοι αποτελούσαν μέρος των περιουσιακών στοιχείων του αριστοκρατικού οίκου, λειτουργούσαν εξίσου ως αντικείμενα ανταλλαγής και δωρεάς.

Βάσει της μαρτυρίας του Ομήρου, οι ανταλλαγές δώρων εξυπηρετούσαν τις απώτερες επιδιώξεις των βασιλέων. Απόδειξη αυτού αποτελεί η τακτική, που ακολούθησε ο Αγαμέμνωνας προκειμένου να κατευνάσει την οργή του Αχιλλέα. Ο Αγαμέμνωνας γνώριζε καλά ότι για την κατάκτηση της Τροίας ήταν απαραίτητη η αρωγή του Αχιλλέα. Για να πείσει τον Αχιλλέα να αποδεχτεί την πρότασή του για συμμαχία – παρά την μεταξύ τους έχθρα – ο Αγαμέμνωνας του πρόσφερε μία θυγατέρα του για γυναίκα του, εφτά αιχμάλωτες γυναίκες, λάφυρο, που απέκτησε από τη Λέσβο, την επιστροφή της Βρισηίδας (αφού προηγουμένως την είχε κλέψει από τη σκηνή του Αχιλλέα)²¹⁵ μαζί με είκοσι επιπλέον Τρωαδίτισσες της αρεσκείας του, εφόσον βέβαια

²¹² Όμ., Φ, 102, 24. 751-753: ἄλλους μὲν γὰρ παῖδας ἐμούς πόδας ὤκως Ἀχιλλεὺς πέρνασχ' ὄν τιν' ἔλεσκε πέρην ἄλως ἀτρυγέτοιο, ἐς Σάμον ἐς τ' Ἴμβρον καὶ Λήμνον ἀμιχθαλόεσσαν.

²¹³ Όμ., υ, 382-383: τοὺς ξείνους ἐν νηϊ πολυκλιῆδι βαλόντες ἐς Σικελούς πέμψωμεν, ὅθεν κέ τοι ἄξιον ἄλφοι.

²¹⁴ Σε κανένα σημείο της Ιλιάδας δεν αναφέρεται η πώληση αιχμαλώτων γυναικών. Συνεπάγεται ότι η πρακτική της εμπορίας δούλων στα αρχαϊκά χρόνια ενδεχομένως να μην υφίστατο για τις αιχμαλωτισθείσες γυναίκες.

²¹⁵ Όμ., Ι, 107: οὐ γὰρ τις νόον ἄλλος ἀμείνονα τοῦδε νοήσει οἶον ἐγὼ νοέω ἡμὲν πάλαι ἠδ' ἔτι καὶ νῦν ἐξ ἔτι τοῦ ὅτε διογενὲς Βρισηῖδα κούρην χωμένου Ἀχιλῆος ἔβης κλισίηθεν ἀπούρας.

κατάφερναν να κατακτήσουν την Τροία.²¹⁶ Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι εάν αποδεχόταν ο Αχιλλέας τα προσφερόμενα δώρα, θα δεσμευόταν να συμβάλει στην κατάκτηση της Τροίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δώρα, που ανταλλάσσονταν μεταξύ των επιφανών, ισοσταθμίζονταν από τους δύο συμβαλλόμενους χωρίς να υπάρχει οποιοδήποτε ίχνος κέρδους. Συνεπώς αυτού του εδους οι συναλλαγές σε καμία περίπτωση δεν είχαν εμπορικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα ο Αγαμέμνωνας συμφώνησε να ανταλλάξει τη Χρυσηίδα με την υπόδουλη στον Αχιλλέα, Βρυσήδα: εφόσον και οι δύο γυναίκες αποδόθηκαν ως τιμητικό δώρο στον αντίστοιχο πολεμικό αρχηγό ως αποτέλεσμα πολεμικής νίκης, ήταν ανταλλάξιμες.

Η προσφορά δώρων αποσκοπούσε μακροπρόθεσμα ή βραχυπρόθεσμα σε μια ισότιμη ανταπόδοση.²¹⁷ Όταν η Αθηνά επισκέφτηκε τον Τηλέμαχο στην Ιθάκη μεταμορφωμένη σε Μέντη, το βασιλιά των Ταφιωτών,²¹⁸ πριν από την αναχώρησή της, της προσφέρθηκε δώρο λαμπρό και πλούσιο, όπως άρμοζε σε ένα φίλο.²¹⁹ Η Αθηνά αυθόρμητα αποκρίθηκε στον Τηλέμαχο ότι θα του ανταπέδιδε αντάξιο δώρο.²²⁰

Επιπροσθέτως τα δώρα συμπλήρωναν την αυτάρκεια ενός αριστοκρατικού οίκου. Στην *Οδύσσεια* του Ομήρου οι δούλοι ως μέρος της ιδιωτικής περιουσίας των βασιλέων ανταλλάσσονταν με άλλα αντικείμενα. Για παράδειγμα ο Αλκίνοος διατηρούσε στον οίκο του μια δούλη από την Ήπειρο, την Ευρυμέδουσα. Η συγκεκριμένη δούλη δόθηκε στον βασιλιά ως δώρο, χωρίς όμως να διευκρινίζεται ο

²¹⁶ Όμ., Ι, 127-130, 270-273: δώσω δ' ἑπτὰ γυναῖκας ἀμύμονα ἔργα ἰδυίας Λεσβίδας, ἃς ὄτε Λέσβον ἐϋκτιμένην ἔλεν αὐτὸς ἐξελόμην, αἶ κάλλει ἐνίκων φύλα γυναικῶν. τὰς μὲν οἱ δώσω, μετὰ δ' ἔσσειται ἦν τότ' ἀπηύρων κούρη Βρισηῖος..... εἰσελθὼν, ὅτε κεν δατεώμεθα ληῖδ' Ἀχαιοί, Τρωϊάδας δὲ γυναῖκας ἐείκοσιν αὐτὸς ἐλέσθω, αἶ κε μετ' Ἀργεῖην Ἑλένην κάλλιστα ἔωσιν.

²¹⁷ Finley (1998), σελ. 78.

²¹⁸ Όμ., α, 180: Μέντης Ἀγχιάλοιο δαΐφρονος εὐχομαι εἶναι υἱός, ἀτὰρ Ταφίοισι φιληρέτμοισιν ἀνάσσω.

²¹⁹ Όμ., α, 311-313: δῶρον ἔχων ἐπὶ νῆα κῆρς, χαίρων ἐνὶ θυμῷ, τιμῆεν, μάλα καλόν, ὃ τοι κειμήλιον ἔσται ἐξ ἔμευ, οἶα φίλοι ξεῖνοι ξεῖνοισι διδοῦσι.

²²⁰ Όμ., α, 316-318: δῶρον δ' ὅτι κέ μοι δοῦναι φίλον ἦτορ ἀνώγη, αὐτίς ἀνερχομένῃ δόμεναι οἶκόν δε φέρεσθαι, καὶ μάλα καλόν ἐλών· σοὶ δ' ἄξιον ἔσται ἀμοιβῆς.

αποστολέας και ποιο ήταν το αντάλλαγμα, που δόθηκε γι'αυτή.²²¹ Αυτή είχε αναλάβει την ανατροφή της κόρης του Ναυσικάς. Επίσης όταν ο Οδυσσεύς παρουσιάστηκε μπροστά στον πατέρα του μεταμφιεσμένος ως ξένος και του διηγήθηκε τη συνάντηση, που είχε με το γιο του Λαέρτη, ανέφερε ότι παραχώρησε στον Οδυσσεύα διάφορα αντικείμενα ως δώρα. Ανάμεσα στα δώρα, που πρόσφερε ο ξένος στον Οδυσσεύα, συγκαταλέγονταν και τέσσερις γυναίκες δούλες τεχνίτριες.²²²

Παράλληλα στην προσφορά δώρων λάνθανε ο ανταγωνισμός μεταξύ των βασιλέων αλλά και η απόδοση τιμής. Το κύρος ενός αριστοκρατικού οίκου απέρρευε από το μέγεθος της περιουσίας του. Ταυτόχρονα η προσφορά δώρου τιμούσε τόσο αυτόν, που προσέφερε το δώρο, όσο και τον αποδέκτη, διότι ακριβώς στην αρχαϊκή κοινωνία η αίγλη ενός βασιλιά κρινόταν από το μέγεθος των θησαυρών, που μπορούσε να χαρίσει αλλά και αντίστροφα. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η θυσία των δώδεκα νεαρών Τρώων, τους οποίους προσέφερε ο Αχιλλεύς ως δώρο προς τιμή του νεκρού Πάτροκλου.²²³ Δεδομένης της πολεμικής τακτικής, που ακολουθούνταν κατά την αρχαϊκή εποχή να σφαγιάζονται οι άνδρες, η διατήρηση στη ζωή των δώδεκα αιχμαλώτων Τρώων για την εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου σκοπού αποτελούσε σπάνια περίπτωση. Συνηθέστερα σε τέτοιες περιστάσεις χρησιμοποιούνταν αιχμάλωτες γυναίκες. Οι δούλες αποδίδονταν ως τρόπαιο κατά τη διεξαγωγή των αθλητικών αγώνων. Η νίκη του Διομήδη στους νεκρικούς αγώνες, που προκήρυξε ο Αχιλλεύς,

²²¹ Όμ., η, 7-10: αὐτὴ δ' ἔς θάλαμον ἔδν ἦε· δαίε δέ οἱ πῦρ γρήυς Ἀπειραΐη, θαλαμηπόλος Εὐρυμέδουσα, τήν ποτ' Ἀπειρήθεν νέες ἦγαγον ἀμφιέλισσαι· Ἄλκινώω δ' αὐτὴν γέρας ἔξελον, οὔνεκα πᾶσιν Φαιήκεσσιν ἄνασσε, θεοῦ δ' ὡς δῆμος ἄκουεν· ἦ τρέφε Ναυσικάαν.

²²² Όμ., ω, 274-285: τὸν μὲν ἐγὼ πρὸς δώματ' ἄγων ἐϋ ἐξείνισσα, ἐνδυκέως φιλέων, πολλῶν κατὰ οἶκον ἐόντων, καὶ οἱ δῶρα πόρον ξεινήϊα, οἶα ἐώκει. χρυσοῦ μὲν οἱ δῶκ' εὐεργέος ἑπτὰ τάλαντα, δῶκα δέ οἱ κρητῆρα πανάργυρον ἀνθεμόεντα, δῶδεκα δ' ἀπλοῖδας χλαίνας, τόσσους δέ τάπητας, τόσσα δὲ φάρεα καλά, τόσσους δ' ἐπὶ τοῖσι χιτῶνας, χωρὶς δ' αὐτε γυναίκας, ἀμύμονα ἔργα ἰδυίας, τέσσαρας εἰδαλίμας, ἃς ἤθελεν αὐτὸς ἐλέσθαι.

²²³ Όμ., Σ, 336-337: δῶδεκα δὲ προπάροιθε πυρῆς ἀποδειροτομήσω Τρώων ἀγλαὰ τέκνα σέθεν κταμένοιο χολωθεῖς.

προς τιμήν του Πατρόκλου, του απέφερε, εκτός των άλλων αντικειμένων, μία δούλη ως δώρο.²²⁴

Από τα παραπάνω προκύπτει η σημασία της ανταλλαγής και της δωρεάς δούλων μέσα στην αρχαϊκή κοινωνία.

3.4) Η εξαγορά αιχμαλώτων έναντι της καταβολής λύτρων

Ο σφαγιασμός της πλειοψηφίας του ανδρικού πληθυσμού μιας κατακτημένης πόλης αποδίδεται στην ανάγκη διατήρησης της στρατιωτικής ασφάλειας, της επιθυμίας για εκδίκηση ή της οργής των νικητών.²²⁵ Παρά ταύτα ορισμένες περιπτώσεις δεικνύουν ακριβώς την πρόθεση των νικητών να αποκτήσουν υλικό όφελος μετά την επιτυχία τους. Οι ίδιοι οι ομηρικοί ήρωες μετά από μια νικηφόρα μάχη προωθούν την αιχμαλωσία των ευγενών ανδρών, για να επωφεληθούν οικονομικά από τα λύτρα, που θα κατέβαλλαν οι οικογένειες τους, προκειμένου να τους ελευθερώσουν.²²⁶ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Άδραστου, ο οποίος κατά τη διάρκεια της μάχης στην Τροία παρακαλεί το Μενέλαο να μην τον σκοτώσει, διότι ο πατέρας του θα του έδινε γι' αντάλλαγμα χαλκό, χρυσάφι και σίδηρο, εάν μάθαινε ότι ο γιος του είχε

²²⁴ Όμ., Ψ, 259-261: ἵππευσιν μὲν πρῶτα ποδώκεσιν ἀγλά' ἄεθλα θῆκε γυναῖκα ἄγεσθαι ἀμύμονα ἔργα ἰδυῖαν καὶ τρίποδ' ὠτώνεντα δυωκαεικοσίμετρον τῷ πρῶτῳ.

²²⁵ Όμ., Γ, 299-301: Ζεῦ κύδιστε μέγιστε καὶ ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι ὀππότεροι πρότεροι ὑπὲρ ὄρκια πηγήνεια ὠδὲ σφ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέει ὡς ὄδε οἶνος αὐτῶν καὶ τεκέων, ἄλοχοι δ' ἄλλοισι δαμείν. Όμ., Ζ, 452-453: Ἄλλ' οὐ μοι Τρώων τόσσον μέλει ἄλγος ὀπίσσω, οὐτ' αὐτῆς Ἐκάβης οὔτε Πριάμοιο ἄνακτος οὔτε κασιγνήτων, οἳ κεν πολέες τε καὶ ἐσθλοὶ ἐν κονίησι πέσοιεν ὑπ' ἀνδράσι δυσμενέεσσιν, ὅσσον σεῦ, ὅτε κέν τις Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων δακρυόεσσαν ἄγῃται ἐλεύθερον ἡμαρ ἀπούρας· καὶ κεν ἐν Ἄργει ἐοῦσα πρὸς ἄλλης ἰστὸν ὑφαίνοις, καὶ κεν ὕδωρ φορέοις Μεσσηϊδος ἢ Ὑπερείης πόλλ' ἀεκαζομένη, κρατερὴ δ' ἐπικίσειτ' ἀνάγκη. Όμ., Ι, 593-594: ἄνδρας μὲν κτείνουσι, πόλιν δὲ τε πῦρ ἀμαθύνει, τέκνα δὲ τ' ἄλλοι ἄγουσι βαθυζώνους τε γυναῖκας. Όμ., Χ, 60-61: πρὸς δ' ἐμὲ τὸν δύστηνον ἔτι φρονέοντ' ἐλέησον δύσμορον, ὃν ῥα πατὴρ Κρονίδης ἐπὶ γήραος οὐδῶ αἴση ἐν ἀργαλῇ φθίσει κακὰ πόλλ' ἐπιδόντα υἱὰς τ' ὄλλυμένους ἐλκηθείσας τε θύγατρας, καὶ θαλάμους κεραϊζομένους, καὶ νήπια τέκνα βαλλόμενα προτὶ γαίῃ ἐν αἰνῇ δηϊότητι, ἐλκομένας τε νουὺς ὀλοῆς ὑπὸ χερσίν Ἀχαιῶν. Ducrey (1968), σελ. 57: καταγράφει με λεπτομέρεια τα περιστατικά σφαγιασμού των ανδρών αιχμαλώτων μετά το τέλος των μαχών.

²²⁶ Garlan (1988), σελ. 54. Ducrey (1968), σελ. 6.

παραμένει ζωντανός.²²⁷ Όμοια εξαγορά υπόσχονται οι δύο γιοι του Αντίμαχου στον Αγαμέμνονα, όταν αυτός ανακόπτει τη διαφυγή τους με τα άλογα από τη μάχη.²²⁸ Αναφέρεται ότι οι γιοί του Πριάμου, που είχαν πωληθεί ως δούλοι από τον Αχιλλέα στην Ίμβρο, στη Λήμνο και στη Σαμοθράκη, κατάφεραν να εξαγοράσουν την ελευθερία τους.²²⁹ Μάλιστα ο Λυκάονας πλήρωσε πολλά περισσότερα, για να απελευθερωθεί.²³⁰ Συνάγεται λοιπόν ότι η πρακτική της εξαγοράς αιχμαλώτων έναντι λύτρων αποτελούσε κερδοφόρα επιχείρηση για τους πολεμικούς αρχηγούς. Οι ήρωες επέλεγαν να αιχμαλωτίζουν άνδρες βασιλικών οικογενειών, ώστε να συσσωρεύουν πλούτο από τις οικογένειες τους.

Ενώ η εξαγορά αιχμαλώτων αφορούσε κυριότερα άνδρες αιχμαλώτους, εντούτοις στην *Ιλιάδα* του Ομήρου αναφέρονται δύο μεμονωμένες περιπτώσεις απελευθέρωσης αιχμαλώτων γυναικών αφενός, της μητέρας της Ανδρομάχης, αφετέρου της Χρυσήϊδας.²³¹ Και οι δύο γυναίκες είχαν αιχμαλωτιστεί από τον Αχιλλέα κατά τη διάρκεια της επιδρομής στη Θήβα.²³² Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ομήρου η

²²⁷ Όμ., Ζ, 46-70: ζώγρει Ἄτρεος υἱέ, σύ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα· πολλά δ' ἐν ἀφνειοῦ πατρὸς κειμήλια κεῖται χαλκός τε χρυσός τε πολύκμητός τε σίδηρος, τῶν κέν τοι χαρίσαιτο πατήρ ἀπερείσι' ἄποινα εἰ κεν ἐμέ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

²²⁸ Όμ., Λ, 231-235: ζώγρει Ἄτρεος υἱέ, σύ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα· πολλά δ' ἐν Ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται χαλκός τε χρυσός τε πολύκμητός τε σίδηρος, τῶν κέν τοι χαρίσαιτο πατήρ ἀπερείσι' ἄποινα, εἰ νῶϊ ζωὸς πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

²²⁹ Όμ., Λ, 105-106: ὦ ποτ' Ἀχιλλεύς Ἴδης ἐν κνημοῖσι δίδη μόσχοισι λύγοισι, ποιμαίνοντ' ἐπ' ὄεσσι λαβῶν, καὶ ἔλυσεν ἀποίνων.

²³⁰ Καθότι η πώληση του Λυκάονα ανερχόταν στα εκατό βόδια, αντιλαμβανόμαστε ότι η τριδίπλη αξία της εξαγοράς του αντιστοιχοῦσε με τριακόσια βόδια. Όμ., Φ, 80: Λήμνον ἐς ἠγαθέην, ἐκατόμβοιον δέ τοι ἦλφον.

²³¹ Όμ., Ζ, 414-415, 426: Ἦτοι γὰρ πατέρ' ἀμὸν ἀπέκτανε δῖος Ἀχιλλεύς, ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλικῶν εὐναιετάουσαν Θήβην ὑπίπυλον...Μητέρα δ', ἢ βασιλευεν ὑπὸ Πλάκῳ ὑληέσση, τήν ἐπει ἄρ δευρ' ἦγαγ' ἄμ' ἄλλοισι κτεάτεσσιν. Όμ., Α, 369: ὠχόμεθ' ἐς Θήβην ἱερὴν πόλιν Ἡετίωνος, τήν δὲ διεπράθομέν τε καὶ ἦγομεν ἐνθάδε πάντα· καὶ τὰ μὲν εὐ δάσσαντο μετὰ σφίσις υἱες Ἀχαιῶν, ἐκ δ' ἔλον Ἀτρεΐδῃ Χρυσήϊδα καλλιπάρηον. Micknat (1983), σελ. 1.

²³² Όμ., Α, 366-367: ὠχόμεθ' ἐς Θήβην ἱερὴν πόλιν Ἡετίωνος, τήν δὲ διεπράθομέν τε καὶ ἦγομεν ἐνθάδε πάντα.

βασίλισσα κατάφερε να εξαγοράσει την ελευθερία της μέσω της πληρωμής λύτρων στον Αχιλλέα και να επιστρέψει στην πατρίδα της.²³³ Η Χρυσήδα μετά την κατάληψη της Θήβας είχε δοθεί ως λάφυρο πολέμου στον Αγαμέμνονα.²³⁴ Μολονότι ο πατέρας της, ο Χρύσης, επιχείρησε να εξαγοράσει την ελευθερία της κόρης του καταβάλλοντας υλικό αντάλλαγμα, ο βασιλιάς συνέχισε να αντιτίθεται.²³⁵ Μόνο μετά την παρέμβαση του θεού Απόλλωνα ο Αγαμέμνονας υποχρεώθηκε να επιστρέψει τη Χρυσήδα στον πατέρα της χωρίς να απαιτήσει λύτρα και να πραγματοποιήσει θυσία, για να εξαγνιστεί.²³⁶ Η Micknat επισημαίνει ότι η Χρυσήδα οφείλει την απελευθέρωσή της στο ότι ο θεός, που υπηρετούσε ο πατέρας της, ο Χρύσης, απαίτησε την προστασία της.²³⁷ Αντιθέτως στις περισσότερες αιχμαλωτισθείσες γυναίκες δεν είχε απομείνει κανένας συγγενής, για να τις απελευθερώσει.²³⁸

²³³ Όμ., Ζ, 427: Μητέρα δ', ἢ βασιλευεν ὑπὸ Πλάκῳ ὑλήεσση, τὴν ἐπεὶ ἄρ' δεῦρ' ἦγαγ' ἄμ' ἄλλοισι κτεάτεσσιν, ἃψ ὃ γε τὴν ἀπέλυσε λαβὼν ἀπερείσι' ἄποινα, πατρὸς δ' ἐν μεγάροισι βάλ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα.

²³⁴ Όμ., Α, 368-369: καὶ τὰ μὲν εὖ δάσσαντο μετὰ σφίσιν υἱέσ' Ἀχαιῶν, ἐκ δ' ἔλον Ἀτρεΐδῃ Χρυσήϊδα καλλιπάρηον.

²³⁵ Όμ., Α, 370-380: Χρύσης δ' αὐθ' ἱερεὺς ἑκατηβόλου Ἀπόλλωνος ἦλθε θοὰς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων λυσόμενός τε θυγάτρα φέρων τ' ἀπερείσι' ἄποινα, στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος χρυσέῳ ἀνά σκῆπτρῳ, καὶ λίσσετο πάντας Ἀχαιοὺς, Ἀτρεΐδα δὲ μάλιστα δῶω, κοσμήτορε λαῶν. ἐνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοὶ αἰδεῖσθαι θ' ἱερῆα καὶ ἀγλαὰ δέχθαι ἄποινα· ἀλλ' οὐκ Ἀτρεΐδῃ Ἀγαμέμνονι ἦνδανε θυμῷ, ἀλλὰ κακῶς ἀφίει, κρατερὸν δ' ἐπὶ μῦθον ἔτελλε· χωόμενος δ' ὁ γέρων πάλιν ὤχετο·

²³⁶ Όμ., Α, 92-100: Οὐ τ' ἄρ' ὃ γ' εὐχολῆς ἐπιμέμφεται οὐδ' ἑκατόμβης, ἀλλ' ἔνεκ' ἀρητήρος ὄν' ἠτίμησ' Ἀγαμέμνων, οὐδ' ἀπέλυσε θυγάτρα καὶ οὐκ ἀπεδέξατ' ἄποινα, τοῦνεκ' ἄρ' ἄλγε' ἔδωκεν ἑκηβόλος ἠδ' ἐτι δώσει· οὐδ' ὃ γε πρὶν Δαναοῖσιν ἀεικέα λοιγὸν ἀπώσσει πρὶν γ' ἀπὸ πατρὶ φίλῳ δόμεναι ἐλικώπιδα κούρην ἀπριάτην ἀνάποινον, ἄγειν θ' ἱερὴν ἑκατόμβην ἐς Χρύσην· τότε κέν μιν ἰλασσάμενοι πεπίθοιμεν. Όμ., Α, 442-445: ὦ Χρύση, πρό μ' ἔπεμψεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων παῖδά τε σοὶ ἀγέμεν, Φοῖβῳ θ' ἱερὴν ἑκατόμβην ῥέξαι ὑπὲρ Δαναῶν ὄφρ' ἰλασόμεσθα ἄνακτα, ὅς νῦν Ἀργείοισι πολύστονα κήδε' ἐφήκεν. Ὡς εἰπὼν ἐν χερσὶ τίθει, ὃ δὲ δέξατο χαίρων παῖδα φίλην.

²³⁷ Micknat (1983), σελ. 3.

²³⁸ Παραδειγματικά αναφέρω την υποτελή θέση στην οποία βρέθηκε η Ανδρομάχη μετά τον θάνατο του πατέρα της και των επτά αδελφών της κατά την ήττα της Θήβας από τον Αχιλλέα καθώς και μετά το θάνατο του Έκτορα στη μάχη της Τροία. Η Ανδρομάχη δεν μπορούσε να ελπίζει στην απελευθέρωση της, καθώς δε διέθετε πλέον κανένα συγγενή, για να εξαγοράσει την ελευθερία της.

Κατά την κλασική περίοδο για την εξαγορά της ελευθερίας αιχμαλώτων καταβαλλόταν χρηματικό ποσό, το οποίο καθοριζόταν σε κάθε περίπτωση από το νικητή.²³⁹ Συνήθως τη συγκέντρωση των λύτρων αναλάμβανε το στενό περιβάλλον του υπόδουλου, που διενεργούσε ένα είδος εράνου. Τη διαδικασία απελευθέρωσης μπορούσε να αναλάβει ένας πρόξενος ή ακόμα μια εξωτερική δύναμη. Για παράδειγμα οι Σάμιοι, πήραν την πρωτοβουλία να επαναπατρίσουν τους πεντακόσιους Αθηναίους πολίτες, που είχαν αιχμαλωτιστεί από το στρατό του Ξέρξη το 479 π.Χ.²⁴⁰ Επιπρόσθετα μετά το τέλος της αθηναϊκής επίθεσης εναντίον των Χαλκιδέων και των Βοιωτών το 506 π.Χ., οι Αθηναίοι αιχμαλώτισαν τους Βοιωτούς και τους Χαλκιδείς. Οι τελευταίοι αναγκάστηκαν να πληρώσουν λύτρα προκειμένου να απελευθερωθούν.²⁴¹ Ομοίως ο Νικίας, μετά την ήττα του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία το 413 π.Χ., προσέφερε το ποσό του ενός ταλάντου για τον επαναπατρισμό των Αθηναίων αιχμαλώτων.²⁴²

Συμπερασματικά η εξαγορά αιχμαλώτων αποτελούσε καθόλη τη διάρκεια των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων μία επικερδής πρακτική διακίνησης δούλων. Αποτελούσε ένα σημαντικό μέσο πρόσκτησης οικονομικού κέρδους για τους νικητές των εμπόλεμων συρράξεων, καθώς για τον επαναπατρισμό των αιχμαλώτων προϋπέθετε την καταβολή λύτρων.

4) Το ειρηνικό εμπόριο ως σημαντικό μέσο πρόσκτησης δούλων

Εκτός από το εμπόριο αιχμαλώτων, που πραγματοποιούνταν σε περιόδους πολέμου, λειτουργούσε και το ειρηνικό εμπόριο, ως επιπρόσθετη πηγή προσκόμισης δούλων. Κατά γενική ομολογία αποτελούσε το μοναδικό μέσο, που τροφοδοτούσε

²³⁹ Bielman (1994), σελ. 233, 259.

²⁴⁰ Ηρόδ., 9. 99: Οί γάρ ὦν Σάμιοι ἀπικομένων Ἀθηναίων αἰχμαλώτων ἐν τῆσι νηυσὶ τῶν βαρβάρων, τοὺς ἔλαβον ἀνὰ τὴν Ἀπικὴν λελειμμένους οἱ Ξέρξεω, τούτους λυσάμενοι πάντας ἀποπέμπουσι ἐποδιάσαντες ἐς Ἀθήνας· τῶν εἵνεκεν οὐκ ἦκιστα ὑποψίην εἶχον, πεντακοσίας κεφαλὰς τῶν Ξέρξεω πολεμίων λυσάμενοι.

²⁴¹ Ηρόδ., 5. 77: Ὅσους δὲ καὶ τούτων ἐζώγησαν, ἅμα τοῖσι Βοιωτῶν ἐζωγημένοισι εἶχον ἐν φυλακῇ ἐν πέδαις δῆσαντες· χρόνῳ δὲ ἔλυσάν σφεας δίμνεως ἀποτιμησάμενοι. Bielman (1994), σελ. 259.

²⁴² Ducrey (1968), σελ. 249.

δούλους αποκλειστικά από ξένες χώρες, η πλειονότητα των οποίων προερχόταν κυρίως από τις βαρβαρικές περιοχές βορειοανατολικά του ελληνικού χώρου.

Πιο συστηματικά υπήρχαν επαγγελματίες έμποροι, που ειδικεύονταν στην πώληση νεαρών παιδιών. Σαφώς οι σταθερές πηγές εφοδιασμού τους αποτελούσαν η Θράκη και η Φρυγία καθόσον, όπως ευκρινώς αναφέρουν οι γραμματειακές πηγές, διατηρούσαν την παραδοσιακή πρακτική της έκθεσης και πώλησης των παιδιών τους ως δούλων στις δημόσιες αγορές.²⁴³ Μια επιπρόσθετη ιδιάζουσα περίπτωση εμπόρου νεαρών κυρίως παιδιών, αποτελεί ο Πανιώνιος από τη Χίο. Ο έμπορος αυτός έπαιρνε κατά προτίμηση αγόρια σε μικρή ηλικία, τα ευνούχιζε και έπειτα τα πωλούσε στις Σάρδεις και στην Έφεσο. Διότι, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ηροδότου, στις βαρβαρικές περιοχές είχαν μεγαλύτερη αξία οι ευνούχοι, αφενός γιατί θεωρούνταν ότι ήταν πιο έμπιστοι, αφετέρου γιατί υποτάσσονταν πιο εύκολα από τους υπόλοιπους άνδρες.²⁴⁴ Βέβαια οι ελάχιστες μαρτυρίες, που έχουμε στη διάθεση μας, δεν αποσαφηνίζουν κατά πόσο αυτό το είδος εμπορίου είχε ευρεία διάδοση ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο. Εικάζεται ότι οι πωλήσεις μικρών παιδιών στις ελληνικές πόλεις ήταν περιορισμένες, καθόσον κόστιζε περισσότερο η αγορά ενός δούλου παρά η ανατροφή του.²⁴⁵ Η απουσία ενδιαφέροντος από τους αρχαίους συγγραφείς για το δουλεμπόριο δυσχεραίνει τη μελέτη της συγκεκριμένης εμπορικής δραστηριότητας.

5) Η πειρατεία ως επιπρόσθετη πηγή τροφοδότησης δούλων

Από τις αρχές μέχρι και το τέλος των αρχαϊκών χρόνων, το πειρατικό εμπόριο υποκαθιστούσε σε περιόδους πολεμικής ύφεσης την προμήθεια δούλων μέσω του πολέμου. Ωστόσο στην κλασική περίοδο η πειρατεία άρχισε να εξασφαλίζει δούλους σε

²⁴³ Ηρόδ., 5. 6. 1: Τῶν δὲ δὴ ἄλλων Θρηϊκῶν ἐστὶ ὄδε νόμος. πωλεῦσι τὰ τέκνα ἐπ' ἐξαγωγῆ. Φιλόστρ., Απολλ. Βίος, 8. 7. 12: Φρυξί γοῦν ἐπιχώριον καὶ ἀποδίδοσθαι τοὺς αὐτῶν καὶ ἀνδραποδισθέντων μὴ ἐπιστρέφεισθαι.

²⁴⁴ Ηρόδ., 8. 105. 2: Ἀλόντα γὰρ αὐτὸν ὑπὸ πολεμίων καὶ πωλεόμενον ὠνέεται Πανιώνιος, ἀνὴρ Χίος, ὃς τὴν ζῆν κατεστήσατο ἀπ' ἔργων ἀνοσιωτᾶτων· ὅκως γὰρ κτήσαιτο παῖδας εἶδος ἐπαμμένους, ἐκταμῶν ἀγινέων ἐπώλεε ἐς Σάρδεις τε καὶ Ἔφεσον χρημάτων μεγάλων· παρὰ γὰρ τοῖσι βαρβάροισι τιμώτεροί εἰσι οἰεύνουχοι πίστιος εἵνεκα τῆς πάσης τῶν ἐνορχέων.

²⁴⁵ Finley (1959), σελ. 152.

πιο σταθερή βάση και κατά τη διάρκεια των πολέμων αλλά και σε περιόδους ειρήνης, ανταποκρινόμενη στη γενικευμένη πλέον ανάγκη απόκτησης δούλων.²⁴⁶ Συνεπώς και η πειρατεία μετατράπηκε σε δραστηριότητα επικερδής, σε σχέση με προηγούμενες εποχές.

Στην αρχαϊκή περίοδο το πειρατικό εμπόριο διεξαγόταν από τους Φοίνικες και τους Ταφιώτες έμπορους, δια θαλάσσης, στις ακτές της Ελλάδας και στις γειτονικές περιοχές της.²⁴⁷ Αυτοί οι εξ επαγγέλματος έμποροι δούλων, οι οποίοι περιπλανιούνταν σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου, έκλεβαν το «εμπόρευμά» τους σε ανύποπτο χρόνο διακινώντας το σε μακρινές περιοχές. Διατηρούσαν πολύ κακή φήμη μέσα στην κοινωνία.²⁴⁸ Όταν ο Τηλέμαχος έφτασε στο βασίλειο του Νέστορα στην Πύλο, αναζητώντας τον πατέρα του, του απευθύνθηκε η εξής ερώτηση: «Πείτε μας, ποιοι είστε, ξένοι; Από πού ταξιδέψατε τους πελαγίσιους δρόμους; Κάποια δουλειά σας έφερε εδώ, ή εδώ κι εκεί πλανιέστε στις θάλασσες, σαν πειρατές που τριγυρνούν και φέρνουν, με της ζωής τους κίνδυνο, ζημιά σε ξένο κόσμο;»²⁴⁹ Αντιλαμβάνεται κανείς ότι

²⁴⁶ Ormerod (1978), σελ. 95. Κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής στις πόλεις, οι οποίες ανέπτυξαν έντονη βιοτεχνική και βιομηχανική δραστηριότητα, όπως ενδεικτικά στην κλασική Αθήνα, συσσωρεύονταν δούλοι για την κάλυψη εργασιακών αναγκών. Η αυξημένη ζήτηση εργατικού δυναμικού δραστηριοποίησε τους πειρατές και εν καιρώ ειρήνης, για την τροφοδότηση δούλων.

²⁴⁷ Stubbings (1962), σελ. 543. Micknat (1983), σελ. 33. Sommer (2009), σελ. 97. Garlan (1988), σελ. 75. Αιμιλίου (1987), σελ. 140.

²⁴⁸ Von Reden (1995), σελ. 65. Micknat (1983), σελ. 21. Wallon (1974), σελ. 168. . Finley (1998), σελ. 84.

²⁴⁹ Όμ., γ, 71-74, 9. 252. 255: ὦ ξεῖνοι, τίνες ἐστέ; πόθεν πλεῖθ' ὑγρά κέλευθα; ἢ τι κατὰ πρῆξιν ἢ μαφιδίως ἀλάλησθε οἷά τε ληιστήρες ὑπεῖρ ἄλλα, τοῖ τ' ἀλόωνται ψυχὰς παρθέμενοι κακὸν ἄλλοδαποῖσι πέρροντες; Ο ἴδιος ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι συγκεκριμένες επικές φράσεις, τις οποίες χρησιμοποιεί κάποιος για να ρωτήσει ένα ξένο εάν έχει έρθει για δουλειά ή εάν είναι πειρατής, επιβεβαιώνουν την εξάπλωση της πειρατείας ήδη από την εποχή των επών του Ομήρου: Θουκ., 1. 5. 1-2: οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαι καὶ τῶν βαρβάρων οἷ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὴ ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς ληστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἔνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς, καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις ἤρπαζον καὶ τὸν πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνῃν τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δὲ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινὲς ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν τὰς πύστεις τῶν καταπλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ

υπήρχε ένας γενικός φόβος για τη δραστηριότητα των πειρατών, ένεκα των κακόβουλων προθέσεων τους να αρπάξουν άτομα υψηλής καταγωγής, προκειμένου να τα διαθέσουν στην αγορά ως δούλους.

Αρκετές είναι οι αναφορές στην Οδύσσεια, που δεικνύουν την εμπορική δραστηριότητα των πειρατών. Ο ίδιος ο Οδυσσεύς σε μια από τις διηγήσεις του περιγράφει στον Εύμαιο την κατάληξη, που είχε, μετά την ήττα του στρατεύματός του στο αιγυπτιακό έδαφος: τον πήρε ένας Φοίνικας με σκοπό να τον πουλήσει στη Λιβύη.²⁵⁰ Την ίδια κατάληξη φαίνεται ότι είχε και ο Εύμαιος, ο οποίος απήχθη από τους Φοίνικες από το σπίτι του στη Σύρο και πουλήθηκε στο παλάτι του Λαέρτη. Μάλιστα η δούλη, που συνέδραμε στην απαγωγή του μικρού Εύμαιου, ήταν και η ίδια εμπορευματική δούλη, που έκλεψαν οι Ταφιώτες πειρατές από το πατέρα της Αρίβαντα, βασιλιά της Σιδώνας της Φοινίκης, και την προμήθευσαν ακολούθως στον πατέρα του Εύμαιου.²⁵¹ Επιπρόσθετα ο Μεσαύλιος, ο δούλος που αγόρασε ο Εύμαιος με δικά του χρήματα, τον εμπορεύθηκε από τους Ταφιώτες εμπόρους, χωρίς όμως να διευκρινίζεται η καταγωγή του δούλου.²⁵²

Είναι εμφανές ότι οι πειρατές, για να προμηθεύονται τα «θύματα» τους, μεταχειρίζονταν το ψέμα και τον δόλο.²⁵³ Εξαπατούσαν με διάφορα τεχνάσματα είτε τα

λησταί εισιν, ως οὔτε ὦν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τε ἐπιμελὲς εἶη εἰδέναι οὐκ ὄνειδιζόντων. ἐλήζοντο δὲ κατ' ἠπειρον ἀλλήλους.

²⁵⁰ Όμ., ξ, 287-298: δὴ τότε Φοῖνιξ ἦλθεν ἀνὴρ ἀπατήλια εἰδῶς, τρώκτης, ὃς δὴ πολλὰ κάκ' ἀνθρώποισιν ἐώργει· ὃς μ' ἄγε παρπεπιθῶν ἦσι φρεσίν, ὄφρ' ἰκόμεσθα Φοινίκην, ὅθι τοῦ γε δόμοι καὶ κτήματ' ἔκειτο. ἔνθα παρ' αὐτῷ μείνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεύοντο ἄφ περιτελλομένου ἔτεος καὶ ἐπήλυθον ὦραι ἐς Λιβύην μ' ἐπὶ νηὸς ἐέσσατο ποντοπόροιο ψεύδεα βουλεύσας, ἵνα οἱ σὺν φόρτον ἄγοιμι, κείθι δέ μ' ὡς περάσειε καὶ ἄσπετον ὦνον ἔλοιτο.

²⁵¹ Όμ., ο, 425-429: ἐκ μὲν Σιδῶνος πολυχάλκου εὐχομαι εἶναι, κούρη δ' εἶμ' Ἀρύβαντος ἐγὼ ῥυδὸν ἀφνειοῖο· ἀλλὰ μ' ἀνήρπαξαν Τάφιοι ληῖστορες ἄνδρες ἀγρόθεν ἐρχομένην, πέρασαν δέ τε δευρ' ἀγαγόντες τοῦδ' ἀνδρὸς πρὸς δῶμαθ'· ὁ δ' ἄξιον ὦνον ἔδωκε. Όμ., ο, 482-484: τοὺς δ' Ἰθάκῃ ἐπέλασσε φέρων ἄνεμός τε καὶ ὕδωρ, ἔνθα με Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν. οὕτω τήνδε τε γαίαν ἐγὼν ἴδον ὀφθαλμοῖσι.

²⁵² Όμ., ξ, 449-451: σῆτον δέ σφιν ἔνειμε Μεσαύλιος, ὃν ῥα συβώτης αὐτὸς κτήσατο οἷος ἀποικομένοιο ἄνακτος, νόσφιν δεσποίνης καὶ Λαέρταο γέροντος· παρ δ' ἄρα μιν Ταφίων πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν.

²⁵³ Όμ., ξ, 288: ἀνὴρ ἀπατήλια εἰδῶς, τρώκτης.

ίδια τα άτομα είτε τον περίγυρό τους, εάν επρόκειτο να απαγάγουν ανήλικα παιδιά. Έτσι η δούλη του πατέρα του Εύμαιου δέχτηκε να δώσει το μικρό Εύμαιο στους Φοίνικες έμπορους με την προοπτική ότι θα την βοηθούσαν να παλινοστήσει.²⁵⁴ Ομοίως εξαπατήθηκε και ο Οδυσσέας, όπως αναφέρει στη διήγησή του. Ο έμπορος Φοίνικας κατάφερε να τον οδηγήσει με το καράβι στη Λιβύη προφασισζόμενος τη μεταφορά φορτίου στη Λιβύη και ακολούθως τον πώλησε.²⁵⁵

Επιπρόσθετα οι πειρατές εξαγόραζαν άτομα έναντι τη καταβολής λίτρων. Προτιμούσαν κυριότερα να αρπάζουν άτομα ευγενικής καταγωγής, προκειμένου να αποσπούν μεγαλύτερα λύτρα.²⁵⁶ Κατά την κλασική περίοδο η τιμή πώλησης ή εξαγοράς έναντι λύτρων ενός ελεύθερου ατόμου ήταν μεγαλύτερη από την αντίστοιχη τιμή πώλησης ενός οποιουδήποτε δούλου.²⁵⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αθηναίου Νικοστράτου τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Το 369 ή 365 π.Χ., τρεις δούλοι του Νικοστράτου είχαν αυτομολήσει, εξαναγκάζοντάς τον να πλεύσει στη θάλασσα, για να τους καταζητήσει. Κατά την αναζήτηση των φυγάδων δούλων, συνέλαβαν τον Νικόστρατο Αιγινήτες πειρατές και τον οδήγησαν στην Αίγινα, όπου τον πώλησαν ως δούλο. Τα λύτρα, που όφειλε να καταβάλει ο Νικόστρατος, προκειμένου να εξαγοράσει την ελευθερία του ήταν είκοσι έξι μνες.²⁵⁸ Η υψηλή τιμή, η οποία επιβλήθηκε, προκειμένου να απαλλαχθεί ο Νικόστρατος από τη δουλεία, αποκαλύπτει, τα μεγάλα κέρδη, που καρπώνονταν οι αγοραστές από την απελευθέρωση των ελευθέρων. Διότι ένας ελεύθερος τις περισσότερες φορές μπορούσε να επιδιώξει την απελευθέρωση του καταβάλλοντας λύτρα. Επομένως, εκτός από την εμπορική αξία του ιδίου του ατόμου, σημασία είχε και η προσωπική του περιουσία, την οποία θα χρησιμοποιούσε, για να

²⁵⁴ Όμ., ο, 428-436: εἶη κεν καὶ τοῦτ', εἴ μοι ἐθέλοιτέ γε, ναῦται, ὄρκω πιστωθῆναι ἀπήμονά μ' οἰκαδ' ἀπάξειν.

²⁵⁵ Όμ., ξ, 295-298: ἐς Λιβύην μ' ἐπὶ νηὸς ἐέσσατο ποντοπόροιο ψεύδεα βουλεύσας, ἵνα οἱ σὺν φόρτον ἄγοιμι, κείθι δέ μ' ὡς περάσειε καὶ ἄσπετον ὦνον ἔλοιτο. τῷ ἐπόμεν ἐπὶ νηός, οἴόμενός περ, ἀνάγκη.

²⁵⁶ Van Wees (2004), σελ. 148.

²⁵⁷ Wallon (1974), σελ. 168. Τσιμπουκίδης (1991), σελ.75.

²⁵⁸ Δημ., *Νικοστρ.*, 53. 6: ἀποδιδράσκουσιν αὐτόν οἰκέται τρεῖς ἐξ ἀγροῦ παρά τούτου...Διώκων οὖν ἀλίσκεται ὑπὸ τριήρους καὶ κατήχθη εἰς Αἴγιναν, καὶ ἐκεῖ ἐπράθη...καὶ κλάων ἅμα καὶ λέγων ὅτι ἕξ καὶ εἴκοσι μῶν λελυμένος εἶη, εἰσενεγκεῖν αὐτῷ τι ἐκέλευε με εἰς τὰ λύτρα.

εξαγοράσει την ελευθερία του. Ομοίως και ο φιλόσοφος Πλάτωνας, όταν συνελήφθηκε από Αιγινήτες πειρατές κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στη Σικελία και διατέθηκε προς πώληση στην Αίγινα, κατάφερε αργότερα να απελευθερωθεί καταβάλλοντας το ποσό, που του ζητήθηκε.²⁵⁹

Εκτός βέβαια από την πειρατεία στη θάλασσα υπήρχε και η ληστεία στη στεριά, που επικεντρωνόταν κυρίως στην αρπαγή και τη δουλεμπορία μικρών παιδιών και γυναικών. Οι γραμματειακές πηγές αναφέρουν πάμπολλα τέτοια περιστατικά ληστείας πολιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά του Πausανία στην κλοπή ενός μικρού παιδιού, του Νικόστρατου από την Πρυμνησό, από Φρύγες πειρατές και η πώληση του ως δούλου στο Αίγιο.²⁶⁰ Οι ληστές κατά κύριο λόγο караδοκούσαν στις διάφορες πόλεις στις περιόδους, των δημόσιων εορτών, διότι τότε δεν γίνονταν εύκολα αντιληπτοί από τους κατοίκους της πόλης και μπορούσαν απροκάλυπτα να κλέψουν γυναικόπαιδα. Ο Ηρόδοτος περιγράφει το μυθικό περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο οι Πελασγοί της Λήμνου караδοκούσαν στην Αθήνα τη μέρα, που οι γυναίκες εόρταζαν την Άρτεμη στη Βραυρώνα. Μετά την αρπαγή τους οι γυναίκες πωλήθηκαν ως παλλακίδες στους οίκους των Πελασγών.²⁶¹

Πράγματι ο φόβος και η αντιπάθεια, που ένιωθαν οι κάτοικοι των πόλεων απέναντι στους ληστές, τους είχε κάνει πιο ανασφαλείς και καχύποπτους απέναντι σε ξένα άτομα, που εισέρχονταν στην πόλη τους. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να προβούν σε ορισμένες περιπτώσεις σε θανάτωση ατόμων, τα οποία είχαν ειρηνικές προθέσεις. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Χιωτών: μετά την ήττα τους από τους Φοίνικες και αφότου καταδιώχθηκαν από τους τελευταίους, βρήκαν καταφύγιο στην Έφεσο. Μη γνωρίζοντας οι Εφέσιοι τις προθέσεις τους, θεώρησαν ότι ήταν

²⁵⁹ Διογ. Λαέρτ., 3, 19-20: Λυτροῦται δὴ αὐτὸν κατὰ τύχην παρῶν Ἀννίκερις ὁ Κυρηναῖος εἴκοσι μνῶν—οἱ δὲ τριάκοντα—καὶ ἀναπέμπει Ἀθήναζεν πρὸς τοὺς ἐταίρους. οἱ δ' εὐθύς τὰργύριον ἐξέπεμψαν·

²⁶⁰ Πaus., 5. 21. 11: τοῦτον τὸν Νικόστρατον νήπιον παῖδα ἔτι ἐκ Πρυμνησοῦ λησταὶ τῆς Φρυγῶν ἤρπασαν, οἰκίας ὄντα οὐκ ἀφανοῦς· κομισθέντα δὲ αὐτὸν ἐς Αἰγέας ὠνήσατο ὅστις δὴ.

²⁶¹ Ηρόδ., 6. 138: Οἱ δὲ Πελασγοὶ οὗτοι Λῆμνον τότε νεμόμενοι, [καὶ] βουλόμενοι τοὺς Ἀθηναίους τιμωρήσασθαι εὐ τε ἐξεπιστάμενοι τὰς Ἀθηναίων ὀρτάς, πεντηκοντέρους κησάμενοι ἐλόχησαν Ἀρτέμιδι ἐν Βραυρῶνι ἀγούσας ὀρτήν τὰς τῶν Ἀθηναίων γυναῖκας, ἐνθεῦτεν δὲ ἀρπάσαντες τουτέων πολλὰς οἶχοντο ἀποπλέοντες καὶ σφεας ἐς Λῆμνον ἀγαγόντες παλλακάς εἶχον.

πειρατές, με αποτέλεσμα να τους επιτεθούν και να τους σκοτώσουν.²⁶² Αντίστοιχα ο Απολλόδωρος παραδίδει ότι όταν ο Κατρεύς έφτασε στη Ρόδο προς αναζήτηση του γιου του, Αλθαιμένη, οι κάτοικοι νομίζοντας ότι ήταν πειρατής τον θανάτωσαν.²⁶³

Αρκετές πόλεις κατά καιρούς έλαβαν μέτρα προκειμένου να ανακόψουν την παράνομη δράση των πειρατών. Στην Αθήνα τον 4^ο π.Χ. αιώνα, βάσει μιας αθηναϊκής νομοθετικής ρύθμισης, καταδικάζονταν σε θάνατο αυτοί, που άρπαζαν ελεύθερα άτομα και τα προωθούσαν στην αγορά ως δούλους για πώληση.²⁶⁴ Ομοίως και στην Κόρινθο εφαρμόστηκε θανατική τιμωρία στους πειρατές προκειμένου να μειωθεί το πειρατικό εμπόριο.²⁶⁵ Ίδια πολιτική για την καταστολή της πειρατείας φαίνεται ότι ακολούθησε και η πόλη Τέως, στη βόρεια ακτή της Εφέσου, η οποία ανήκε στην Ιωνική συνομοσπονδία. Σύμφωνα με μια νομοθετική επιγραφή, η οποία έχει διασωθεί, επιβαλλόταν θανατική ποινή σε οποιονδήποτε, Έλληνα ή βάρβαρο, άφηνε κάποιο πειρατή να εισέλθει στο λιμάνι της πόλης.²⁶⁶

²⁶² Ηρόδ., 6. 16: Ὅτε δέ πορευόμενοι ἔφθασαν εἰς τήν περιοχὴν τῆς Ἐφέσου καί ἐν καιρῷ νυκτός ἔφθασαν εἰς αὐτὴν τήν Ἐφεσον, καθ'ὸν χρόνον αἱ γυναῖκες τοῦ τόπου ἐώρταζον τὰ Θεσμοφόρια, τότε πλέον οἱ Ἐφέσιοι, ἐπειδὴ πρωτύτερα δὲν εἶχον ἀκούσει τί συνέβαινε μέ τούς Χίους καί ἐπειδὴ εἶδαν στρατόν νά ἔχη εἰσβάλει εἰς τήν χώραν των, ἐνόμισαν ὅτι ἀναμφιβόλως αὐτοί ἦσαν κλέπται καί ἤρχοντο ἐναντίον τῶν γυναικῶν των. Δια τοῦτο ὅλοι μικροί καί μεγάλοι ἔσπευδον εἰς βοήθειαν ἔξω τῆς πόλεως καί ἐφόνευον τούς Χίους.

²⁶³ Διόδ., 59. 3-4: ὁ μὲν οὖν Ἀλθαιμένης μετὰ τῶν συνακολουθησάντων κατώκησεν ἐν τῇ Καμείρῳ, τιμώμενος ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· ὁ δὲ πατήρ αὐτοῦ Κατρεύς, ἔρημος ὢν ἀρρένων παιδῶν καί διαφερόντως ἀγαπῶν τὸν Ἀλθαιμένην, ἔπλευσεν εἰς Ῥόδον, φιλοτιμούμενος εὐρεῖν τὸν υἱὸν καί ἀπαγαγεῖν εἰς Κρήτην. τῆς δὲ κατὰ τὸ πεπρωμένον ἀνάγκης ἐπισχυούσης, ὁ μὲν Κατρεύς ἀπέβη μετὰ πινῶν ἐπὶ τὴν Ῥοδίαν νυκτός, καί γενομένης συμπλοκῆς καί μάχης πρὸς τούς ἐγχωρίους ὁ Ἀλθαιμένης ἐκβοηθῶν ἠκόντισε λόγχῃ καὶ δι' ἄγνοιαν παίσας ἀπέκτεινε τὸν πατέρα.

²⁶⁴ Westermann (1955), σελ. 6.

²⁶⁵ Westermann (1955), σελ. 6.

²⁶⁶ Dittenberger, Sill³ 1: 37-38, γραμ. 21-25: ὑποδέχοιτο : ἢ ληΐζοιτο : ἢ ληϊστάς : ὑποδέχοιτο: εἰδῶς : ἐκ γῆς : τῆς Τήης : ἢ [θ]αλά[τ]ης : φέροντας : ἢ [τι κ]ακόν : βολεύοι : περὶ Τα[ρή]ων : τῶ ξυνῶ : εἰδῶς : ἢ π[ρὸς] Ἑλληνας : ἢ πρὸς βαρβάρους, : ἀπόλλυσθαι : καὶ αὐτόν : καὶ γένος : τὸ κενό. :

Επομένως όλες οι ελληνικές πόλεις καταδίκασαν τη δραστηριότητα τόσο των πειρατών στη θάλασσα όσο και των ληστών στη στεριά.²⁶⁷ Η Αθήνα ήδη από τις αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα πήρε την πρωτοβουλία να σταματήσει τη δράση των πειρατών προκειμένου να προστατεύσει τους εμπορικούς δρόμους. Συγκεκριμένα, αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της Δηλιακής συμμαχίας, η Αθήνα ανέλαβε την αποκατάσταση της τάξης στο Αιγαίο.²⁶⁸ Πιο συστηματικά το 470 π.Χ. ο Κίμωνας επιδίωξε να σταματήσει το πειρατικό εμπόριο, στο οποίο επιδίδονταν οι Δόλοπες της Σκύρου στα ανοιχτά του νησιού. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, οι Δόλοπες ήταν φημισμένοι θαλάσσιοι πειρατές από τα παλιά χρόνια. Μετά την επίθεση και τη συνακόλουθη αιχμαλώτιση των Θεσσαλών εμπόρων κατά τη διάρκεια της αγκυροβόλησής τους στο Κτήσιο, στο επίνειο της Σκύρου,²⁶⁹ ο Κίμωνας τους εκδίωξε από το νησί και το ελευθέρωσε.²⁷⁰ Αντίστοιχα η νικηφόρα εκστρατεία, που πραγματοποίησε ο Περικλής εναντίον των Θρακών ληστών, σε βοήθεια των κατοίκων της Χερσονήσου αποκατέστησε την ειρήνη στην περιοχή.²⁷¹

²⁶⁷ Συγκεκριμένα η Κόρινθος και η Αθήνα, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, προέβηκαν στην καταστολή της πειρατείας σε στεριά και θάλασσα ενδυναμώνοντας τον πολεμικό τους στόλο. Θουκ., 1, 13: οίκουντες γάρ τήν πόλιν οί Κορίνθιοι ἐπί τοῦ Ἴσθμοῦ αἰεὶ δὴ ποτε ἐμπόριον εἶχον, τῶν Ἑλλήνων τὸ πάλαι κατὰ γῆν τὰ πλειῶν ἢ κατὰ θάλασσαν, τῶν τε ἐντὸς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἔξω, διὰ τῆς ἐκείνων παρ' ἀλλήλους ἐπιμισγόντων, χρήμασί τε δυνατοὶ ἦσαν, ὡς καὶ τοῖς παλαιοῖς ποιηταῖς δεδήλωται· ἀφνειὸν γὰρ ἐπωνόμασαν τὸ χωρίον. ἐπειδὴ τε οἱ Ἕλληνες μᾶλλον ἔπλωζον, τὰς ναῦς κτησάμενοι τὸ ληστικὸν καθήρουν, καὶ ἐμπόριον παρέχοντες ἀμφοτέρωθεν δυνατὴν ἔσχον χρημάτων προσόδω τὴν πόλιν. καὶ Ἰωσιν ὕστερον πολὺ γίνεται ναυτικὸν ἐπὶ Κύρου Περσῶν πρώτου βασιλεύοντος καὶ Καμβύσου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τῆς τε καθ' ἑαυτοὺς θαλάσσης Κύρω πολεμοῦντες ἐκράτησάν τινα χρόνον. Ormerod (1978), σελ. 97.

²⁶⁸ Ormerod (1978), σελ. 108.

²⁶⁹ Πλουτ., *Κίμ.*, 8. 3: Δόλοπες ὤκουν τὴν νῆσον, ἐργάται κακοὶ γῆς. Ληϊζόμενοι δὲ τὴν θάλασσαν ἐκ παλαιοῦ, τελευτώντες οὐδὲ τῶν εἰσπλεόντων παρ' αὐτοὺς καὶ χρωμένων ἀπείχοντο ξένων, ἀλλὰ Θεπταλοῦς τινὰς ἐμπόρους περὶ τὸ Κτήσιον ὀρμισαμένους συλήσαντες εἶρξαν.

²⁷⁰ Ὁ. π., 8. 3-5: Παραλαβὼν δ' οὕτω τὴν νῆσον ὁ Κίμων τούς μὲν Δολόπας ἐξήλασε καὶ τὸν Αἰγαῖον ἠλευθέρωσε.

²⁷¹ Πλουτ., *Περ.*, 19.1: τῶν δὲ στρατηγιῶν ἠγαπήθη μὲν ἢ περὶ Χερρόνησον αὐτοῦ μάλιστα, σωτήριος γενομένη τοῖς αὐτόθι κατοικοῦσι τῶν Ἑλλήνων· οὐ γὰρ μόνον ἐποίκουσ Ἀθηναίων χιλίους κομίσας ἔρρωσεν εὐανδρία τὰς πόλεις, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐχένα διαζώσας ἐρύμασι καὶ προβλήμασιν ἐκ θαλάττης εἰς θάλατταν ἀπετείχισε τὰς καταδρομὰς τῶν Θρακῶν περικεχυμένων τῇ Χερρονήσῳ, καὶ πόλεμον ἐνδελεχῆ καὶ βαρὺν

Τα μέτρα, που έλαβαν οι πόλεις στο εσωτερικό τους, προκειμένου να περιορίσουν την πειρατεία, καθώς και οι εκστρατείες της Αθήνας για τη διασφάλιση της ελεύθερης πρόσβασης στους εμπορικούς δρόμους ανακόπηκαν από το ξεκίνημα του Πελοποννησιακού πολέμου.²⁷² Ιδιαίτερα το 410 π.Χ. η εξασθένηση της Αθήνας μετά την ολοκληρωτική ήττα της στη Σικελία, επέφερε την άνθιση της πειρατείας και την αύξηση των επιχειρήσεων αιχμαλώτισης των ατόμων, που ταξίδευαν στην θάλασσα.²⁷³ Λόγω της έχθρας των Αιγινήτων προς τους Αθηναίους όποιος Αθηναίος εντοπιζόταν από αιγινήτικα πλοία στη θάλασσα αιχμαλωτιζόταν και πωλούνταν κατευθείαν.²⁷⁴

Αντιλαμβάνεται κανείς, ότι η ακμή της πειρατικής δραστηριότητας κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο οφειλόταν, καταρχήν στο ότι οι πόλεις ήταν αφοσιωμένες στον εμφύλιο πόλεμο και επομένως αδυνατούσαν να λάβουν μέτρα καταστολής των πειρατών. Εξάλλου οι ίδιες οι πόλεις φαίνεται ότι χρησιμοποίησαν τη δράση των πειρατών προκειμένου να επιτύχουν τις στρατιωτικές τους επιδιώξεις. Συγκεκριμένα οι αντίπαλες πόλεις χρησιμοποιούσαν τους πειρατές για τη διενέργεια ληστρικών επιδρομών στις πόλεις χωρίς να καταπονούν τις δικές τους στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις.²⁷⁵ Παραδειγματικά αναφέρω την περίπτωση του πειρατικού στόλου των Μεσσηνίων, εξόριστων στη Ναύπακτο, τους οποίους εγκατέστησαν το 456 π.Χ. οι Αθηναίοι για να πραγματοποιούν ληστρικές επιδρομές στο Λακωνικό έδαφος.²⁷⁶

ἐξέκλεισεν, ὧ συνείχετο πάντα τὸν χρόνον ἢ χώρα βαρβαρικαῖς ἀναμεμιγμένη γεινιάσει καὶ γέμουσα ληστηρίων ὁμόρων καὶ συνοίκων.

²⁷² Ormerod (1978), σελ. 110. Ducrey (1968), σελ. 174.

²⁷³ Ανδοκ., 1. 138: Ἔτι δε πολέμου γενομένου καὶ τριήρων αἰεὶ κατὰ θάλαπταν οὐσῶν καὶ ληστῶν, ὑφ' ὧν πολλοὶ ληφθέντες, ἀπολέσαντες τὰ ὄντα, δουλεύοντες τὸν βίον διετέλεσαν, οὐσης δὲ χώρας βαρβάρου, εἰς ἣν πολλοὶ ἤδη ἐκπέσοντες αἰκίαις ταῖς μεγίσταις περιέπεσον καὶ τὰ σφέτερα αὐτῶν σώματα αἰκισθέντες ἀπέθανον. Thompson (2003), σελ. 17.

²⁷⁴ Ducrey (1968), σελ. 176.

²⁷⁵ Wallon (1974), σελ. 168.

²⁷⁶ Θουκ., 4. 3. 1: καὶ ὁ Δημοσθένης εὐθύς ἠξίου τειχίζεσθαι τὸ χωρίον (ἐπὶ τοῦτο γὰρ ζυνεκπλεῦσαι), καὶ ἀπέφαινε πολλὴν εὐπορίαν ξύλων τε καὶ λίθων, καὶ φύσει καρτερόν ὄν καὶ ἐρῆμον αὐτὸ τε καὶ ἐπὶ πολὺ τῆς χώρας· ἀπέχει γὰρ σταδίους μάλιστα ἢ Πύλος τῆς Σπάρτης τετρακοσίου καὶ ἔστιν ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ ποτὲ οὐση γῆ, καλοῦσι δὲ αὐτὴν οἱ Λακεδαιμόνιοι Κορυφάσιον... τῷ δὲ διάφορόν τι ἐδόκει εἶναι τοῦτο τὸ χωρίον ἐτέρου μᾶλλον, λιμένος τε προσόντος καὶ τοὺς Μεσσηνίους οἰκείους ὄντας αὐτῷ τὸ ἀρχαῖον καὶ

Παράλληλα στις αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα οι εξόριστοι Αιγινήτες, στους οποίους οι Αθηναίοι είχαν παραχωρήσει το Σούνιο, για να εγκατασταθούν, επιτίθονταν εναντίον της Αίγινας καταστρέφοντας τις περιουσίες των Αιγινήτων και αιχμαλωτίζοντας κατοίκους.²⁷⁷

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι στο πειρατικό εμπόριο από την Ομηρική εποχή μέχρι και την κλασική εποχή επιδίδονταν περιφερειακοί λαοί, οι οποίοι ειδικεύονταν σε αυτό.²⁷⁸ Παρά τις προσπάθειες, που κατέβαλαν οι κοινωνίες σε συγκεκριμένες περιόδους, για την καταστολή της, σιωπηρά η πειρατεία ήταν αναγνωρισμένο φαινόμενο. Σαφώς οι δούλοι, που προέρχονταν από πειρατικές ενέργειες δεν έφταναν τα υψηλά αριθμητικά ποσοστά, τα οποία μπορούσε να εξασφαλίσει ο πόλεμος - ιδιαίτερα κατά τις περιόδους, όπου οι πόλεις επιτύγχαναν τη μείωση της δραστηριότητας αυτής.²⁷⁹ Παρά ταύτα δεν έπαψε ποτέ να υφίσταται ως τέτοια, καθώς οι πειρατές έβρισκαν συνεχώς ενδιαφερόμενους στα σκλαβοπάζαρα για να πωλήσουν τη λεία τους, είτε αυτοί ήταν έμποροι διαμεσολαβητές είτε ενδιαφερόμενοι αγοραστές. Πρωτίστως οι προερχόμενοι από τις βαρβαρικές περιοχές βόρεια και ανατολικά του ελληνικού χώρου αποτελούσαν σταθερή λεία πειρατικού εμπορίου. Ειδικά οι Φρύγες και οι Θράκες από τον 7^ο π.Χ. αιώνα αποτελούσαν θύματα απαγωγής και προϊόντα πώλησης στις ελληνικές πόλεις.²⁸⁰

όμοφώνους τοῖς Λακεδαιμονίοις πλείστ' ἄν βλάπτειν ἐξ αὐτοῦ ὀρμωμένους, καὶ βεβαίους ἅμα τοῦ χωρίου φύλακας ἔσεσθαι. Θουκ., 4. 41. 1-3: τῆς δὲ Πύλου φυλακὴν κατεστήσαντο, καὶ οἱ ἐκ τῆς Ναυπάκτου Μεσσηνιοὶ ὡς ἐς πατρίδα ταύτην (ἔστι γὰρ ἡ Πύλος τῆς Μεσσηνίδος ποτὲ οὔσης γῆς) πέμπαντες σφῶν αὐτῶν τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἐλήζοντό τε τὴν Λακωνικὴν καὶ πλείστα ἐβλαπτον ὁμόφωνοι ὄντες. Θουκ., 5. 115. 2: καὶ οἱ ἐκ τῆς Πύλου Ἀθηναῖοι Λακεδαιμονίων πολλὴν λείαν ἔλαβον.

²⁷⁷ Ηρόδ., 6, 90: Νικόδρομος δὲ ὡς οἱ Ἀθηναῖοι ἐς τὸν καιρὸν οὐ παρεγίνοντο, ἐς πλοῖον ἐσβάς ἐκδιδρῆσκει ἐκ τῆς Αἰγίνης. Συν δὲ οἱ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν Αἰγινήτων εἶποντο, τοῖσι Ἀθηναῖοι Σούνιον οἰκῆσαι ἔδοσαν. Ἐνθεῦτεν δὲ οὗτοι ὀρμώμενοι ἔφερόν τε καὶ ἦγον τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Αἰγινήτας. Thompson (2003), σελ. 17.

²⁷⁸ Garland (1988), σελ. 75.

²⁷⁹ Finley (1962), σελ. 57-58. Finley (1991), σελ. 137. Thompson (2003), σελ. 17.

²⁸⁰ Ηρόδ., 5. 6. 1: Τῶν δὲ δὴ ἄλλων Θρηκίων ἐστὶ ὁδε νόμος. πωλεῦσι τὰ τέκνα ἐπ' ἐξαγωγῇ. Ἰππτόν., 43, West: Καὶ τοὺς σολοίκους ἦν λάβωσι περνᾶσι, Φρύγας μὲν ἐς Μίλητον ἀλφιτεύσοντας.

6) Τα κυριότερα εμπορικά κέντρα αγοραπωλησίας δούλων

Τα άτομα, τα οποία υποδουλώνονταν, προμηθεύονταν ως δούλοι στις κατά τόπους δημόσιες αγορές των ελληνικών πόλεων. Τα κυριότερα εμπορικά κέντρα αγοραπωλησίας δούλων αποτελούσαν η Κύζικος,²⁸¹ Έφεσος, η Κόρινθος,²⁸² η Αίγινα, η Χίος, η Σάμος, η Μίλητος,²⁸³ Κύπρος, η Ρόδος²⁸⁴ και η Αθήνα.²⁸⁵

Στις αγορές των επιμέρους πόλεων εντοπίζεται η μεγαλύτερη τροφοδότηση δούλων από τις περιοχές της Μικράς Ασίας και του Εύξεινου Πόντου. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι βαρβαρικές αυτές περιοχές ήταν πολύ κοντά στα ελληνικά εμπορικά κέντρα. Συνεπώς το γεγονός ότι οι δούλοι είχαν να διανύσουν μικρή απόσταση (το ταξίδι δεν ξεπερνούσε τις δύο εβδομάδες), σήμαινε σαφώς λιγότερα έξοδα μεταφοράς τους.²⁸⁶ Οι δούλοι μετακινούνταν αλυσοδεμένοι, κατά σειρές και ταξίδευαν αρχικά με τα πόδια και έπειτα μεταφέρονταν με εμπορικό καράβι δια θαλάσσης στα ελληνικά νησιά ή στην ενδοχώρα. Οι κοντινές αποστάσεις μείωναν επίσης τον κίνδυνο θανάτου ή αρρώστιας πολλών δούλων εξαιτίας της πείνας ή της εξάντλησης.

Καθίσταται φανερό ότι το μειωμένο κόστος μεταφοράς των δούλων επηρέαζε τις τιμές πώλησης τους, διατηρώντας τις σε χαμηλά επίπεδα.²⁸⁷ Άμεσο επακόλουθο

²⁸¹ *S/G*³, 4. Lewis (2015), σελ. 320.

²⁸² Θουκ., 1. 13. οίκουντες γάρ τήν πόλιν οί Κορίνθιοι επί του Ίσθμου αίει δή ποτε έμπορίον είχαν.

²⁸³ Vlassopoulos (2013), σελ. 180.

²⁸⁴ Από την ύστερη ελληνιστική περίοδο η Ρόδος έχασε την οικονομική άνθιση, που είχε ως εμπορικό κέντρο και αντικαταστάθηκε από τη Δήλο, την οποία οι Ρωμαίοι κατέστησαν ελεύθερο λιμάνι το 166 π.Χ. Αναδείχθηκε στο κύριο κέντρο για τους Ιταλούς εμπόρους στην Ανατολική Μεσόγειο και σε ένα από τα κυριότερα κέντρα δουλεμπορίου, όπου οι πειρατές πωλούσαν τη λεία τους: Στράβ., 14. 5. 2.

²⁸⁵ Κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα εμπορίου στη Μεσόγειο αποτελούσε το εμπορικό λιμάνι του Πειραιά στην Αθήνα. Vlassopoulos (2013), σελ. 100. Για την τοποθεσία των επιμέρους εμπορικών κέντρων βλ. Χάρτη II, σελ. 105.

²⁸⁶ Lewis (2015), σελ. 321.

²⁸⁷ Lewis (2015), σελ. 322. Η τιμή πώλησης ενός δούλου στην Αθήνα τον 4^ο π.Χ. αιώνα συνήθως κυμαινόταν ανάμεσα στις διακόσιες με πεντακόσιες δραχμές. Βλ. κεφάλαιο 6.2. για τις τιμές πώλησης των δούλων.

της εισαγωγής φτηνών δούλων από το εξωτερικό ήταν η αύξηση της ζήτησης και κατ' επέκταση του εφοδιασμού δούλων από τις περιοχές βόρεια και ανατολικά του ελληνικού χώρου.

Οι κοινότητες των κέντρων εμπορίου αναλάμβαναν τη ρύθμιση των συνθηκών, κάτω από τις οποίες πραγματοποιούνταν οι πωλήσεις των δούλων.²⁸⁸ Οι αγοραπωλησίες λάμβαναν χώρα σε τακτά χρονικά διαστήματα.²⁸⁹ Συγκεκριμένα λειτουργούσαν κάθε μήνα, με την καινούρια σελήνη, στους Κύκλους της Αγοράς, όπου οι δούλοι εκτίθονταν σε δημόσια θέα για πώληση.²⁹⁰ Όπως ακριβώς αναφέρει ο Πολυδεύκης, υπήρχε ένας περίβολος, κύκλος, όπου πωλούνταν τα δούλα σώματα έναντι χρηματικής αμοιβής.²⁹¹ Λειτουργούσαν βέβαια και μεγάλες αγορές σε ιερά κατά τη διάρκεια τοπικών πανηγύρεων προς τιμή κάποιου θεού. Παραδειγματικά αναφέρω τη μεγάλη εμπορική αγορά δούλων, που πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο μέσα στο ιερό του Απόλλωνα στο Άκτιο και διαρκούσε μονάχα τη μέρα της εορτής του θεού.²⁹²

6.1) Ο ρόλος της πολιτείας κατά τη διεξαγωγή των αγοραπωλησιών

Κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των αγοραπωλησιών τηρούνταν κάποιες σταθερές διατάξεις. Οι διατάξεις αυτές επιβάλλονταν από την ίδια την πολιτεία προκειμένου να λειτουργεί δίκαια η εμπορική διαδικασία. Καθόσον το μεγαλύτερο μέρος των δούλων, που τροφοδοτούνταν στην αγορά, εισαγόταν από το εξωτερικό, ήταν λογικό επακόλουθο ο αγοραστής να αγνοεί κάποιο κρυφό ελάττωμα, που

²⁸⁸ Wiedeman (1988), σελ. 108. Σύμφωνα με τον Meltzer στις περιπτώσεις εκείνες, όπου ορισμένοι δούλοι έμεναν απούλητοι στις κατά τόπους ελληνικές αγορές, τότε το περίσσειμα αυτό στελνόταν στις αγορές της Σικελίας, για να πωληθεί: Meltzer (1971), σελ. 65.

²⁸⁹ Westermann (1955), σελ. 11. Thompson (2003), σελ. 9.

²⁹⁰ Rathbone (2009), σελ. 305.

²⁹¹ Πολυδ. 3. 78: δούλα σώματα πρὸς ἀργύριον ἀντικατηλλαγμένα, καὶ ἀπὸ τοῦ πρατῆρος λίθου, ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου.

²⁹² *IG IX, I², 2, 583*: δι' οὗ τρόπου κοινού γενομένου τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἀκτίου συντελεσθησεῖται τῷ θεῷ πάντα τὰ τίμια ἐν τῇ παναγύρει καὶ τῶν ἄλλων τῶμ πιπτόντων ἐκ τᾶς [τ]ῶν σωμάτων πωλήσιος. Βλ. παράρτημα, αρ. 24. Blawatsky (1974), σελ. 498, 500.

ενδεχομένως είχε κάποιος δούλος. Συνεπώς η επιτήρηση των κρατικών αρχών ήταν επιβεβλημένη για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των αγοραστών.²⁹³

Την πλήρη ευθύνη για τη σωστή λειτουργία των αγοραπωλησιών είχαν οι αγορανόμοι.²⁹⁴ Αυτοί σύμφωνα με τον Αριστοτέλη: «είχαν την υποχρέωση να φροντίζουν ώστε τα αγαθά, που διοχετεύονταν στην αγορά για πώληση, να είναι καθαρά και αυθεντικά».²⁹⁵ Για το λόγο αυτό οι πωλήσεις έπρεπε να ανακοινώνονται δημόσια. Ο πωλητής όφειλε να ενημερώνει δημόσια τον εκάστοτε αγοραστή για τα ελαττώματα, που τύγχανε να έχει ο δούλος.²⁹⁶ Ειδικότερα, αν κάποιος επαγγελματίας έμπορος πωλούσε σε κάποιον ένα δούλο ασθενή από φθίση, λιθίαση, στραγγουρία ή από οποιοδήποτε άλλο σωματικό ή διανοητικό ελάττωμα, χρόνιο ή δύσκολα θεραπεύσιμο, ο αγοραστής δεν είχε το δικαίωμα να ακυρώσει την αγοραπωλησία αν ήταν ιατρός ή γυμναστής, ούτε αν του είχε ειπωθεί η αλήθεια πριν την πώληση.²⁹⁷ Αν όμως μια τέτοια πώληση πραγματοποιήθηκε από κάποιο επαγγελματία, τότε ο αγοραστής είχε το δικαίωμα να επιστρέψει πίσω το δούλο μέσα σε έξι μήνες.²⁹⁸ Στην περίπτωση, που ο δούλος νοσούσε από επιληψία, τη λεγόμενη «ιερά» νόσο, η

²⁹³ Braund (1989), σελ. 119.

²⁹⁴ Pringsheim (1950), σελ. 100, 172.

²⁹⁵ Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 51. 1: τούτοις δέ υπό τῶν νόμων προστέτακται τῶν ὠνίων ἐπιμελεῖσθαι πάντων, ὅπως καθαρά καί ἀκίβηλα πωλήσεται. Πρέπει να σημειωθεί ότι στην Αθήνα είχαν οριστεί δέκα αγορανόμοι για να αναλάβουν την επίβλεψη της αγοράς της Αθήνας και του Πειραιά, πέντε στον Πειραιά και πέντε στην Αθήνα αντίστοιχα: κληροῦνται δέ καί <ἀγορανόμοι> <ί>, πέντε μὲν εἰς Πειραιέα, ε δ' εἰς ἄστυ: Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 51. 1.

²⁹⁶ Πλ., *Νόμ.*, 916a-b: ἐάν τις ἀνδράποδον ἀποδῶται κάμνον – μή ἀναγωγῆς ἔστω τούτῳ – ἐάν τ' ἀληθές τις προειπῶν ἀποδῶται τῷ. Υπ., *Αθην.*, 15: ἕτερος νόμος ἐστί [περὶ ὧν ὁμολογοῦν]τες ἀλλήλοις συμβάλλουσιν, ὅταν τις πωλῆ ἀνδράποδον προλέγειν ἐάν τι ἔχη ἀρρώστημα εἰ δέ μή, ἀναγωγή τούτου ἐστί.

²⁹⁷ Πλ., *Νόμ.*, 916a-b: ἐάν τις ἀνδράποδον ἀποδῶται κάμνον φθόρῃ ἢ λιθῶν ἢ στραγγουριῶν ἢ τῇ καλουμένῃ ἱερᾷ νόσῳ ἢ καὶ ἐτέρῳ τινὶ ἀδήλω τοῖς πολλοῖς νοσήματι μακρῶ καὶ δυσιάτῳ κατὰ τὸ σῶμα ἢ κατὰ τὴν διάνοιαν, ἐάν μὲν ἰατρῶ τις ἢ γυμναστῆ, μή ἀναγωγῆς ἔστω τούτῳ πρὸς τὸν τοιοῦτον τυγχάνειν, μηδ' ἐάν τάληθές τις προειπῶν ἀποδῶται τῷ.

²⁹⁸ Ο. π., 916a-b: ἐάν δέ τις ἰδιώτῃ τι τῶν τοιούτων ἀποδῶται δημιουργός, ὁ πριάμενος ἐντὸς ἐκμήνου ἀναγέτω.

ακύρωση της αγοραπωλησίας μπορούσε να γίνει επιτρεπτή καθόλη τη διάρκεια της χρονιάς.²⁹⁹ Ο δούλος τότε υπόκειτο σε ιατρική εξέταση από τρεις ιατρούς, που επιλέγονταν από τους δύο συμβαλλόμενους. Όποιος από τους δύο έχανε τη δίκη, όφειλε να πληρώσει ως πρόστιμο το διπλάσιο της τιμής της πώλησης.³⁰⁰ Στην περίπτωση όμως, που η αγοραστική πράξη πραγματοποιούνταν από κάποιον, που αγνοούσε την ασθένεια του δούλου σε άλλο όμοιο του, τότε γινόταν δεκτή η ακύρωση της εμπορικής συμφωνίας και η επιστροφή του δούλου.³⁰¹

Όμοιο μέτρο επιφύλαξης των αγοραπωλησιών φαίνεται ότι ίσχυε και στο Αβδηρικό δίκαιο, βάσει μιας διασωθείσας αποσπασματικής επιγραφής, η οποία χρονολογείται τον 4^ο αιώνα π.Χ.³⁰² Ο νόμος αφορούσε στην πώληση δούλων και ζώων. Απευθυνόταν, όπως ακριβώς και το αθηναϊκό δίκαιο, στους πωλητές, επιβάλλοντάς τους να προλέγουν στον αγοραστή, τα νοσήματα, που μπορούσε να έχει ο προτεινόμενος προς πώληση δούλος.³⁰³ Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στην περίπτωση, που κάποιος έμπορος πωλούσε σε ιδιώτη ένα δούλο, ο οποίος νοσούσε από «ιερά» νόσο, δυσεντερία, πυρετό είτε γενικότερα από οποιαδήποτε άλλη νόσο, η οποία έληγε σε – αλγία, π.χ. καρδιαλγία, κεφαλαλγία οσφυαλγία κ.τ.λ., είχε το δικαίωμα ο αγοραστής να επιστρέψει τον ασθενή δούλο στον πωλητή μέσα στο χρονικό διάστημα, που επέβαλλε ο νόμος.³⁰⁴ Η προθεσμία, που δινόταν στον αγοραστή, ξεκινούσε από τη στιγμή της ολοκλήρωσης της αγοραπωλησίας και ήταν

²⁹⁹ Ο. π., 916b: πλὴν τῆς ἱεράς, ταύτης δ' ἐντός ἐνιαυτοῦ τὴν ἀναγωγὴν ἐξέστω ποιεῖσθαι τῆς νόσου.

³⁰⁰ Ο. π., 916b-c: διαδικαζέσθω δὲ ἐν τισὶ τῶν ἰατρῶν, οὓς ἂν κοινῇ προβαλόμενοι ἔλωνται· τὸν δὲ ὀφλόντα τὴν δίκην διπλάσιον ἀποτίνειν τῆς τιμῆς ἢς ἂν ἀποδῶται.

³⁰¹ Ο. π., 916c: δὲ ιδιώτη τις ιδιώτης, ἀναγωγὴν μὲν εἶναι, καθάπερ καὶ τοῖς πρόσθεν ἐρρήθη.

³⁰² Feysel (1942), σελ. 180-181. Λουκοπούλου – Ζουρνατζή – Παρισάκη – Ψωμά (2005), σελ. 186-187. Τριανταφυλλόπουλος 1968, σελ. 21: Ο Τριανταφυλλόπουλος υποστηρίζει ότι σημαντική επίδραση στους αβδηρικούς νόμους άσκησε το αθηναϊκό δίκαιο καθώς τα Άβδηρα ανήκαν στη Δηλιακή συμμαχία κάτω από το ηγεμονικό καθεστώς της Αθήνας. Βλ. παράρτημα, αρ. 25.

³⁰³ Feysel (1942), σελ. 181: . . . ἀνδράποδον- - - ἡμ]ιονον ἢ ὄνον ἢ γῖνον L - - - πρ]ολέγετω τοῖς ὠνεομέν[οις - - - . . . ΟΤ. ἐγγύη. Βλ. παράρτημα, αρ. 25.

³⁰⁴ Feysel (1942), σελ. 181: ἐάν δε μή - - - - - ράσηι, ἐγγύην ἐχέτω. τῆς ἰ[ερ]ῆ[ς] νόσου, ἐνιαυτό[ν - - , δέ-]κα μῆ[ν]ας· δυσεντερίης, τρ[εῖς] μῆνας· -ἡμέ-]ρας· πυρετοῦ, τέσσαρας ἡ[μέρας - - .. αλγίης. . ἡμέ]ρας. Βλ. παράρτημα, αρ. 25.

ανάλογη με τη βαρύτητα της νόσου.³⁰⁵ Ενδεικτικά αναγράφεται ότι για την «ιερά» νόσο παραχωρούνταν η προθεσμία του ενός έτους στον αγοραστή, για τη δυσεντερία δινόταν το χρονικό όριο των τριών μηνών ενώ για τον πυρετό, που θεωρούνταν ελαφριά ασθένεια, παρέχονταν η διορία των τεσσάρων ημερών.³⁰⁶

Επίσης σημαντική νομοθετική διάταξη για την προστασία των δικαιωμάτων του αγοραστή αποτελούσε η εκδίκηση³⁰⁷ του πωλητή και η πληρωμή του τριπλάσιου αντιτίμου στην περίπτωση εκείνη, στην οποία ο πωλητής εκούσια πωλούσε σε κάποιο ιδιώτη, δούλο, ο οποίος είχε διαπράξει φόνο στο παρελθόν.³⁰⁸ Όπως εξυπακούεται, ο δούλος έπρεπε να επιστραφεί στον αρχικό του κάτοχο. Στην περίπτωση όμως, που ο αγοραστής εκ των προτέρων γνώριζε ότι ο δούλος ήταν δολοφόνος, τότε απαγορευόταν η ακύρωση της αγοραπωλησίας και η συνακόλουθη επιστροφή του δούλου.³⁰⁹ Όμοιες επιφυλάξεις σχετικά με ένα δούλο, που έχει διαπράξει φόνο ή κάποιο άλλο παράπτωμα φαίνεται ότι είχαν διατυπωθεί και στην Κρήτη τον 5^ο π.Χ αιώνα.³¹⁰ Πιο συστηματικά σύμφωνα με ένα νόμο της Γόρτυνας, ο βεβαρημένος με φόνο δούλος, έπρεπε να επιστραφεί στον πωλητή μέσα σε εξήντα ημέρες.³¹¹ Μάλιστα,

³⁰⁵ Τριανταφυλλόπουλος (1968), σελ. 28.

³⁰⁶ Feysel (1942), σελ. 181: τῆς ἰ[ερ]ῆ[ς] νόσου, ἑνιαυτ[ὸ]ν - -, δε-]κα μῆ[ν]ας· δυσεντερίης, τρεῖς μῆνας πυρετοῦ, τέσσαρας ἡμέρας. Βλ. παράρτημα, αρ. 25.

³⁰⁷ Οι δίκες, που αφορούσαν στις αγοραπωλησίες δούλων ή ζώων, πραγματοποιούνταν από πέντε κληρωτούς άνδρες, οι οποίες έπρεπε να εκδικαστούν μέσα σε ένα μήνα: Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 51. 2: κληροῦσι δέ καί <εἰσαγωγέας> ἑ ἄνδρας, οἳ τὰς ἑμμήνουσ εἰσάγουσι δίκας, δυοῖν φυλαῖν ἕκαστος. εἰσὶ δ' ἑμμηνοὶ - ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων. Πλ., *Νόμ.*, 916c: ἐν πέντε δὲ τῶν νομοφυλάκων τοῖς νεωτάτοις εἶναι τὴν κρίσιν, εἰδῶς δὲ ἂν κριθῆ.

³⁰⁸ Πλ., *Νόμ.*, 916c-d: ἐὰν δὲ ἀνδροφόνον ἀποδώται τίς τινὶ μὴ δὲ εἰδῶτι τὴν μὲν ἀναγωγὴν εἶναι τότε ὅταν τις αἴσθηται τῶν πριαμένων, ἐν πέντε δὲ τῶν νομοφυλάκων τοῖς νεωτάτοις εἶναι τὴν κρίσιν, εἰδῶς δὲ ἂν κριθῆ, τὰς τε οἰκίας τοῦ πριαμένου καθηράτω κατὰ τὸν τῶν ἐξηγητῶν νόμον, τῆς τιμῆς τε ἀποδότω τῷ πριαμένῳ τριπλάσιον.

³⁰⁹ Ο. π., 916c-d: ἐὰν δὲ ἀνδροφόνον ἀποδώται τίς τινὶ εἰδῶτι μὲν εἰδῶς, μὴ τυγχάνετω ἀναγωγῆς τοῦ τοιοῦτουτῆς πράσεως,

³¹⁰ *IC* IV, 72, VII. *IC* IV, 41, VII. Βλ. παράρτημα, αρ. 26, 27.

³¹¹ Ο. π., IV, 72, VII, γραμμ. 10-15: αἴ] κ' ἕκς ἀγορᾶς πρ[ι]άμενος δῶλον μὲ περαιῶσει τὰν φεκαῖκοντ' ἀμερᾶν, αἴ τινὰ κα πρόθ' ἀδικέκεῖ ἔ ὕστερον, τῶι πεπαμένῳ ἔνδικον ἔμεν. Βλ. παράρτημα, αρ. 26.

βάσει του παλαιότερου νόμου, της Γόρτυνας, ο δούλος επιβαλλόταν να αναστραφεί μέσα σε τριάντα ημέρες από τη μέρα της γνωστοποίησης του φόνου.³¹²

Όπως διαφαίνεται, τα εκάστοτε νομοθετικά μέτρα λειτουργούσαν δημόσια κάτω από την αυστηρή επιτήρηση των δημόσιων αρχών, για τη σωστή και δίκαιη διεξαγωγή της εμπορικής διαδικασίας. Σίγουρα οι δημόσιες αυτές εμπορικές συναλλαγές αποτελούσαν μια επιπρόσθετη μορφή εσόδων για την πολιτεία, καθώς επιβαλλόταν ένας φόρος πάνω στην αγορά δούλων.³¹³ Δυστυχώς όμως, οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες παρέχουν μόνο αυτές τις περιορισμένες πληροφορίες σχετικά με τη διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών.

6.2) Οι τιμές πώλησης των δούλων

Εξίσου ανεπαρκείς δεικνύονται ότι είναι και οι μαρτυρίες, που αναφέρονται στις τιμές πώλησης των δούλων. Σαφώς η προβληματική αυτή δεν βοηθά στη διεξαγωγή ακριβών εκτιμήσεων πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Τοιουτοτρόπως είμαστε αναγκασμένοι να αξιολογήσουμε τις προτεινόμενες τιμές κατά προσέγγιση.

Είναι εμφανές ότι η τιμή πώλησης ενός δούλου, ποίκιλλε με βάση το φύλο, την ηλικία, τις σωματικές ικανότητες ή την ειδίκευση, που μπορούσε να έχει ένας δούλος πάνω σε κάποια συγκεκριμένη εργασία. Βέβαια τα συγκεκριμένα αυτά προσόντα δεν αποτελούσαν το μοναδικό παράγοντα καθορισμού της τιμής πώλησης ενός δούλου. Η αύξηση ή η αντίστοιχη μείωση της αξίας ενός δούλου επηρεάζονταν άμεσα από τις τοπικές σχέσεις προσφοράς και ζήτησης.³¹⁴ Όσο μεγαλύτερη ήταν η ανάγκη απόκτησης δούλων τόσο υψηλότερο γινόταν το κόστος της αγοραπωλησίας. Την ίδια

³¹² IC, IV, 41, VII, γραμμ. 7-19: [.]πε[.]αι [τὸ]μ πριάμενον [τοῖς μεμπ]ο[μέ] [νοῖς τὸν] κρημάτῶν τὰν ἄταν κατ[.]σστά[μ]ην ἄ[ι] φεκάστῳ ἔγραπται, καὶ τὸν ἄνδρ' αὐτὸν ἐπὶ τοῖς [μ]εμπομένοις τὸν κρημάτῶν ἡμην, αἶ κα μὴ περαιδσει ἦ κα πρίαται ἐν ταῖς τριάκοντ' ἀμέραις. Βλ. παράρτημα αρ. 27.

³¹³ Οι αγοραστές ταυτόχρονα με την τιμή αγοράς ενός δούλου, πλήρωναν και ένα φόρο επιβεβλημένο από τις δημόσιες αρχές.

³¹⁴ Garlan (1988), σελ. 77.

ακριβώς διακύμανση είχαν οι τιμές όταν η προσφορά ήταν μικρότερη ή μεγαλύτερη αντιστοίχως της ζήτησης.³¹⁵

Για την καλύτερη δυνατή κατανόηση των προτεινόμενων τιμών πώλησης, θα γίνει μια προσπάθεια εξέτασης της κυμαινόμενης αξίας των δούλων, όπως ακριβώς τις παρέχουν οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες.

Η διακύμανση της τιμής των δούλων κατά τη διάρκεια του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, βάσει της αξιολόγησης, που παρουσιάζει ο Ξενοφώντας, είναι η εξής: «ένας δούλος μπορούσε να αξίζει δύο μνες ή διακόσιες δραχμές, ένας άλλος δούλος μπορούσε να πωληθεί λιγότερο από μισή μνα, ένας τρίτος πέντε μνες και ένας άλλος όχι λιγότερο από δέκα μνες».³¹⁶ Κατά βάσει οι τιμές πώλησης των δούλων, σύμφωνα με τον Ξενοφόντα, κυμαίνονται από πενήντα μέχρι χίλιες δραχμές ανά άτομο. Τις χαμηλότερες τιμές αγοραπωλησίας δούλων διατηρούσαν οι εργάτες δούλοι των αργυρών μεταλλείων της Αθήνας. Σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Ξενοφόντα η μέση αξία του καθενός δούλου ήταν εκατόν ογδόντα δραχμές.³¹⁷ Φαίνεται λογική η τιμή κοστολόγησης, εάν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι η πλειονότητα των δούλων στα αττικά μεταλλεία αποτελούνταν από ανειδίκευτους εργάτες.

Στα ίδια περίπου επίπεδα με τους εργάτες δούλους του Λαυρίου κυμαίνονταν και οι τιμές πώλησης των δούλων, που αναμείχθηκαν στην βεβήλωση των Ερμαϊκών στηλών το 414 π.Χ.³¹⁸ Σύμφωνα με την διασωθείσα αττική στήλη ο μέσος όρος

³¹⁵ Πρέπει να επισημανθεί ότι ο εξωτερικός αυτός παράγοντας, που καθοριζόταν από τις συνθήκες της αγοράς, δεν είναι εύκολο να μετρηθεί ένεκα ακριβώς της έλλειψης πηγών.

³¹⁶ Ξεν., *Απ.*, 2. 5. 2: τῶν γὰρ οἰκετῶν ὁ μὲν που δυοῖν μναῖν ἀξίός ἐστιν, ὁ δὲ οὐδ' ἡμιμναίου, ὁ δὲ πέντε μνῶν, ὁ δὲ καὶ δέκα.

³¹⁷ Ξεν., *Πόρ.*, 4. 23: ἡδέως ἂν τὰ ἐπιτήδεια πορίζοντο. ἦν γε μέντοι τὸ πρῶτον συστήη διακόσια καὶ χίλια ἀνδράποδα, εἰκὸς ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς προσόδου ἐν ἔτεσι πέντε ἢ ἕξ μὴ μείον ἂν τῶν ἑξακισχιλίων γενέσθαι.

³¹⁸ *IG I²*, 249. Meiggs – Lewis (1969), αρ. 79. Βλ. παράρτημα, αρ. 1. Οι καταγραμμένοι δούλοι της ερμαϊκής στήλης προέρχονταν στο μεγαλύτερο μέρος τους από περιοχές ανατολικά και βόρεια του ελληνικού χώρου. Συγκεκριμένα μαρτυρούνται δούλοι με καταγωγή αφενός, από την Καππαδοκία, την Καρία, την Κολχίδα, τη Λυδία και τη Συρία, αφετέρου από την Ιλλυρία τη Μακεδονία, τη Σκυθία και τη Θράκη. Οι τιμές πώλησης των επιμέρους δούλων, βάσει του καταλόγου, είχαν ως εξής: από τη Καππαδοκία μαρτυρείται η ύπαρξη ενός μόνο δούλου, ο οποίος πωλήθηκε στη τιμή των εκατόν πενήντα μία δραχμών. Με όμοια σχεδόν τιμή φαίνεται ότι κοστολογήθηκαν και οι δύο δούλοι από την Κολχίδα και

πώλησης των βάρβαρων δούλων ανερχόταν στις εκατόν εβδομήντα τέσσερις δραχμές. Κατά γενική ομολογία η μέση τιμή των πέντε αναγραφεισών γυναικών φαίνεται ότι ήταν εκατόν εβδομήντα οκτώ δραχμές, ενώ η αντίστοιχη μέση τιμή δεκαεπτά ανδρών ήταν εκατόν εβδομήντα εννέα δραχμές.³¹⁹ Όπως παρατηρείται, δεν υπάρχει διαφορά στην τιμή πώλησης μεταξύ ανδρών και γυναικών. Παράλληλα δύο δούλοι, οι οποίοι αναγράφονται στην επιγραφή ως παιδιά, πωλήθηκαν, ο πρώτος (*παιδίον*) στην τιμή των εβδομήντα δύο δραχμών, ο δεύτερος (*παῖς*) στην τιμή των εκατόν εβδομήντα τεσσάρων δραχμών.³²⁰ Σύμφωνα με τη διαπίστωση του Pritchett, η προέλευση των δούλων στην προκειμένη περίπτωση δεν αποτέλεσε παράγοντα διαφοροποίησης της τιμής.³²¹ Παρά το γεγονός ότι οι δούλοι προέρχονταν από περιοχές, αφενός μεν βόρεια, αφετέρου ανατολικά του ελληνικού χώρου, εντούτοις φαίνεται ότι διατηρούσαν την ίδια κυμαινόμενη αξία. Η μέση τιμή των δούλων, που προέρχονταν από την ανατολή

την Σκυθία, καθώς αναφέρεται, ότι πωλήθηκαν στις εκατόν πενήντα τρεις δραχμές και εκατόν σαράντα τέσσερις δραχμές αντίστοιχα. Επίσης σε πολύ χαμηλή τιμή φαίνεται ότι διατιμήθηκε ο δούλος από τη Λυδία, καθώς δόθηκε στις εξήντα μόνο δραχμές. Αντιθέτως μία δούλη από τη Μακεδονία πωλήθηκε στην υψηλή τιμή των τριακοσίων δέκα δραχμών. Ακολούθως δύο δούλοι από τη Συρία τιμολογήθηκαν, ο ένας στις διακόσιες σαράντα δραχμές και ο άλλος στις τριακόσιες μία δραχμές. Στις εκατόν είκοσι μία και εκατόν εξήντα μία δραχμές αντίστοιχα πωλήθηκαν δύο δούλοι από την Ιλλυρία. Πρέπει να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των δούλων, που είναι αναγραμμένο στον κατάλογο προέρχεται από την Καρία και τη Θράκη. Από την Καρία αναγράφεται η πώληση τεσσάρων δούλων με τιμές α) εβδομήντα δύο δραχμές, β) εκατόν πέντε δραχμές, γ) εκατόν εβδομήντα τέσσερις δραχμές και δ) τριακόσιες εξήντα δραχμές αντιστοίχως, ενώ από τη Θράκη εγγράφεται η πώληση έξι δούλων εκ των οποίων οι τρεις ήταν γυναίκες και οι δύο άντρες. Η τιμή πώλησής τους ανερχόταν α) στις εκατόν δέκα πέντε δραχμές, β) στις εκατόν τριάντα πέντε δραχμές, γ) στις εκατόν εξήντα πέντε δραχμές, δ) στις εκατόν εβδομήντα δραχμές, ε) στις εκατόν ενενήντα πέντε δραχμές και στ) στις διακόσιες είκοσι δραχμές: Pritchett (1956), σελ. 278.

³¹⁹ Pritchett (1956), σελ. 276.

³²⁰ Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το κατά πόσο οι λέξεις *παιδίον* και *παῖς* έχουν υποτιμητική απόχρωση και αποδίδονται κατ'αυτό τον τρόπο, για να δηλώσουν άνδρες δούλους, όπως άλλωστε συνηθίζονταν, ή αν όντως οι λέξεις αυτές παραπέμπουν πράγματι σε άτομα μικρής ηλικίας.

³²¹ Pritchett (1956), σελ. 278. Meiggs – Lewis (1969), σελ. 247.

αντιστοιχούσε στις εκατόν εβδομήντα εννέα και μισό δραχμές και των δούλων με βόρεια καταγωγή ανερχόταν στις εκατόν εβδομήντα τρεις δραχμές.³²²

Τα κριτήρια, βάσει των οποίων κοστολογήθηκαν οι τιμές πώλησης των περισσότερων δούλων, δεν διευκρινίζονται επιγραφικά.³²³ Για πώληση με την πιο υψηλή τιμή προτάθηκαν: ένας δούλος από την Καρία, ο οποίος φαίνεται ότι πωλήθηκε στην τιμή των τριακοσίων εξήντα δραχμών, μια γυναίκα από τη Μακεδονία, η οποία κοστολογήθηκε για τριακόσιες δέκα δραχμές και τέλος δύο δούλοι από τη Συρία, η τιμή προσφοράς των οποίων είχε φτάσει στις διακόσιες σαράντα δραχμές και τριακόσιες μία δραχμές αντιστοίχως. Γνωρίζουμε μόνο ότι η υψηλή τιμή πώλησης του δούλου από την Καρία οφείλεται στην ειδικεισή του στον τομέα τις χρυσοχοΐας.³²⁴ Αυτό υποδηλώνει ότι η εξειδίκευση ενός δούλου πάνω σε κάποια συγκεκριμένη εργασία αποτελούσε σημαντικό παράγοντα αύξησης της αγοραστικής του αξίας.

Ως προς τις φιλολογικές αναφορές σε ειδικευμένους δούλους, που αγοράστηκαν έναντι ενός αρκετά υψηλού ποσού, ήδη κατά την ομηρική εποχή η τιμή μπορούσε να ποικίλει αναλόγως των επιδεξιοτήτων, που μπορούσε να διαθέτει μία δούλη, για την διεκπεραίωση των καθημερινών αναγκών του οίκου.³²⁵ Για παράδειγμα η πολυτεχνίτρα δούλη, η οποία δόθηκε ως βραβείο στους αγώνες πάλης στην κηδεία του Πάτροκλου, εκτιμήθηκε τέσσερα βόδια.³²⁶ Η δούλη από τη Σιδώνα, την οποία είχαν πουλήσει οι Ταφιώτες στον πατέρα του Εύμαιου, δόθηκε σε «καλή τιμή» λόγω του ότι ήταν τεχνίτρια στις δουλειές.³²⁷ Ειδικότερα για τις γυναίκες δούλες θεωρούνταν επίσης

³²² Pritchett (1956), σελ. 278.

³²³ *IG I²*, 249. Meiggs – Lewis (1969), αρ. 79. Βλ. παράρτημα, αρ. 1.

³²⁴ *IG I²*, 249, Στήλη II, γραμμ. 78. . Βλ. παράρτημα, αρ. 1.

³²⁵ Garland (1988), σελ. 57.

³²⁶ Όμ., Ψ, 703-705: ἀνδρὶ δὲ νικηθέντι γυναῖκ' ἔς μέσσον ἔθηκε, πολλὰ δ' ἐπίστατο ἔργα, τίον δὲ ἔτεσσαράβοιον.

³²⁷ Όμ., ο, 417-419: ἔσκε δὲ πατρός ἐμοῖο γυνὴ Φοίνισσ' ἐνὶ οἴκῳ, καλὴ τε μεγάλη τε καὶ ἀγλαὰ ἔργα ἰδυῖα. Όμ., ο, 425-429: ἐκ μὲν Σιδῶνος πολυχάλκου εὐχομαι εἶναι, κούρη δ' εἴμ' Ἀρύβαντος ἐγὼ ρυδὸν ἀφνειοῖο· ἀλλὰ μ' ἀνήρπαζαν Τάφιοι ληῖστορες ἄνδρες ἀγρόθεν ἐρχομένην, πέρασαν δὲ τε δεῦρ' ἀγαγόντες τοῦ δ' ἀνδρὸς πρὸς δώμαθ'· ὁ δ' ἄξιον ὦνον ἔδωκε.

προτέρημα η νεότητα και η ομορφιά: ο Λαέρτης αγόρασε την τροφό Ευρύκλεια σε μικρή ηλικία, έναντι είκοσι βοδιών.³²⁸

Σχετικές είναι και οι αναφορές του ρήτορα Δημοσθένη για τους ειδικευμένους δούλους της κλασικής εποχής. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του, ο ρήτορας είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του ένα εργαστήριο μαχαιροποιίας με τριάντα δύο ή τριάντα τρεις δούλους, κατασκευαστές μαχαιριών. Μόνο οι δύο ή τρεις από αυτούς άξιζαν πέντε με έξι μνες, δηλαδή πεντακόσιες με εξακόσιες δραχμές. Οι υπόλοιποι, λιγότερο ειδικευμένοι, αγοράστηκαν για όχι λιγότερο από τρεις μνες, δηλαδή τριακόσιες δραχμές.³²⁹ Μπορούμε βέβαια να εντοπίσουμε μέσα από συγκεκριμένα αποσπάσματα του ρήτορα την αγορά δούλων έναντι χαμηλότερης τιμής. Ειδικότερα βρίσκουμε δούλους, που αποκτήθηκαν με διακόσιες δραχμές και εκατόν δέκα πέντε δραχμές αντιστοίχως.³³⁰ Οι μοναδικές περιπτώσεις δούλων, που δημιουργούν ιδιαίτερη εντύπωση ως προς το υπέρογκο ποσό αγοράς τους, είναι η πώληση, αφενός της εταιράς Νικαρέτης έναντι των τριάντα μνων ή τριών χιλιάδων δραχμών,³³¹ αφετέρου του Θρακιώτη Σωσία από τον Αθηναίο στρατηγό Νικία. Συγκεκριμένα η τιμή της αγοράς του Σωσία ανερχόταν στο ποσό των έξι χιλιάδων δραχμών³³² – υπέρμετρο ποσό, αν αναλογιστούμε ότι ο μέσος όρος αξίας των υπόλοιπων εργατών του Λαυρίου δεν ξεπερνούσε τις εκατόν ογδόντα δραχμές. Ο Νικίας, λόγω των αναγνωρισμένων

³²⁸ Όμ., α, 430-434. τῷ δ' ἄρ' ἄμ' αἰθομένηας δαΐδας φέρε κεδνὰ ἰδυῖα Εὐρύκλει', ὄππος θυγάτηρ Πεισηνορίδαο, τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν, ἑικοσάβοια δ' ἔδωκεν.

³²⁹ Δημ., *Αφοβ.*, Α', 9. 4-8: ὁ γὰρ πατήρ κατέλιπεν δύο ἔργαστήρια, τέχνης οὐ μικρᾶς ἐκάτερον, μαχαιροποιούς μὲν τριάκοντα καὶ δύο ἢ τρεῖς, ἀνὰ πέντε μνᾶς καὶ ἕξ, τοὺς δ' οὐκ ἐλάττωνος ἢ τριῶν μνῶν ἀξίους.

³³⁰ Δημ., *Νικοστρ.*, 1. 5-9: οὐ γὰρ δῆπου συκοφαντεῖν γε βουλόμενος ἀπέγραψα μὲν ἂν πένθ' ἡμιμναίων ἄξια ἀνδράποδα, ὡς αὐτὸς ὁ ἀμφισβητῶν τετίμηται αὐτά, ἐκινδύνευον δ' ἂν περὶ τε χιλίων δραχμῶν καὶ τοῦ μηδέποτε μηδένα αὐθις ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γράψασθαι.

³³¹ Δημ., *Νεαίρ.*, 29-30: Μετὰ ταῦτα τοίνυν αὐτῆς γίνονται ἔρασταὶ δύο, Τιμανορίδας τε ὁ Κορίνθιος καὶ Εὐκράτης ὁ Λευκάδιος, οἱ ἐπειδήπερ πολυτελής ἦν ἡ Νικαρέτη τοῖς ἐπιτάγμασιν, ἀξιούσα τὰ καθ' ἡμέραν ἀναλώματα ἅπαντα τῇ οἰκίᾳ παρ' αὐτῶν λαμβάνειν, κατατιθέασιν αὐτῆς τιμὴν τριάκοντα μνᾶς τοῦ σώματος τῇ Νικαρέτῃ, καὶ ὠνοῦνται αὐτὴν παρ' αὐτῆς νόμῳ πόλεως καθάπαξ αὐτῶν δούλην εἶναι. καὶ εἶχον καὶ ἐχρῶντο ὅσον ἐβούλοντο αὐτῇ χρόνον.

³³² Ξεν., *Απ.*, 2. 5. 2: Νικίας δὲ ὁ Νικηράτου λέγεται ἐπιστάτην εἰς τὰργύρεια πρίασθαι ταλάντου.

προσόντων, που διέθετε, του είχε αναθέσει την επιστασία χιλίων δούλων στα μεταλλεία αργύρου της Αττικής τον 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

Εντελώς διαφορετικές συνθήκες λειτουργούσαν κατά την αγοραπωλησία δούλων, αιχμαλώτων του πολέμου και της πειρατείας. Οι προϋποθέσεις, με βάση τις οποίες καθοριζόταν η τιμή των αιχμαλώτων, ποίκιλλαν ανάλογα με τον αποκτούμενο αριθμό δούλων και την καταγωγή τους.

Αυτονόητα η αύξηση του αριθμού των πωλούμενων αιχμαλώτων, μετά από κάποια πολεμική σύρραξη, μπορούσε να ταραξεί τις σταθερές τιμές της αγοράς, μειώνοντας το κόστος των δούλων.³³³ Η απουσία φιλολογικών μαρτυριών για τις τιμές μαζικής πώλησης αιχμαλώτων στα επιμέρους σκλαβοπάζαρα, καθιστά τον προσδιορισμό ενός μέσου όρου αγοραπωλησίας ατελέσφορη. Οι μαρτυρίες, που διαθέτουμε, αφορούν κυρίως περιπτώσεις ανταλλαγής αιχμαλώτων έναντι λύτρων.

Στις περιπτώσεις μαζικής εξαγοράς αιχμαλώτων, η τιμή εξαρτιόταν από το νικητή. Για παράδειγμα οι Βοιωτοί τον 6^ο π.Χ. αιώνα έδωσαν δύο μνες στους Αθηναίους προκειμένου να απελευθερώσουν τους αιχμαλώτους τους.³³⁴ Επίσης οι Πελοποννήσιοι, τον 5^ο π.Χ. αιώνα εξαγόρασαν τους αιχμαλώτους τους έναντι της ίδιας τιμής.³³⁵ Οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι, που στάλθηκαν το 408/407 π.Χ. από τη Σπάρτη στην Αθήνα, προσέφεραν μία μνα για κάθε αιχμάλωτο.³³⁶ Τέλος μετά την ήττα του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία το 413 π.Χ. ο Νικίας προσέφερε το ποσό του ενός ταλάντου για τον επαναπατρισμό των Αθηναίων αιχμαλώτων.³³⁷

³³³ Ducrey (1968), σελ. 251.

³³⁴ Η αιχμαλώτιση των Βοιωτών προέκυψε όταν ο Βοιωτικός στρατός επενέβη το 506 π.Χ., για να βοηθήσει τους Χαλκιδιώτες στην εκστρατεία, που πραγματοποίησαν οι Αθηναίοι εναντίον τους. Ηρόδ., 5. 77: Ὅσους δὲ καὶ τούτων ἐζώγρησαν, ἅμα τοῖσι Βοιωτῶν ἐζωγρημένοισι εἶχον ἓν φυλακῆ ἓν πέδαις δῆσαντες· χρόνῳ δὲ ἔλυσάν σφεας δῖμνεως ἀποτιμησάμενοι.

³³⁵ Ηρόδ., 6. 79: ἄποινα δὲ ἐστὶ Πελοποννησίοισι δύο μνῆαι τεταγμέναι κατ' ἄνδρα αἰχμάλωτον ἐκτίνειν.

³³⁶ Androtion, 324, αρ. F 44, Jacoby: μνᾶς λυτροῦσθαι. τοῦτο γάρ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι ἓν τῷ πρὸς ἀλλήλους συνέθεντο πολέμῳ, τὸ μνᾶς λυτροῦσθαι αἰχμαλώτους. Μνημονεύει τῆς συνθήκης ταύτης Ἀνδροτίων: «Εὐκτῆμων Κυδαθηναίος. ἐπὶ τούτου πρέσβεις ἦλθον ἀπὸ Λακεδαιμόνος Ἀθήναζε Μέγιλλος καὶ Ἐνδιος καὶ Φιλοχαρίδας». καὶ ἐπάγει «τῶν δὲ περιγενομένων ἀπέδωσαν μνᾶν ὑπὲρ ἐκάστου λαβόντες». Προειπὼν γάρ ἦν ὅτι τοῦτο συνέθεντο ἐπὶ τῶν ἀλισκομένων.

³³⁷ Ducrey (1968), σελ. 249.

Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό, ότι τα ποσά, που επιβάλλονταν σε κάθε περίπτωση, διέφεραν αισθητά.

Στις περιπτώσεις ατομικής πώλησης ή εξαγοράς ελεύθερων ατόμων, που αιχμαλωτίστηκαν, η τιμή ήταν αισθητά πιο υψηλή από τον καθιερωμένο μέσο όρο πώλησης δούλων. Αναντίρρητα σημαντικό παράγοντα αύξησης της τιμής έπαιξε η καταγωγή του δούλου εφόσον ένα ελεύθερο άτομο αγοραζόταν ακριβότερα από ένα δούλο. Επομένως κατά την εξαγορά κάποιου ατόμου τα λύτρα, που θα επιβάλλονταν για την απελευθέρωση του θα ήταν περισσότερα.

Ήδη από την ομηρική εποχή η τιμή των δούλων προσδιοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την καταγωγή. Για παράδειγμα ο Λυκάονας πωλήθηκε από τον Αχιλλέα στη Λήμνο έναντι εκατό βοδιών. Το ποσό αυτό θεωρείται πολύ υψηλό για τα δεδομένα της εποχής, εάν αναλογιστούμε ότι η μέση τιμή ενός δούλου ήταν τέσσερα βόδια.³³⁸ Εάν η τιμή, που αποδίδει ο Όμηρος στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι αληθής, φανταζόμαστε ότι κάπου εκεί περίπου θα κυμαινόταν και η τιμή πώλησης του Οδυσσέα στη Λιβύη. Για να εξαγοράσει κάποιος την ελευθερία του, που είχε πωληθεί ως δούλος, ήταν αναγκασμένος να πληρώσει τη διπλή και τρίδιπλη αξία. Έτσι ο Λυκάονας έδωσε τρίδιπλα, για να εξαγοραστεί. Εάν υπολογίσουμε με βάση τη μετρική μονάδα της εποχής, ο Λυκάονας εξαγοράστηκε έναντι τριακοσίων βοδιών.³³⁹

Ομοίως και στην κλασική εποχή η τιμή αγοράς ενός ελεύθερου ατόμου ήταν μεγαλύτερη από ενός δούλου βαρβαρικής καταγωγής. Χαρακτηριστικά ο Νικόστρατος και ο Πλάτωνας εκτιμήθηκαν από Αιγινήτες πειρατές για είκοσι έξι μνες και για είκοσι (ή τριάντα) μνες αντίστοιχα. Οι τιμές αυτές ξεπερνούσαν κατά πολύ τις συνηθισμένες τιμές πώλησης δούλων στην Αττική κατά τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα.³⁴⁰

Συνοψίζοντας η προσπάθεια αξιολόγησης των τιμών, βάσει των οποίων κοστολογούνταν οι δούλοι έχει γίνει κατά προσέγγιση. Διότι ακριβώς τα κριτήρια, βάσει των οποίων καθοριζόταν η τιμή πώλησης των δούλων ήταν διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Οι τιμές συναρτώνταν προς τα προσωπικά προσόντα και προτερήματα

³³⁸ Glotz (1982), σελ. 24.

³³⁹ Ο Finley αναφέρει ότι η μετρική μονάδα των αξιών ήταν τα βόδια. Δεν τα χρησιμοποιούσαν ως μέσο ανταλλαγής αλλά ως μέτρο, που καθόριζε την αξία της τιμής: βλ. Finley (1998), σελ. 80.

³⁴⁰ Ducrey (1968), σελ. 247.

των δούλων, όπως την ιθαγένεια, το φύλο, τις σωματικές ικανότητες ή την εργασιακή ειδίκευση τους. Επιπλέον η αύξηση ή η μείωση της αγοραστικής αξίας ενός δούλου επηρεαζόταν άμεσα από τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες πραγματοποιούνταν οι αγοραπωλησίες. Πιο συγκεκριμένα, η τιμή των δούλων εξαρτιόταν καταρχήν από τις τοπικές σχέσεις προσφοράς και ζήτησης. Όσο μεγαλύτερη ήταν η ανάγκη απόκτησης δούλων, τόσο υψηλότερο γινόταν το κόστος της αγοραπωλησίας αλλά και αντίστροφα από τον αποκτούμενο αριθμό δούλων. Παράλληλα η τιμή εξαγοράς της ελευθερίας ενός ατόμου με τη μορφή λύτρων, ήταν ιδιαίτερα υψηλή, διότι οριζόταν αποκλειστικά από το νικητή, ο οποίος εκμεταλλευόταν την ανάγκη του αιχμαλώτου να επαναπατριστεί.

Επίλογος

Όπως συνάγεται, η εμπορευματική δουλεία αποτελούσε μια συγκεκριμένη μορφή υποδούλωσης ανθρώπων. Ήταν ουσιαστικά η στέρηση της ελευθερίας ατόμων, μέσω της βίαιης αρπαγής τους από το κοινωνικό τους περιβάλλον και της επακόλουθης παραχώρησης ή πώλησής τους έξω από τα σύνορα της πόλης τους.

Η ύπαρξη εμπορευματικών δούλων και η πρωτοβουλία διακίνησης τους ανά τη Μεσόγειο κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο αποτελούσε μία πραγματικότητα. Ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια, μέσα από τα έπη του Ομήρου, συναντούμε τους ήρωες να υποστηρίζουν την εμπορευματική δουλεία, αφενός με το να επιδίδονται στην αναζήτηση και αγορά δούλων, ενσωματώνοντας τους μέσα στους οίκους τους, αφετέρου με το να προωθούν οι ίδιοι την πώληση δούλων σε επιμέρους παλάτια. Σε ένα πρώιμο στάδιο την ανάγκη ανεύρεσης δούλων καθόριζε ο ιδιαίτερος τρόπος ζωής και οι θεσμοί, που ρύθμιζαν την κοινωνία των ηρώων. Έχει καταστεί αντιληπτό ότι η κατοχή μεγάλου αριθμού δούλων προσέδιδε στους ομηρικούς βασιλείς ηθικό κύρος καθώς κοινωνική και πολιτική αναγνώριση. Ταυτόχρονα επιτυγχανόταν η εξασφάλιση της αυτάρκειας κάθε είδους υλικής ανάγκης μέσα στον οίκο.

Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι μέχρι τότε η έννοια της εμπορευματικής δουλείας βρισκόταν ακόμα σε ένα εμβρυώδες στάδιο, όπου απλά χρησιμοποιούνταν για να κατοχυρώσει τις περιορισμένες αυτές ανάγκες των ηρώων. Η έννοια της δουλείας δεν προσδιοριζόταν ακόμα από το νομικό και το κοινωνικό υπόβαθρο των δούλων, ακριβώς γιατί η έννοια της πόλης και του πολιτικού συνόλου είχαν περιορισμένο περιεχόμενο την εποχή αυτή. Όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Garland, «στην αρχαϊκή εποχή ο προσδιορισμός ελεύθερος δεν χαρακτήριζε την προσωπική κατάσταση των μη δούλων, αλλά την ελευθερία που απολάμβανε συλλογικά μια πόλη και όχι την ελευθερία μέσα στην πόλη.»³⁴¹ Συνεπώς και οι έννοιες ελεύθερος – δούλος δεν μπορούσαν εύκολα να γίνουν αντιληπτές ώστε να αντιδιαστέλλονται.

³⁴¹ Garland (1988), σελ. 53. Πρέπει να σημειωθεί ότι πέρα από το γεγονός ότι ελεύθεροι και δούλοι αναλάμβαναν τις ίδιες δραστηριότητες – γεγονός που κάνει ακόμα πιο δύσκολη την κοινωνική τους διάκριση - από παράδειγμα, που καταδεικνύει την αφηρημένη θέση των ατόμων μέσα στην κοινωνία, αποτελεί η θέση των δούλων σε αντιστοιχία με τη θέση, που διατηρούσαν οι ελεύθεροι θήτες. Αν και οι

Μόνο από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα και έπειτα ένεκα της νομοθετικής μεταρρύθμισης του Σόλωνα το 594-593 π.Χ. αναπτύχθηκε η διάκριση των δύο αυτών αντιθετικών εννοιών. Αναλυτικότερα η απαλλαγή μιας μεγάλης μάζας Αθηναίων πολιτών από την εσωτερική υποτέλεια, οι οποίοι είχε χρεωθεί στους πλουσίους, είχε ως άμεση συνέπεια την κατοχύρωση της θέσης των πολιτών σε νομικό - πολιτικό – κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Ο επαναπροσδιορισμός της θέσης των πολιτών συνέβαλε στον καθορισμό της υπόστασης των δούλων μέσα στο πλαίσιο της πόλης. Βάσει του αθηναϊκού προτύπου, για το οποίο διαθέτουμε πληροφορίες, έχει διαπιστωθεί ότι οι δούλοι της Αθήνας αποτελούσαν την κατώτατη ανθρώπινη ομάδα. Στερούνταν παντελώς νομικών δικαιωμάτων. Δεδομένης όμως της επίδρασης, που ασκούσε η εργασιακή δραστηριότητα των δούλων, πάνω στην κοινωνική και οικονομική τους θέση, ορισμένοι δούλοι κατάφεραν να απολαμβάνουν περισσότερη ελευθερία και ωφελήματα από κάποιους άλλους. Παρά ταύτα όλοι οι δούλοι βρίσκονταν κάτω από την άμεση ή έμμεση υποτέλεια του κυρίου τους είτε αυτός ήταν ιδιώτης είτε το ίδιο το κράτος. Εξ αυτού η εργασία τους ιδιοποιούνταν προς όφελος των εργοδοτών τους.

Επιπλέον, η καταστολή των Αθηναίων πολιτών ως εκτήμορων στα χέρια της αριστοκρατίας δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την αναζήτηση και την αγορά δούλων από το εξωτερικό. Τιοιουτοτρόπως εμπορευματικούς δούλους άρχισαν να αποτελούν κυρίως άτομα με διαφορετική εθνική προέλευση. Ειδικότερα μέσα από τη μελέτη των διασωθέντων φιλολογικών και επιγραφικών μαρτυριών έχει διαπιστωθεί ότι

θήτες αποτελούσαν άτομα που απολάμβαναν μια κάποια ελευθερία εντούτοις δεν φαίνεται να διαφέρει το κοινωνικό τους υπόβαθρο από αυτό των δούλων. Απεναντίας η θέση τους θεωρούνταν πολύ κατώτερη από ορισμένους προνομιούχους δούλους, όπως για παράδειγμα του Εύμαιου στο παλάτι του Λαέρτη, της Ευρίκλειας στο παλάτι του Οδυσσέα, ένεκα του ότι οι τελευταίοι ως έμπιστα μέλη του οίκου απολάμβαναν σαφώς μεγαλύτερη ελευθερία από ότι οι θήτες, οι οποίοι απλά εκμίσθωναν την εργασία τους στα αφεντικά τους: Όμ., τ, 353-354: ἔστι δέ μοι γρηῦς πυκινὰ φρεσὶ μῆδε' ἔχουσα ἢ κείνον δύστηνον ἐϋ τρέφεν ἠδ' ἀτίταλλε, δεξαμένη χεῖρεςσ', ὅτε μιν πρῶτον τέκε μήτηρ. Όμ., λ, 489-491: βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλω, ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἶη, ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.

οι δούλοι από την κλασική περίοδο και έπειτα προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από τις κοινότητες της βόρειας και ανατολικής περιφέρειας του ελληνικού κόσμου, δηλαδή από τις βαρβαρικές περιοχές της Μικράς Ασίας και του Εύξεινου Πόντου.

Η επιμέρους διαφοροποίηση των βαρβαρικών λαών σε εθνικό επίπεδο συνέβαλε στην ιδεολογική διάκριση των Ελλήνων έναντι των βαρβάρων, η οποία δικαιολογήθηκε και ενισχύθηκε μέσω των διάφορων φιλοσοφικών επιχειρημάτων, που ανέπτυξαν οι Έλληνες φιλόσοφοι. Όπως έχει παρατηρηθεί, κάθε φιλοσοφική αντίληψη υπερασπιζόταν την υποτιθέμενη υπεροχή των Ελλήνων έναντι των Βαρβάρων, στηριζόμενη κάθε φορά στις διάφορες εκφάνσεις του δημόσιου βίου.

Όπως έχει διαφανεί το εμπόριο δούλων από τη Θράκη και τη Φρυγία διεξαγόταν ήδη από τις αρχές της αρχαϊκής εποχής. Ένεκα όμως της έλλειψης μαρτυριών για την καθαυτή πρακτική, μας καθιστά ανίκανους να μιλήσουμε με ασφάλεια για την έκταση με την οποία λειτουργούσε η εμπορία δούλων βαρβαρικής προέλευσης μέσα στον ελληνικό χώρο τη συγκεκριμένη εποχή.

Η αναζήτηση δούλων για την τροφοδότηση τους μέσα στις εκάστοτε ελληνικές πόλεις κινητοποίησε μια ολόκληρη εμπορική αγορά με στόχο την αγοραπωλησία δούλων στα κλασικά χρόνια. Ο πόλεμος και η πειρατεία αποτέλεσαν σημαντικές πηγές τροφοδότησης δούλων και υποστήριξαν σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο. Όπως έχει επιβεβαιωθεί, ένα μεγάλο μέρος των δούλων, που διοχετεύονταν στα σκλαβοπάζαρα για πώληση, προερχόταν από αιχμαλώτους πολεμικών ή πειρατικών εισβολών. Οι δημόσιες αγορές των κυριότερων εμπορικών κέντρων έγιναν κύκλοι προμήθειας βαρβάρων. Οι βαρβαρικές περιοχές βόρεια και ανατολικά της ελληνικής περιφέρειας εφοδίαζαν σε συστηματική βάση τα σκλαβοπάζαρα με δούλους. Μάλιστα, όπως έχει διαπιστωθεί, για τη σωστή και δίκαιη διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών, τα σκλαβοπάζαρα λειτουργούσαν κάτω από την αυστηρή επιτήρηση των δημόσιων αρχών.

Ωστόσο η τροφοδότηση δούλων στις κατά τόπους εμπορικές αγορές για πώληση δεν αποτέλεσε τη μοναδική μορφή διακίνησης τους. Όπως μαρτυρούν οι φιλολογικές πηγές των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, οι νικητές ενός πολέμου μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την προσκόμιση αιχμαλώτων, αφενός διοχετεύοντας τους στο εσωτερικό της πόλης ως δουλικό προσωπικό, για να καλύψουν ιδιωτικές ή

δημόσιες εργασιακές ανάγκες, αφετέρου εξαγοράζοντας την ελευθερία τους έναντι λύτρων. Έχει καταστεί σαφές ότι η επιμέρους πρακτική αποτέλεσε ένα σημαντικό μέσο πρόσκτησης οικονομικού κέρδους, τόσο των νικητών ενός πολέμου όσο και των πειρατών καθώς για τον επαναπατρισμό των αιχμαλώτων ήταν επιβεβλημένη η καταβολή ανταμοιβής. Επιπροσθέτως στα αρχαϊκά χρόνια οι πολεμικοί αρχηγοί προέβαιναν στην ανταλλαγή και δωρεά δούλων, δύο κοινωνικές μορφές διακίνησης, οι οποίες έπαψαν να υφίστανται στην κλασική περίοδο. Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι η διακίνηση δούλων ανά τη Μεσόγειο πραγματοποιούνταν καθόλη τη διάρκεια της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου.

13) Βιβλιογραφία

A) Γραμματειακές Πηγές

- 1) Ανδοκίδου *Περί των Μυστηρίων*, «The Loeb Classical Library»: *Minor attic orators*, with an English translation by K. J. Maidment and J. O. Burt, Vol. I, London, 1954.
- 2) Αισχύλου *Πέρσαι*, «The Loeb Classical Library»: *The Persians*, with an English translation by Alan H. Sommerstein, Vol. I, London, 2008.
- 3) Αισχύνου *Κατά Τιμάρχου*, «The Loeb Classical Library»: *The speeches of Aeschines: Against Timarchus, On the Embassy, Against Ctesiphon*, with an English translation by Charles Darwin Adams, London, 1988.
- 4) Αντιφώντος *Περί του Χορευτού*, «Les Belles Lettres»: *Discours*, with an English translation by L. Gernet, Paris, 1965.
- 5) Αριστοτέλους *Αθηναίων Πολιτεία*, «The Loeb Classical Library»: *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics on Virtues and Vises*, with an English translation by H. Rackham, London, 1971.
- 6) Αριστοτέλους *Η τέχνη της Ρητορικής*, «The Loeb Classical Library»: *The art of Rhetoric*, with an English translation by Henry Freese, London, 1975.
- 7) Αριστοτέλους *Πολιτικά*, «The Loeb Classical Library»: *Politics*, with an English translation by H. Rackham, London, 1972.
- 8) Αριστοφάνους *Θεσμοφοριάζουσαι*, «The Loeb Classical Library»: *The Lysistrata, The Thesmophoriazousae, The Ecclesiazusae, The Plutus*, with an English translation by Benjamin Bickley Rogers, Vol. III, London, 1972.
- 9) Αριστοφάνους *Ιππείς*, «The Loeb Classical Library»: *Acharnians, Knights*, with an English translation by Jeffrey Henderson, Vol. I, London, 1998.
- 10) Αριστοφάνους *Όρνιθες και Αριστοφάνους Βάτραχοι*, «The Loeb Classical Library»: *The Peace, The Birds, The Frogs*, with an English translation by Benjamin Bickley, Vol. II, London, 1968.
- 11) Δημοσθένους *Κατ' Αφόβου*, Δημοσθένους *Κατά Φορμίωνος*, Δημοσθένους *Υπέρ Φορμίωνος και Δημοσθένους Κατά Πανταίνετου*, «The Loeb Classical Library»:

- Private orations*, with an English translation by A. T. Murray, Vol. IV, London, 1958.
- 12) Δημοσθένους *Κατά Μειδίου*, «The Loeb Classical Library»: *Private orations*, with an English translation by J. H. Vince, Vol. III, London, 1964.
 - 13) Δημοσθένους *Κατά Ολυμπιόδωρου*, «The Loeb Classical Library»: *Private orations*, with an English translation by J. H. Vince, Vol. III, London, 1964.
 - 14) Δημοσθένους *Κατά Ονήτορος Α΄*, Δημοσθένους *Κατά Νικοστράτου* και Δημοσθένους *Κατά Νεαίρας*, «The Loeb Classical Library»: *Private orations*, with an English translation by A. T. Murray, Vol. VI, London, 1965.
 - 15) Διογένους Λαέρτιου *Η Ζωή των Φιλοσόφων*, «The Loeb Classical Library»: *Lives of Eminent Philosophers*, with an English translation by Hicks M. A, Vol. I, London, 1972.
 - 16) Διόδωρου Σικελιώτου *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, «The Loeb Classical Library»: *Bibliotheca Historica*, with an English translation by C. H. Oldfather, Vol. V, London, 1962.
 - 17) Διόδωρου Σικελιώτου *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, «The Loeb Classical Library»: *Bibliotheca Historica*, with an English translation by Russel M. Geer, Vol. IX, London, 1969.
 - 18) Διόδωρου Σικελιώτου *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, «The Loeb Classical Library»: *Bibliotheca Historica*, with an English translation by C. H. Oldfather, Vol. IV, London, 1970.
 - 19) Διόδωρου Σικελιώτου *Βιβλιοθήκη Ιστορική*, «The Loeb Classical Library»: *Bibliotheca Historica*, with an English translation by Carles L. Sherman, Vol. VII, London, 1963.
 - 20) Ευριπίδου *Ίων*, «The Loeb Classical Library»: *Ion*, with an English translation by David Konacs, Vol. IV, London, 1999.
 - 21) Ηροδότου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Herodotus*, with an English translation by A. D. Godley, Vol. I, London, 1975.
 - 22) Ηροδότου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Herodotus*, with an English translation by A. D. Godley, Vol. III, London, 1971.

- 23) Ηροδότου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *History*, with an English translation by A. D. Godley, Vol. IV, London, 1969.
- 24) Ησιόδου *Έργα και Ημέραι*, «The Loeb Classical Library»: *Works and Days*, with an English translation by Glenn W. Most, Vol. I, London, 2006.
- 25) Θουκυδίδου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Thucydides*, with an English translation by Charles Forster Smith, Vol. I, London, 1969.
- 26) Θουκυδίδου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Thucydides*, with an English translation by Charles Forster Smith, Vol. II, London, 1975.
- 27) Θουκυδίδου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Thucydides*, with an English translation by Charles Forster Smith, Vol. III, London, 1992.
- 28) Θουκυδίδου *Ιστορία*, «The Loeb Classical Library»: *Thucydides*, with an English translation by Charles Forster Smith, Vol. IV, London, 1996.
- 29) Ιπποκράτους *Περί αέρων, υδάτων, τόπων*, «The Loeb Classical Library»: *Airs, Waters, Places*, with an English translation by W. H. S. Jones, Vol. I, London, 1972.
- 30) Ισοκράτους *Πανηγυρικός*, «The Loeb Classical Library»: *Isocrates*, with an English translation by George Norlin, Vol. IV, London, 1966.
- 31) Ισοκράτους *Τραπεζικός*, «The Loeb Classical Library»: *Isocrates*, with an English translation by George Norlin, Vol. I, London, 1966.
- 32) Λυσίου *Κατά Ερατοσθένους*, «The Loeb Classical Library»: *Lysias*, with an English translation by W. R. M. Lamb, Vol. I, London, 1976.
- 33) Ξενοφώντος *Απομνημονεύματα και Ξενοφώντος Οικονομικός*, «The Loeb Classical Library»: *Memorabilia and Oeconomicus*, with an English translation by E. C. Marchant, Vol. IV, London, 1968.
- 34) Ξενοφώντος *Ελληνικά*, «The Loeb Classical Library»: *Hellenica*, with an English translation by Walter Miller, Vol. I, London, 1968.
- 35) Ξενοφώντος *Κύρου παιδεία*, «The Loeb Classical Library»: *Cyropaedia*, with an English translation by Walter Miller, Vol. I, London, 1968.
- 36) Ομήρου *Ιλιάδα*, «The Loeb Classical Library»: *Iliad*, with an English translation by A. T. Murray and revised by William F. Wyatt, Vol. I-II, London, 1999.

- 37) Ομήρου *Οδύσσεια*, «The Loeb Classical Library»: *The Odyssey*, with an English translation by A. T. Murray, Vol. I, London, 1974.
- 38) Ομήρου *Οδύσσεια*, «The Loeb Classical Library»: *The Odyssey*, with an English translation by A. T. Murray, Vol. II, London, 1975.
- 39) Πausaniou *Περιγραφή της Ελλάδος*, «The Loeb Classical Library»: *Description of Greece*, with an English translation by W. H. S. Jones, Vol. IV, London, 1975.
- 40) Πausaniou *Περιγραφή της Ελλάδος*, «The Loeb Classical Library»: *Descriptio Graeciae*, with an English translation by W. H. S. Jones, Vol. II, London, 1977.
- 41) Πλάτωνος *Γοργίας*, «The Loeb Classical Library»: *Lysis, Symposium, Gorgias*, with an English translation by W. R. M. Lamb, Vol. III, London, 1975.
- 42) Πλάτωνος *Ευθύφρων*, «The Loeb Classical Library»: *Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*, with an English translation by Harold North Fowler, Vol. I, London, 1982.
- 43) Πλάτωνος *Νόμοι*, «The Loeb Classical Library»: *Laws*, with an English translation by R. G. Bury, Vol. I, London, 1967.
- 44) Πλάτωνος *Πολιτεία*, «The Loeb Classical Library»: *Republic*, with an English translation by Paul Shorey, Vol. I, London, 1969.
- 45) Πλάτωνος *Πρωταγόρας*, «The Loeb Classical Library»: *Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus*, with an English translation by W. R. M. Lamb, Vol. II, London, 1967.
- 46) Πλουτάρχου *Θεμιστοκλής και Πλουτάρχου, Κίμων*, «The Loeb Classical Library»: *Themistokles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus*, with an English translation by Bernadotte Perrin, Vol. II, London, 1968.
- 47) Πλουτάρχου *Νικίας και Πλουτάρχου Περικλής*, «The Loeb Classical Library»: *Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus*, with an English translation by Bernadotte Perrin, Vol. III, London, 1967.
- 48) Πλουτάρχου *Σόλων*, «The Loeb Classical Library»: *Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola*, with an English translation by Bernadotte Perrin, Vol. I, London, 1959.
- 49) Πολυδεύκου *Ονομασπικόν*, «Lexicography graeci»: *Onomasticon*, Stutgardiae, 1967.

- 50) Στράβωνος *Γεωγραφικά*, «The Loeb Classical Library»: *The geography of Strabo*, with an English translation by Horace Leonard Jones, Vol. IV, London, 1961.
- 51) Στράβωνος *Γεωγραφικά*, «The Loeb Classical Library»: *The geography of Strabo*, with an English translation by Horace Leonard Jones, Vol. IV, London, 1969.
- 52) Φιλοστράτου *Απολλωνίου Βίος*, «The Loeb Classical Library»: *The Life of Apollonius of Tyana, The Epistles of Apollonius and the Treatise of Eusebius*, with an English translation by F. C Conybeare, Vol. II, London, 1969.
- 53) Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen historiker*, Leiden: E. J. Brill, 1964.
- 54) Marchant, E. C., *Xenophontis opera omnia*, Vol. V, Oxford, 1969.
- 55) Melber, J. and Woelfflin, E., *Polyaeni strategematon libri VIII*, Leipzig, 1970.
- 56) West, M. L., *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, Oxford, 1989.

B) Επιγραφές

1. IC IV = *Inscriptiones Creticae*, Vol. 4, Tituli Gortynii, 1950.
2. IG I² = *Inscriptiones Graecae: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*, Vol. I, 2nd edition, Chicago, 1974.
3. IG II² = *Inscriptiones Graecae: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, Vol. II, 2nd edition, Berolini, 1966.
4. IG IX, I², 2 = *Inscriptiones Graecae*, Vol. IX, 2nd edition, fasc. 2, *Inscriptiones Acarnaniae*, Berlin, 1957.
5. McCabe, Χίος = McCabe, Donald F, *Chios Inscriptions, Texts and List*, «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton, 1986.
6. SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*.
7. SGDI, II = *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, Vol. II, Gottingen, 1978.

8. SGDI, III = *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, Vol. III, Gottingen, 1973.
9. SIG³ = *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Vol. I, 3rd edition, New York, 1982.
10. Feyel, M., «Nouvelles inscriptions d'Abdere et de Maronée», *BCH*, 66 (1942), σελ. 175-196.
11. Roger, J., «Inscriptions de la region du Strymon», *RA*, 24 (1945), σελ. 49-51.

Γ) Μελέτες και άρθρα

1. Austin, M. M. –Vidal – Naquet P., *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Μετάφρ. Τάσου Κουκούλιου, Αθήνα, 1998.
2. Beringer, W., «Zu den Begriffen für «sklaven» und «unfreie» bei Homer», *Historia*, 5 (1961), σελ. 260-291.
3. Bielman, A., *Retour a la liberte: Liberation et Sauvetage des Prisonniers en Grece Ancienne*, Αθήνα, 1994.
4. Biscardi, A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, Μετάφρ. Παν. Δ. Δημάκη, Αθήνα, 2003.
5. Blavatsky, T., «Ueber den Sklavenmarkt am Aktion», *Klio*, 56 (1974), σελ. 497-500.
6. Borimir, J., *Servants of the Gods: A Study in the Religion, History and Literature of Fifth Century Athens*, Gottingen, 1979.
7. Braund, D. C. – Tsetskhladze, G. R., «The Export of Slaves from Colchis», *CQ*, 39 (1989), σελ. 114-125.
8. Brunt, P. A., *Studies in Greek History and Thought*, Oxford, 1993.
9. Calhoun, G. M., *Polity and Society*, Frank H. Stubbings, Alan J. B. Wace (Eds.), *A Companion to Homer*, London, 1962.
10. Carey, C., «A Note on Torture in Athenian Homicide Cases», *Historia*, 37 (1988), σελ. 241-245.
11. Cartledge, P., *The Greeks: a Portrait of Self and Others*, Oxford, 1993.
12. Cohen, E. E., *The Athenian Nation*, Princeton, 2000.
13. Cohen, E., *Ancient Athenian Maritime Courts*, Princeton, N.J., 1973.

14. Coleman, J. E., *Ancient Greek Ethnocentrism*, John E. Coleman and Clark A. Walz (Eds.), *Greeks and Barbarians*, Bethesda, 1997.
15. De Ste Croix, G. E. M., *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London, 1981.
16. Dihle, A., *Οι Έλληνες και οι Ξένοι*, Μετάφρ. Τούλα Σιέτη, Αθήνα, 1998.
17. Doukellis, P. N., *Hadrian's Panhellenion: A Network of Cities?*, Irad Malkin, Christy Constantakopoulou, Katerina Panagoroulou (Eds.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London, 2009.
18. Ducrey, P., *Le Traitement des Prisonniers de Guerre dans la Grece Antique: des Origines à la Conquête Romaine*, Paris, 1968.
19. Finley, M. I., *Ancient Slavery and Modern Ideology*, New York, 1983.
20. Finley, M. I., *Aulos Kapreilius Timotheos, Slave Trader*, M. I. Finley (Eds.), *Aspects of Antiquity*, New York, 1977.
21. Finley, M. I., *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Μετάφρ. Μίνας Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1991.
22. Finley, M. I., «The Black Sea and Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity», *Klio*, 40 (1962), σελ. 51-59.
23. Finley, M. I., «Was Greek Civilization Based on Slave Labour?», *Historia*, 13 (1959), σελ. 145-164.
24. Finley, M. I., *Ο Κόσμος του Οδυσσέα*, Μετάφρ. Σοφοκλή Μαρκιανού, Αθήνα, 1998.
25. Fisher, N. R. E., *Slavery in Classical Greece*, London, 1993.
26. Gagarin, M., «The Torture of Slaves in Athenian Law», *CP*, 91 (1996), σελ. 1-18.
27. Garlan, Y., *War, Piracy and Slavery in Greek World*, M. I., Finley (eds.), *Classical Slavery*, London: England, 1987.
28. Garlan, Y., *Η Δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Μετάφρ. Αλέξη Χατζηδάκη, Αθήνα, 1988.
29. Glotz, G., *Η Εργασία στην Αρχαία Ελλάδα: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, Μετάφρ. Αχιλλέας Α. Βαγενάς, Αθήνα, 1982.
30. Golden, M., «Pais, Child and Slave», *AC*, 54 (1985), σελ. 91-104.
31. Gottesman, A., *Politics and the Street in Democratic Athens*, New York, 2014.

32. Guarducci, M., *Η Ελληνική Επιγραφική από τις Απαρχές ως την Ύστερη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Περίοδο*, Αθήνα, 2008.
33. Hall, E., *Asia Unnamed: Images of Victory in Classical Athens*, J. Rich, G. Shipley (Eds.), *War and Society in the Greek World*, London, 1993.
34. Hall, E., *Inventing the Barbarians: Greek Self-definition through Tragedy*, Oxford, 1989.
35. Harrison, T., *Greeks and Barbarians*, New York, 2002.
36. Headlam, J. W., «On the Πρόκλησις εις Βάσανον in Attic Law», *CR*, 7 (1893), σελ. 1-5.
37. Hunter, V., *Introduction: Status Distinctions in Athenian Law*, V. Hunter and J. Edmondson (eds.), *Law and Social Status in classical Athens*, Oxford, 2000.
38. Jameson, M. H., «Agriculture and Slavery in Classical Athens», *CJ*, 73 (1978), σελ. 122-145.
39. Johnstone, S., *Cracking the Code of Silence: Athenian Legal Oratory and the Histories of Slaves and Women*, Sandra R. Joshel, Sheila Murnaghan (eds.), *Women and Slaves in Greco-Roman Culture*, London, 1998.
40. Jones, A. H. M., *Athenian Democracy*, Oxford, 1975.
41. Kamen, D., «Reconsidering the Status of ΚΧÔRIS ΟΙΚΟΥΝΤΕΣ», *Dike*, 14 (2011), σελ. 43-53.
42. Kamen, D., «Servile Invective in Classical Athens», *SCI*, 28 (2009), σελ. 43-56.
43. Lauffer, S., *Die Bergwerkssklaven von Lauveion*, Wiesbaden, 1979.
44. Lencman, Ja. A., *Die Sklaverei im Mykenischen und Homerischen Griechenland*, Wiesbaden, 1966.
45. Lewis, D., «Near Eastern Slaves in Classical Attica and the Slave Trade with Persian Territories», *CQ*, 61 (2011), σελ. 91-113.
46. Lewis, D., *The Market for Slaves in the Fifth and Fourth Century Aegean: Achaemenid Anatolia as a Case Study*, Edward M. Harris, David M. Lewis (eds.), *The ancient Greek economy: Markets, Households and City-states*, New York, 2015.
47. Meiggs, R. – Lewis, D., *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth century B.C.*, Oxford, 1969.

48. Meltzer, M., *Slavery*, New York, 1972.
49. Micknat, G. W., *Studien zur Kriegsgefangenschaft und zur Sklaverei in der griechischen Geschichte*, Vol. I, Abhandl. Mainz, 1954.
50. Micknat, G. W., *Unfreiheit im Zeitalter der Homerischen Epen: zwei Teilen in einem Band*, Woesbadem, 1983.
51. Mirhady, D., *The Athenian Rationale for Torture*, V. Hunter and J. Edmondson (eds.), *Law and Social Status in classical Athens*, Oxford, 2000.
52. Morrow, G. R., «The Murder of Slaves in Attic Law», *CP*, 32 (1937), σελ. 210-227.
53. Mossé, C. – Schnapp-Gourbeillon, A., *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2000 – 31π.Χ.)*, Μετάφρ. Λύντια Στεφάνου, Αθήνα, 2004.
54. Ormerod, H. A., *Piracy in the Ancient World: an Essay in Mediterranean history*, Liverpool, 1978.
55. Pringsheim, F., *The Greek Law of Sale*, Weiman, 1950.
56. Pritchett, W. K., «The Attic Stelai», *Hesperia*, 25 (1956), σελ. 270-280.
57. Pritchett, W. K., *The Greek State at War*, Berkeley, 1974.
58. Randall, R. H., «The Erechtheum Workmen», *AJA*, 57 (1953), σελ. 199-210.
59. Rathbone, D., *Merchant Networks in the Greek World: The Impact of Rome*, Irad Malkin, Christy Constantakopoulou, Katerina Panagopoulou (Eds.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London, 2009.
60. Reed, C. M., *Maritime traders in the ancient Greek World*, Cambridge, 2003.
61. Rihll, T. E., «Εκτήμοροι: Partners in Crime?», *JHS*, 111 (1991), σελ. 101-127.
62. Rihll, T., *The Origin and Establishment of Ancient Greek Slavery*, M. L. Bush (eds.), *Serfdom and Slavery: Studies in Legal Bondage*, London, 1996.
63. Rihll, T., *War, Slavery and Settlement in Early Greece*, J. Rich, G. Shipley (Eds.), *War and Society in the Greek World*, London, 1993.
64. Roger, J., «Inscriptions de la region du Strymon», *RA*, 24 (1945), σελ. 49-51.
65. Schlaifer, R., «Greek Theories of Slavery from Homer to Aristotle», *HSP*, 47 (1936), σελ. 165-204.
66. Shorey, P., *What Plato said*, London, 1933.

67. Sommer, M., *Networks of Commerce and Knowledge in the Iron Age: The Case of the Phoenicians*, Irad Malkin, Christy Constantakopoulou, Katerina Panagopoulou (Eds.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London, 2009.
68. Stroud, R. S., «An Athenian Law on Silver Coinage», *Hesperia*, 43 (1974), σελ. 157-188.
69. Stubbings, F. H., *Communications and Trade*, Frank H. Stubbings, Alan J. B. Wace (Eds.), *A Companion to Homer*, London, 1962.
70. Thompson, F. H., *The Archaeology of Greek and Roman Slavery*, London, 2003.
71. Van Wees, H., *Greek Warfare: Myths and Realities*, London, 2004.
72. Vlassopoulos, K., «Athenian Slaves Names and Athenian Social History», *ZPE*, 175 (2010), σελ. 113-144.
73. Vlassopoulos, K., *Greeks and Barbarians*, New York, 2013.
74. Vlassopoulos, K., *Two Images of Ancient Slavery: The "Living Tool" and the "Koinônia"*, E. Herrmann – Otto (eds.), *Sklaverei und Zwangsarbeit Zwischen Akzeptanz und Widerstand*, Olms Verlag, 2011.
75. Vlastos, G., «Slavery in Plato's Thought», *PR*, 50 (1941), σελ. 289-304.
76. Vogt, J., *Ancient Slavery and the Ideal of a Man*, Translated by Thomas Wiedemann, Oxford, 1974.
77. Von Reden, S., *Exchange in Ancient Greece*, London, 1995.
78. Wallon, H., *Historie de l'esclavage dans l'antiquité*, Vol. I., Paris, 1974.
79. Westermann, W. L., *The Slave Systems of the Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955.
80. Wiedeman, T. E. J., *Greek and Roman Slavery*, London: New York, 1988.
81. Young, R. S., «Nouvelles et Correspondance», *Hesperia*, 10 (1941), σελ. 27-41.
82. Αιμιλίου, Μ., *Η Καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου*, Αθήνα, 1987.
83. Βουρβέρη, Κ., *Η εθνική συνείδησις του Πλάτωνος*, Αθήνα, 1939.
84. Κυρτάτα, Δ., *Δούλοι και Δουλοκτητικός Τρόπος Παραγωγής*, Αθήνα, 1987.
85. Λουκοπούλου, Λ. Δ. – Ζουρνατζή, Α. – Παρισάκη, Μ. Γ. – Ψωμά, Σ., *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου: μεταξύ των Ποταμών Νέστου και Έβρου*, Αθήνα, 2005.

86. Μπαγιονά, Α. Μ., «Η Αρχαία Σοφιστική και ο θεσμός της δουλείας», *Αθήνα*, 68 (1965), σελ. 115-168.
87. Σταματάκου, Ι. Στ., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, 2002.
88. Τριανταφυλλόπουλου, Ι., *Τα πραγματικά ελαττώματα του πωληθέντος κατά τα αρχαία ελληνικά δίκαια εξαιρέσει των παπύρων*, Αθήνα: 1968.
89. Τσιμπουκίδη, Δ., *Ελεύθεροι και Δούλοι: Ανατομία της Δουλοκτητικής Κοινωνικής Σκέψης*, Καλέντης: Αθήνα, 1991.
90. Χρονοπούλου, Π. Α., *Δούλοι και Δουλεία στον Όμηρο*, Αθήνα, 1989.

14) Παράρτημα επιγραφών

Επιγραφές της Αθήνας

Κατάλογοι

1) IG I², 249: Κατάλογος Αθηναίων δούλων, που δημεύτηκαν και πωλήθηκαν σε δημόσια δημοπρασία ένεκα της κατηγορίας για συμμετοχή στην βεβήλωση των Ερμαϊκών στηλών της Αθήνας. (414 π. Χ)

			6 lines lost
	--	---	[...δ...]ς
	--	---	[...ε...]
	--	---	[παῖς Π]εισίστρατος Κάρ
10			[κεφάλαιον] Ἐφαιστοδόρο
			[...δ...]
			[Ἀλκιβιάδο τ]ὸ Κλεινίω
			[Σκαμβονίδ]ο σκεύε τάδε ἐπρά[θ]ε·
	--	---	[...]τια
15	--	---	[χύτ]ρα χαλκῆ
	--	---	[χύτ]ρα χαλκῆ
	--	---	[χύτ]ρα χαλκῆ
	--	---	[...ε...]
			lacuna
	--	.Δ --	. ---
20	[I]II	ΔΓΤΤΤ	ἐπικαρπ[ι]α
			Θρία
	[I]II	ΔΔ	ἐπικαρπία
			Ἄθμονοῖ.
			κεφάλαιον σὺν ἐπονίο[ις]
25			XXXXX ^Π HHΔΔΤΤIIII.
			Πολυστράτο τὸ Διο[δόρο]
			Ἀγκυλῆθεν·
	ΤΤ	ΗΗΤΤ	Πίστος
	[Τ]	ΔΔΔΔΤ	ἐπικαρπία Ἀγ-
30			κυλῆσι.
			κεφάλαιον σὺν ἐπονίο[ις]
			HHΔΔΔΔΤΤII.
			Κεφισοδόρο μετοίκω ἐμ Περα[ιεῖ].
	ΤΤ	Η ^Π ΔΓ	Θράττα
35	ΤIII	ΗΔΔΔΓ	Θράττα
	[Τ]Τ	Η ^Π ΔΔ	Θράξ
	ΤΤIII	ΗΗΔΔΔΔ	Σύρος

	[+]III	HΓ	Κάρ
	††	H ^Ϟ Δ†	ἡλλυριός
40	††III	HHΔΔ	Θράιττα
	†††	HΔΓ	Θραῖξ
	†††	HΔΔΔΔ††††	Σκύθες
	†††	HΔΔ†	ἡλλυριός
	††	H ^Ϟ †††	Κόλχος
45	††	H ^Ϟ ΔΔ††††	Κάρ παῖς
	†	ϞΔΔ††	Καρικὸν παιδίον
	[†]†††	HHH†	Σύρος
	[†]†	H ^Ϟ †	Μελιτ[ενός οἱ ενέ]
	†	ϞΔΔΔΓ...!	Λυδέ

50	--	---	[...] καὶ ἔ[γγο]να τούτον]. vacat vacat
			[Ἀδειμάν]το τὸ Λε[υκ]ολοφίδο Σκα[μβονίδο].
	--	..	ἀνὴρ [Ἄρ]ιστόμαχος
55			ἀγρός [ἐν] Θάσοι ἐν 'I[- -]
			καὶ οἰκ[ία].
	--	[...]HH ^Ϟ	ἔπεστω [πίθ]οι ἐν[- - -]
			ἠγυῆς ΔΔ[. .σ]αθρο[ι - -]
			ἐπιθέμα[τα ἔχοντες].
60	--	[. .]H ^Ϟ ΔΔΔ	οἶνο ἀμφο[ρῆ]ς [- - -]
			Ϟ ^Ϟ ΔΔΔΔ τρ[ῆ]ς χόε[ς].

			vacat
		[II]αναϊτίο.	
65	--	[.]ΔΔ	οἶνο ἀμφο[ρῆ]ς Ἀττι[κῶ] καθαρό HIII] ἐ[π]τὰ χόε[ες]
	[†††]	[H]H ^Ϟ Δ	σμένε ἐν τοῖ [ἀ]γρ[οῖ]
	[†!]	[H]	τοῖ ἐν 'Ιο[...6...]ΔΓ[- -]
	[†]	[Ϟ]ΔΔ	βέε ἐρ[γά]τα δ[ύ]ο ἐν Ἄρ - -
70	--	---	βόε [δύο]
			β[όε]ς τέτταρες καὶ μό[σχοι - -]
			πρόβατα ϞΔΔΔIIII
			καὶ ἔγγο[να τούτον]
	[†††III]	[ϞHH]Δ	αἴγες ϞΔΓII καὶ ἔγγο[να τούτον].
			vacat
75		[Πολυστρά]το τὸ Διοδόρο Ἀγκυλέος.	
			οἰκία ἐν Κυδαθηναιό[ι, ἐι πρόθυρον]
			τὸ δίκιον, ἐι γείτόν ἐ[στι τὸ ἡμερὸν]
	--	[...]Ϟ	Ἀρτέμιδος τῆς Ἀθμον[όθεν]
			Ἄμαρυσίας
80		---	χόριον Ἀγκυλέσι νο[τόθεν]
			τὸ λόφο ἡῖνα τὸ ἡμε[ρὸν - -]
			3 lines vacant
85		Νικιδ[ο τῶ] Φοινικ[ίδο Μ]ελιτ[έος].	
	†	Ϟ††	ἐκχαλ[-----]

vacat

Εὐφλέτο τὸ Τ[μοθέο Κυδαθηναίος].
περὶ ἀμφοτέρω· οἰκ[ία ---]
90 ΔΓ^π Χ^π ἀπ[---]

2 lines vacant

Φερεκλέος τὸ Φε[ρεν]κα[ί]ο Θεμακ[έ]ο[ς].
περὶ ἀμφοτέρω· οἰκ[ία ἐ]μ Βατῆ [καί] χορίον
95 *vacat*
*ἑτέ[ερων] χορίον [...]*αλαν[-]
ετ[.5...]*vacat*
χορί[ον π]αρά τὸ Πύθ[ιον.]|Ο[

vacat
100 ΔΗ^π ΧΗΗ [ο]ικό[πε]δον [ἐ]λὺ [κ]αὶ χέρ[ρον]
παρ[ὰ τὸ Πύθιον

ἑτέ[ερων] χορίον παρὰ τ[ὸ]
ἡρά[κλει]ον
105 ὀργα[ίδος] τὸ ἡέμισον τῆς ἐ[ν]τός τῶ
Πύθ[ιο υ κ]αὶ διανόμο τὸ ἀπὸ [τὸ ἡερὸ]
[τὸ δὲ ἀλλ]ο ἡέμισον ἐγ Κυκάλει·
τα[ῦτα ἐπ]ράθε συνλέβδεν ἡάπαν[τα].

2 lines vacant

μισθόσες ἡαῖδε κ[ατε]βλέθεσαν
τὸν ἀσεβειάντο[ν περὶ] τὸ θεό·
110 Φαῖδρο τὸ Πύθο[κλέος] Μυρρινοσίω
^πΔ ο[ικίας μ]ίσθοσις κατεβλέθε
[γῆς Μυρρ]ινῶντι μίσθοσις
115 Ν ΗΗΗ^π [κατεβλέ]θε
| ἐκ τὸν Ἄδειμ[άντο τὸ Λ]ευκολοφίδο Σκαμβονίδο
Χ^πΗΔΔΔΗΗΗΗ [7...]^πΟΙ.ΡΞ
ἐκ τὸν Ἀχαιοχ[ο τὸ Ἀλκιβιάδο Σ]καμβονίδ[ο]
120 Χ^πΗΔΔΔΗΗΗΗ [-----]
ΗΗ^π [-----]
Η^πΔΗΗΗΗΗ [-----]
ἐκ [τὸν -----]

2) IG I³ 1032: Ναυτική επιγραφή. Είναι ένας κατάλογος, στον οποίο καταγράφονται τα ονόματα των ναυτών οχτώ ίσως τριήρων. Τοποθετείται χρονικά είτε στα τέλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα ή στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

1 — — —σχι— — —

— — —χο— — —

[ναύτ]αι άστοί

— — —#⁷ιος Κοθω

5 — — —οκλής Κοθ

— — —μαχος Κηφ

[— — — Δ]αιδαλί

— — —μος <Α>ναφ

— — —λης Άλιμό

10 — — —ιχος Ίκαρ

— — —ς Πειραι

[— — — Κ]εφαλή

— — —#⁷[...]^{#7}

13a saltem 53 vv. desunt

V.c.14 [— — —](?) vv

15 — — —ις

— — —ίδης

— — — vacat

— — — vacat

— — —ς

20 — — — vacat

[τριηράρ]χω

dc.22 #⁷— — —ς Κηφι

Γ— — —ης Χολ

έ[πιβάται]

25 Κ[— — — Λα]μπτ

c.26 [— — — Λ]αμ

— — — Λαμ

— — —μ

— — —εκ

30 — — —

— — —
 — — —
 f.33 — — —θ
 — — —ιλ
 35 [κυβερνήτης]
 — — —νδ
 [κελευστής]
 — — —εκ
 [πρωιράτης]
 40 — — — Μελ
 [πεντηκόν]ταρχος
 — — —#7ος Φαλ
 [αύλητή]ς
 — — — — Χίο(ς)
 45 [ναυπηγός]
 — — — Χαλ
 [τοξόται]
 — — — Έρχ
 — — —λυ
 50 [ναύται άστ]οί
 — — —ε
 [— — — Α]ίξ
 — — —ιτ
 — — —ς Έρχ
 55 — — — Έρχ
 — — —ος
 — — — vacat
 — — — έξ Οϊ
 [— — — Ά]φιδν
 60 — — — Σφήτ
 — — —ρατος
 — — — vacat
 — — —ς Φαλ
 — — —ς Κήτ
 65 — — —ς Έλευ
 [— — — Μ]αραθ

[— — — Κ]ολλυ

— — — Άναφ

68a lacuna saltem 13 vv.,

VI.habi.68b — — —

— — —

— — —

— — —

69 — — — vv

70 — — —χος

[ξένο]ι

— — —έκρατος Κήιο(ς)

— — —οκράτης Κήι

— — —τύαλος Κήι

75 — — —άνθης Κήι

— — —ων Κήι

— — —ν Κήι

— — —ν [Κ]ήι

— — —ιος Κήι

80 — — —ονικος Κήι

— — —αντίδης Κήι

—φαντίδης Κήι

Διόδωρος Άφυ(ταίος)

Σάτυρος Σαμό(θραιξ)

85 Άρχέδημος Πεπ(αρήθιος)

Φίλτων Πεπαρ(ήθιος)

Νίκων Κιμων {²⁷Κιμω<λι>(ος)?}²⁷

[Φ]ανόστρατος Κύ(θνιος)

—χέδημος Κύθ(νιος)

90 — — —γων Νάξι(ος)

— — —υμαρτος Νά

— — —τος Νάξι

— — —ης Ρόδι(ος)

— — —^{#7}—ς Ρόδι

95 — — — Κυθ(—) {²⁷Κύθ(νιος)? Κυθ(ήριος)?}²⁷

— — —ηι

— — —τος Χίο

- — —ς Χῖο
 — — —ς Ἄφυτ(αῖος)
 100 — — —#⁷ες
 — — —
 — — —
 — — —#⁷ρ
 — — —#⁷ο
 104a lacuna
 k.104b — — —#⁷
 — — —ι
 — — —κ
 — — —#⁷
 lacuna
 c.105 Σ— — —
 Φιλόστρατος Σ— — —
 Φοῖνιξ Ἀλεξίππ[—(?)]
 Γέτας Ἀλεξίππο
 Ἀσσύριος Ἀλεξί
 110 Εὐτυχος Πραξιβό
 Δάμων Χαρισίο
 Σωκράτης Χα[ρι]σίο
 Ἀρχέφιλος Λιπο
 Πausανίας Ἀριστα[—(?)]
 115 Τρίβαλλος Ἀριστα[—(?)]
 Γῆρυς Ἀπολλωνίδ[—(?)]
 Ἡφαιστόδωρος
 Ὑπεράνθος
 Καρίων Ἀμύντ[—(?)]
 120 Σύρος Ἀμύ[ν]τ[—(?)]
 Τεῦκρος — — —
 — — —
 — — —
 — — —
 f.125 Ἄριστ— — —
 Εὐδημ— — —
 Τράλις #⁷#⁷— — —

- Σκύθης Θεοδώρ[—(?)]
Σῆμος Εὐθυμάχο
- 130 Γρίσων Ἀριστοδῆ
Τίβειος Θάμωνος
Σπίνθαρος Παιδέο
[.]υδῖς Χαίππο
Τιμαγόρας Ἀρχεῶ
- 135 Ἀρτίμας [Ν]αυκλ
Πιστύρας Ναυκλ
Καλλίας Ναυκλ
Χοιρίλος Καλλίο
Ἕγλας Χαίρωνος
- 140 Καρίων Ναυτέλος
τριηράρχω
Πυθέας Κηφισι
Χαρίδημος Ξυπε
ἐπιβ[ά]ται
- 145 Ἀπολλόδωρος
Ἀθμογεύς
Ἐπικρά[τη]ς Λαμ
Κλέων Λαμπ
Ἀριστομένης Κρι
- 150 Ἄνδρων Σουნი
Ἀρχέδημος ἐξ Οἴ
Πλάτων Φρ[ε]άρ
Ἀριστοτέλης ἐκ Κοί
Καλλίστρατος Ξυπ
- 155 Θεογένης Παλλην
κυβερνήτης
Δίφιλος Ἐλαιόσι
κελευστής
Χαρίας Ἀχαρν
- 160 πεντηκόνταρχος
Ἀντιφάτης Κυθήρ
αὐλητής
Σωγένης Σίφνι

- ναυπηγός
 165 Ἀμύνανδρος μέτοι
 πρωιράτης
 Καλλικλῆς ἐξ Αἰγι
 τοξόται
 Ἀμ[εινί]ας Κυδαθη
 170 Φιλ[ώνι]χος Ὠρώπι
 Ἐπιχάρης Ἐλευσί
 [ναῦται] ἄστροί
 172a — — —

VII.habi.172b — — —

- 173 — — —ε— — —
 —ομηρος — —
 175 Μνησιτέλης Φ— —
 Πυρράκος Ἀχ
 Πεισίλεως Συπ
 Λυσίστρατος Π[—(?)]
 Εὔδρομος Πειρ
 180 Πολύχαρμος Πξ
 Μάλιχος Εὖων
 Ἀρίτιος ἐξ Οἴο
 Σωσιγένης Ἐλευ
 Εὔδικος Μαραθ
 185 Σάτυρος Λακιά
 Δημοχάρης Θορί
 Μύρμηξ Συπαλή
 Ἐπιγένης Ὀῆθ
 Πελάγων Ἀθην
 190 Δημαρχίδης Ἄγν
 Ἀπατόριος Περγ
 Σωινάυτης Ἄναγ
 Νικάνδρος vac.
 Ἐλίκων Ἄναφλ
 195 Ἀμφίας Ἄγρυλ
 Εὐφημίδης Κηφ

- Αίσχύλος Δε[κ—(?)]
 Λύκων Φρεά[—(?)]
 Τρόχιλος Ο[—(?)]
 200 Ἄριστοφαν— —
 Κυθήρριο[ς]
 Ἀνθεμίω[ν — —]
 Λύσιππο[ς — —]
 Μελήσιπ[π— — —]
 205 Σιμίας #⁷— — —
 Πολυχ— — —
 Ἄριστο— — —
 Μυρρ— — —
 Σωσ— — —
 210 Σω— — — —
 Δη— — —
 211a lacuna
 k.211b — —
 212 Χαρ— — —
 Ἄρχ— — —
 Βίων — — —
 215 Γλαυ— — —
 Οἶνο— — —
 Διο— — —
 Πα— — —
 Πι— — —
 220 #⁷— — —
 220a — — —
 lacuna
 f.221 Μενεκ— — —
 Τύχων Πλ— — —
 Μικίων
 Φορμίων
 225 Τελέσιππος Περ
 Εὐφρόνιος ἐπὶ Σου(νίωι) {²sc. οἰκῶν?}²
 θεράπποντες
 Ἡρακλείδης

- Ἱερομνήμονος
 230 Ἡρακλείδης δεύτε
 Μῦς Πολέμωνος
 Λάκων Φυλίππο
 Ἀρκέσας Καλλίο
 Δᾶος Φάνο
 235 Ἡρακλείδης
 Μελησάνδρο
 Παντάρκης
 Δημοφίλο
 Ἑρμαιοῦ Μικυλίου
 240 Εὐβολίδης Μνησίπ
 Μύρμηξ Εὐξίθεο
 Εὐαῖνος Εὐξιθέο
 Ἀλύπητος Ἀριστάρ
 Εὐφρων Εὐφρονίο
 245 Ἱερόμβροτος
 Ἀρίστωνος
 Ἀριστόβολος Ἀριστά
 Θράξ Νικοβόλο
 Εὐαρχίδης Κηφισοκ
 250 Ἀπολλωνίδης
 Ἀντιφάτος
 Ἡγίας Ἀντιφάτος
 Ἀρτίμας Ἀντιφάτ
 Νομήνιος Πυθέο
 255 Τίβειος Πυθέο
 Σύρος Χαριδήμο
 Γέλων Χαριδή
 Ἀντιφάνης Ἀριστοτ
 Σιμία[ς Κ]λέωνος
 260 Πατι#7[.]ς Δ[ιφ]ίλ[ο]
 Γῆρυς Ἀμυνάν[—(?)]
 Γλαυκία[ς] Ἀ#7ολ[—(?)]
 262a — — —

VIII.f.262b — — —

— — —

263 — — — Λ#⁷ΟΣ#⁷Ο

—χειίδης Άμει

265 [Γ]ήρυς Άπολλω[—(?)]

Κτίτας Έπικράτ

Εϋφρων Άρχεδή

Άπολλώνιος

Άριστομένος

270 Ήρακλέδης

Φιλωνιχίδο

Στρομβιχίδης

Χαριδήμο

Φοῖνιξ Εϋχέρο

275 Ναύσων Θεοφίλο

τριηράρχω

Πρωτόμαχος Κηφι

Παυσίστρατος Στε

[έ]πιβάται

280 [Χ]αιρήμων Άγρυλ

[Μ]νησίας Άγρυλῆ

[Φρ]ούραρχος Άγρυ

[Άμ]φικλῆς Άγρυ

[Ιππ]οδάμας Άγρυ

285 [Ιάσ]ων Άγρυλῆ

— —στρατος Άγρυ

— —ος Κηφισι

— — — Λαμ

[— — — Τρ]ικο

290 [ναυπηγός]

— — —ης Στερ

[κυβερνή]της

— — —ης Χερρ(ονησίτης)

[πρωιράτ]ης

295 — — —δης έκ Κε

[κελευστ]ής

- — —νης Πτε(λεάς)
 [αύλητής]
 — — —ν Πρι
 300 [πεντηκό]νταρχ
 — — —λης Παι
 [τοξόται]
 — — — Οίναϊ
 — — —ς
 305 [ναῦται ἀσ]τοί
 — — — Κηφ[—(?)]
 — — — Κηφι
 [— — — Κη]φι
 [— — — Κ]ηφι
 310 — — —ς Κηφ
 — — — Κηφι
 — — —σης Κηφ
 — — —ος Κολλ
 — — —λης Κολλ
 315 — — —ωρος Παλ
 — — —ης Ἄγκυλ
 — — —λος Ἄγρυ
 — — —ος ἐκ Κερ
 [— — — Φ]λυε
 319a lacuna
 j.320 Το— — —
 Μα— — —
 Σῆμος — — —
 Μάνης — — —
 [..]τιν— — —
 325 Γη— — —
 Ἄγα— — —
 Εὐφρ— — —
 jg.328 Μάνη[ς — — —]ιμ
 Ἐρμόδ— — —α
 330 Εὐεμπ— — —λιο
 Ἐργοτι— — —δω

- Μάνης — — — κλ
Μύρριν — — — ν
Σωσίας — — — ν
j.335 Σιδάριχ — — —
Ἡρακλει — — —
Ἄρτιμ<α>ς — — —
Ζώπυρος — — —
Πάταικος — — —
340 Σιμίας Με#7 — — —
Τίμων Ναυ — — —
Εὐκρίνης Να[υ — — —]
Χάρων Κηφισ — — —
Καρίων Κτησ — — —
345 Ἄπτας Χαρι — — —
Ἄρκαδίων Εὐ — — —
Πίθηκος Εὐ — — —
Εὐβιος Φαν — — —
Μίκος Κα — — —
350 Νομήνιος — — —
Ἠγέστρα[τος — — —]
Κηφισο — — —
Ἄμακ — — —
Χαιρ — — —
355 Λυ — — —
Μ — — —
356a — — —
— — —
— — —
— — —
— — —
— — —
— — —

IX.f.356h saltem 8 vv. desunt

- 357 Συ — — —
Πύρρος Τ — — —

- Ἀρτέμω[ν — — —]
- 360 Ἡρακλείδ[ης — — —]
 Εὐρεσ— — —
 Σαρπη[δών]
 Παισιστράτ[ο]
- 365 Ἀριστόδημ[ος]
 Λυσιστράτ[—(?)]
 Καρίων Κηφ— — —
 Ἐρμάφιλος
 Κτησικλε— — —
 Ἐπιμέλης
- 370 Παισιστρ[άτο]
 Μάρων Με— — —
 Ἀρτίμας
 Διονυσί[ο]
 Ἀγάθων
- 375 Λάκωνο[ς]
 Εὐξε— — —
 Δεξιθε[ος — —]
 Ἑρμῶν — — —ο
 Δημήτρ[ριος]
- 380 Κτησι[φώντ]ος
 Ἑρμαῖο[ς] Φιλοκλέ
 Σάτυρ[ος] Πειθαγό
 Θράιξ [Π]ειθαγό
 Πα[ρμ]ένων
- 385 Ἀ[γαθ]οκλέος
 #⁷— — —νιος Εὐκλείδ
 — — —ς Κτησικλ
 — — —ων Μνησίο
 [Ν]ομήνιος Φρουρά
- 390 Θράιξ Ἀμφικλ
 Θράιξ Ἴπποδάμα
 Καλλίστρατος
 Ἰάσονος
 Καλλίας Ἴπποσ

- 395 Θράιξ Μίκο
 Ἀπολλώνιος Ναυ<κρ>
 Αἴσωπος Λυσιμαχ
 Ἡραῖος Ὀνησίμο
 Σύρος Χαιρήμο
- 400 Ἑρμῶν Θεοφράσ
 Ἡρακλείδης Καλ
 Ἀρτίμας Ἀρχεσ
 Καρίων Εὐάρχο
 Γῆρυς Εὐάρχο
- 405 Μάνης Ἀρχίο
 Θράιξ Ἀρχίο
 τριηράρχω
 Ποσειδίππος Περγ
 [Μ]όρυχος Θριάσι
- 410 [ἐπιβ]άται
 — — —ς Ἀχαρν
 — — —
- 412a lacuna
- e.413 — — —ο — — —
 — — —ηθ
- 415 — — —ς Φηγαι
 — — —είδης Τειθ
 [ξένο]ι
 — — —^{#7}^{#7}ραι
 — — — vacat
- 419a saltem 2 vv. desunt
- g.420 [..]ινο — — —
 Διόδωρος ἐκ Περ
 Καρίων ἐξ Αἰγ
 Ἀλκιμένης ἐκ Πε
 Εὔγας ἐγ Μελι
- 425 Κέρκων ἐγ Μελι
 Τύννων Φαληρ(οῖ) {²sc. οἰκῶν}²
 Σωσίστρατος ἐγ Μ
 Νικόβολος ἐγ Με

- Δέξιος ἐξ Αἰγι
- 430 Βωτύλος ἐκ Περ
 Σῆμος Θάσι
 Φίλων ἐκ Περᾶ
 Εὐκλῆς ἐμ Πε— —
 Λύκων ἐς Σκ(αμβωνιδῶν) {²sc. οἰκῶν}²
- 435 Μελάντης ἐ#⁷— — —
 Δέξιος ἐμ #⁷—
 Ἴππος ἐγ Κο— —
 Ἀπολλόδω[ρος — —]
 Παντακλή[ς — —]
- 440 Δᾶος ἐν Ὠ— —
 Εὐωπίδης — — —
 Νίκων ἐμ — —
 [.]ιντης #⁷— —
 — —#⁷οτέλη[ς — —]
- 445 — —ων ἐμ — —
 [Α]ντίδοτ[ος — —]
 [Ἀ]γθίας
 — —ν ἐμ — —
- 448a saltem 14 vv. desunt

X.g.448b — — —

vacat 0.08

f.449 Σύρος Πρωτάρχο

450 Ἐργόφιλος Εὐαρ
 Μάνης Εὐμαρ
 Μάνης Κυδιστρά
 Νάδος Ἄσωποδ
 Καλλίστρατος Ὀν

455 Ἐρμων Πυρρίχο
 Ὠφελίων Ὀνήτο
 Ἐμπορος Ξενοκ[—(?)]
 Εὐαρχος Λυσίπ
 Γῆρυς Θεαρίω

460 Ἀγάθων Εὐδίκ

- Χιωνίδης Εύθυ
 Γέλων Θεοδότο
 Σῆμος Ξενοδ[—(?)]
 Ἐκατώνυμος [— —(?)]
- 465 Εὐαρχος Νικομ
 Θραικυλίων Νικο
 Εὐαῖνός Νικομά
 Παρμένων Ἐκφω
 Σύρος Πολίτο
- 470 Κυλίκων Θοτίμο
 Λυσανίας Θοτίμο
 Μάνης Πλάτων
 Ἰατροκλῆς Ποσει
 Θρασύλας Εὐτυχ
- 475 Σύρος Φιλλίδ
 Ταυροσθένης Καλ
 Κύρσας Εὐθορι
 Ξάνθιππος Εὐξε
 Μάνης Χρυσο
- 480 Ἀρτεμίδωρος Φιλ
 [— —]αντίδης Κ[.]λ
 — — —υθεο
 — — — Λοκρ
 — — —

Αναθηματικές επιγραφές:

2) IG II², 11687: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Θράιπτα.

3) IG II², 11688: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Θράιπτα

Μύρεψος.

4) IG II², 11689: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Θρᾶιξ
περσικ-
οπποιός.

5) IG II², 10847: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ἀρτίμας χρηστός.

6) IG II², 4633: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Μάνης Ἀρτ[έ]μιδι
εὐξάμενος
ἀν<έ>θηκεν.

7) IG I², 1084: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

ΦΡΥΓΩΝ ὄς ἄριστος ἐγένετ' ἐ-
Ν ΕΥΡΥΧΟΡΟΙΣΙΝ Ἀθήνα(ι)ς Μάν-
ΗΗΣ Ὀρύμαιοις, ὁ μνήμα τόδ' ἐς-
ΤΙ ΚΑΛΟΝ. Ἴκαί μλ Δί' οὔκ εἶδον
ε ΕΜΑΥΤῸ Ἀμείνω ὕλοτόμον.
ἐν τῷ πολέμῳ ἀπέθανεν.

Επιτύμβιες επιγραφές

8) IG II², 10898: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ἄπτας.
— — ὄρα Διαγόρου.

9) IG II², 12034: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Μάνης χρηστός
καὶ δίκαιος.

10) IG II², 12033: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Μάνης
χρηστός.

11) IG II², 12032: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Μάνης.

12) IG II², 10573: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ἄδα.

13) IG II², 10574: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ἄδα χρηστ[ή].

14) IG II², 10575: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ἄδα
χρηστή.

Ψηφίσματα

15) SEG 26. 72: (375/4 π.Χ.)

ἔδοξε τοῖς νομοθέταις, ἐπὶ Ἴππο[δάμαντος]

ἄρχοντος : Νικοφῶν εἶπεν·

τὸ ἀργύριον δέχεσθαι τὸ Ἄττικόν ὄτ[αν δεικνύητ?]-

αι ἀργυροῦ καὶ ἔχη τὸν δημόσιον χα[ρακτῆρα. ὁ δὲ]

5 δοκιμαστής ὁ δημόσιος καθήμενος με[ταξὺ τῶν τρ]-

απεζῶν δοκιμαζέτω κατὰ ταῦτα ὄσαι ἡ[μέραι πλήν]

ὄταν ἦ[ι] χρημάτων καταβολή, τότε δὲ ἐ[ν τῷ βουλευτ]-

ηρίωι. ἐὰν δὲ τις προσενέγκῃ ξ[ε]ν[ικὸν ἀργύριον?]

- ἔχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῷ Ἄτι[κῶ]ι, ἐὰν καλόν], {²⁷ἐ[κ τῶ νόμο] Sokolowski}²⁷
- 10 ἀποδιδότω τῷ προσενεγκόντι. ἐὰν δὲ ὑπ[ό]χαλκον
ἢ ὑπομόλυβδον ἢ κίβδηλον, διακοπτέτω πα[ραυτίκ]-
α {²⁷πα[ραχρήμ]ια Bogaert}²⁷ καὶ ἔστω ἱερὸν τῆς Μητρὸς [τ]ῶν θεῶν καὶ κ[αταβαλ]-
λέτω ἐς τὴν βολήν. ἐὰν δὲ μὴ καθῆτ[α]ι ὁ δοκι[μαστής]
ἢ μὴ δοκιμάζηι κατὰ τὸν νόμον, τυπ[τ]όντων [αὐτὸν ο]-
- 15 ἰ τὸ δῆμο συλλογῆς πενήκοντα πληγὰς τ[ῆ]ι μάστι-
γι. ἐὰν δὲ τις μὴ δέχεται τὸ ἀ[ρ]γ[ύ]ριον ὃ τ[ι] ἂν ὁ δοκι-
μαστής δοκιμάσθῃ, στερέσθω ὦν ἄμ [π]ωλήτ[α]ι ἐκεῖν]-
ηι τῆι ἡμέραι. φαίνειν δὲ τὰ μὲν ἐν [τ]ῷ σί[τ]ωι πρὸς]
τὸς σιτοφύλακας, τὰ δὲ ἐν τῆι ἀγορᾷ κ[α]ὶ [ἐν τῷ ἄλ]-
- 20 λωι ἄσκει πρὸς τοὺς τὸ δῆμο συλλογέ[ας], τὰ [δὲ ἐν τῷ]-
ἰ ἐμπορίωι καὶ τῷ Πει[ρ]αιεῖ πρὸς τοῦ[ς] ἐπιμελητ]-
ὰς τοῦ ἐμπορίου πλην τὰ ἐν τῷ σί[τ]ωι, τὰ δὲ [ἐν τῷ σί]-
τῶι πρὸς τοὺς σιτοφύλακας. τῶν δὲ φανθέ[ντων, ὀπό]-
σα μὲν ἂν ἦι ἐντὸς δέκα δραχμῶν, κύριοι ὄ[ντων οἱ ἄ]-
- 25 ρχοντες διαγιγνώσκειν, τὰ δὲ ὑπὲρ [δ]έ[κ]α [δραχμάς],
ἔσαγόντων ἐς τὸ δικαστήριον. οἱ δὲ θε[σ]μ[ο]θε[τα]ί π]-
αρεχόντων αὐτοῖς ἐπικληρόντες δικα[στήριον ὄ]-
ταμ παραγγέλλωσιν ἢ εὐθυνέσθω[ν .] δραχ[μαίς]. τῷι
δὲ φήναντι μετέστω τὸ ἥμισυ, ἐ[ὰ]ν ἔληι ὁ [ὠνόμενος] {²⁷ὄ[ντιναοῦν] Bogaert}²⁷
- 30 ἐὰν δὲ δόλος ἦι ὁ πωλῶν ἢ δόλη, ὑπ<α>ρχέτω μ[ὲ]ν αὐτῷι]
τύπτεσθαι πληγὰς τῆι μάστιγι ὑπὸ [τῶν ἀρχόντων]-
ν οἷς ἕκαστα προστέτακται. ἐὰν δὲ τις [τῶ]ν ἀ[ρχόντ]-
ων μὴ ποιῆι κατὰ τὰ γεγραμμένα, εἰσαγ[αγέτω αὐτὸ]-
ν {²⁷εἰσαγ[γελλέτω μὲ]ν Hansen}²⁷ ἐς τὴν βολήν Ἀθηναίων ὁ βολόμενος οἷς [ἔξεστιν].
- 35 ἐὰν δὲ ἀλῶι, ὑπαρχέτω μὲν αὐτῷι πεπαῦσθ[α]ι ἄρχον]-
τι καὶ προστιμάτω αὐτῷι] ἢ βολὴ μέχρι [δραχμῶν. ὄ]-
πως δ' ἂν ἦι καὶ ἐμ Πειραιεῖ δοκιμαστής [τοῖς ναυκ]-
λήροις καὶ τοῖς ἐμπόροις καὶ τοῖς ἄλλο[ις πᾶσιν],
καταστησάτω ἢ βολὴ ἐκ τῶν δημοσίων ἐὰ[ν ..c.7.. {²⁷ὑπάρχηι Bogaert}²⁷]

40 ἢ ἐσπριάσθω, τὴν δὲ τιμὴν οἱ ἀποδέκται [μεριζόντ]-
ων. οἱ δὲ ἐπιμεληταὶ τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελέ[σ]θω[ν ὄπ]-
ως ἄγ καθῆται πρὸς τῇ στήλῃ τοῦ Ποσειδῶνο[ς κα]-
ὶ χρήσθων τῷ νόμῳ καθάπερ περὶ τῶ ἐν ἄστ[ει δοκ]-
ιμαστῶ εἴρηται κατὰ ταυτά. ἀναγράψαι δὲ ἐν σ[τήλ]-
45 ῃ λιθίνῃ τὸν νόμον τόνδε καὶ καταθεῖναι ἐν [ἄσ]-
τει μὲμ μεταξὺ τῶν τραπεζῶν, ἐμ Πειραιεῖ δὲ πρό[σ]-
θεν τῆς στήλης τοῦ Ποσει[δ]ῶνος. ὁ δὲ γραμματε[ὺς] [ὁ]
τῆς βολῆς παραγγειλάτω μίσθωμα τοῖς πωλ[ηταῖς].
οἱ δὲ πωληταὶ ἐσενεγκόντων ἐς τὴμ βολήν. τ[ὴν δὲ μ]-
50 ισθοφορίαν εἶναι τῷ δοκιμαστήῃ τῷ ἐν τῷ [ἐμπ]-
ορίῳ ἐπὶ μὲν Ἴππιδάμαντος ἄρχοντος ἀφ' οὗ [ἂν κα]-
τασταθῆι, μεριζόντων οἱ <ἀ>ποδέκται ὅσομπερ τ[ὶ] τῷ
ἐν ἄστει δοκιμαστήῃ, ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόν[ον ἕνα]-
ὶ αὐτῷ τὴμ μισθοφορίαν ὅθεμπερ τοῖς ἀργυ[ροκό]-
55 ποῖς. εἰ δὲ τι ψήφισμα γέγραπται πο ἐστήλῃ πα[ρὰ τ]-
όνδε τὸν νόμον, καθελέτω ὁ γραμματεὺς τῆς βολ[ῆς]

16) IG II², 380: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

Ol. 115, 1.
Boedrom.
320/19.
στοιχ. 31.

ἌΝΑΓΡΑΦΕΥΣ Ἀρχέδ[ι]κος Ναυκρίτου Λαμπτ[ρεύ]ς.
Ἐπὶ Νεαίχμου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Ἐρεχθ-
Ἰδος δευτέρας πρυτανείας εἰ Θηρα[μ]έν-
ης Κηφισίεϋς ἐγρα[μμ]άτεϋε· Βοηδρ[ομ]ῖω-
5 νος ἑνδεκ[ά]τει, [μ]ῖαι καὶ τ[ρ]ιακοστὴ τῆ-
ς πρυτ[α]νείας· τῶν προέ[δρ]ω[ν] ἐπευφή[ι]ζε
Διόδοτος Ἰκαριεύ[ς]· ἔδ[οξε]ν [τ]ῶι δήμῳ· Δ-
ημάδη[ς] Δημέου Παιανίεϋς εἶπεν· ὅπως ἄ-
ν ἡ ἀγορὰ ἢ ἐ[μ] Πειραε[ί] κ[α]τ[α]κ[ε]γασθ[ε]ί κ-
10 αὶ ὀμαλισθεῖ ὡς κάλλιστα κ[α]τὰ τὰ ἐν τῷ
ἀγορανομ[ί]ῳ ἐπι[σ]κευασθεῖ ὅσων προσ-
δεῖται ἅπαν[τ]α, ἀγαθῆ[ι] τ[ύ]χηι δεδ[ό]χθαι
τῷ δήμῳ τοὺς ἀγορανό[μ]ους τοὺς ἐμ Π[ε]-
ιραεῖ ἐπι[μ]εληθῆν[α]ι ἁπάντων τούτων, τ-
15 ὁ δὲ ἀνάλωμα εἶναι εἰς ταῦτα [ἐκ] τοῦ ἀργ-
υρίου οὔ οἱ ἀγορανόμοι διαχειρίζουσ-
ιν· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ τῶν ἀστυνόμων ἐπιμέ-
λεια προστέτακται τοῖς ἀγορ[α]νόμοις,
ἐπιμεληθῆναι τοὺς ἀγορανόμους τῶν ὀ-
20 δῶν τῶν πλατειῶ[ν], ἧι ἡ πομπὴ πορεύεται
τῷ Δι[ί] τῷ Σωτή[ρι] καὶ τῷ Διονύσῳ, ὅπ-
ως ἂν ὀμαλισθῶσιν καὶ κατασ[κ]ευασθῶσ-
ιν ὡς βέλτιστα, τ[ὰ] δὲ ἀν[α]λώματα εἶν[α]ι ε-

ἰς ταῦτα ἐκ[τ]οῦ ἀργυρίου οὔ οἱ ἀγορανό-
25 μοι διαχειρίζουσιν. ἐπαναγκάζοντων
δὲ καὶ τοὺς τὸν [χ]οῦν κατα[βε]βληκότας ἐ-
ἰς τὰς ὀδ[ο]ὺς ταύτας [ἀ]ναί[ρ]εῖν τ[ρ]όπῳ ὅ-
τῳ ἂν ἐπίστων[τα]. ἐπε[ιδ]ὰ δ' ἐπισκευα-
σθεῖ τοῦ ἀγορανομ[ί]ου ἃ ἑνδεῖται καὶ τ-
30 ἦς ἀγορ[α]ς καὶ τῶν ὀδῶν [δι] ὧν ἡ πομπὴ τῷ
τε Δι[ί] τῷ Σωτή[ρι] καὶ τῷ [Διονύ]σῳ πέμ-
πεται, τὰ λο[ι]πὰ χρήμ[ατα] κατ[α]βάλλειν α-
ὕτοῦς πρὸς [το]ὺς [ἀ]ποθε[έ]τας κατὰ τὸν νό-
μον. ὅπως δ' ἂν καὶ εἰς τὸ [ν] λο[ι]πὸν χρόνον
35 ὡς βέλτιστα ἧι [κα]τ[ε]σκευασ[θ]έ[ν]α τὰ τ' ἐν
τῇ ἀγορ[ᾷ] τῇ ἐμ Π[ε]ιραεῖ καὶ τὰ [ἐ]ν ταῖ-
ς ὁδοῖς, μὴ ἐξεῖναι [μ]ηδενὶ μῆτε] χοῦν κα-
[τα]βάλλειν μῆτε ἄλλ[ο] μηδὲν μῆτε] κοπρῶ-
[να... ἐ]ν τῇ ἀγορᾷ [μῆτ' ἐν ταῖ]ς ὁδοῖς
40 [μ]ηδαμοῦ· ἐὰν δέ τις] τ[ο]ύτων τι π[ο]εῖ, ἐὰν μ-
[ὲν] δοῦλος ἧι ἢ μέτοικος ἁ[μ]α[βαν]έτω Ἔ πλ-
[ηγ]ὰς¹⁶..... ἐὰν] δ' [ἐ]λε[υ]θερ-
[ος]²⁰.....] = ξ Λ Υ Τ Ω Ι Ε .
- - - - - ξ Λ ξ Λ ..
45 - - - - - Ο Ν ..

Κατάλογοι

17) IG II², 1556: (4^{ος} π.Χ. αιώνας)

- - - - - Π
 [- - - - - ΦΙΛΛ, ΣΤΑΘΜ :] Η·
 [- - - - - ΕΝ - - - ΟΪ] ΚΩ
 [ΑΠΟΦΥΓΩΝ]
 - - - - - ΥΛΟ
 5 [- - - - - ΣΤ] ΛΘΜ : Η·
 [- - - - - Ε] Μ ΜΕ Ο-
 [ΙΚΩΝ - - - - - ΑΠΟ] ΦΥΓΩ Ψ
 - - - - - Ο ΠΑΛ-
 [ΛΗΝΕΑ, ΦΙΛΛΗ, ΣΤΑΘΜ :] Η Ψ

[Κ]ΑΙ ΚΟΙΝΩΝ Ε[ΡΑ]ΝΗ[ΣΤΩΝ - - -]
 [Α]ΚΕΣΤΡΙΑΝ ΕΝ ΚΕΙΡΙ [ΟΙΚΟΥΣΑΝ, ΦΙΛ]-
 ΛΗ : Η·
 30 ΤΥΔΕΥΣ ΛΑΜΑΧΟΥ ΟΘΕΕΝ - - -
 Ν ΑΡΤ[Ο]ΠΩΛΗΝ ΑΛΩΠΕΚΗ Ο[ΙΚΩΝ]-
 ΤΑ, ΦΙΛΛ : Η·
 [Ε]ΥΛΗ[ΓΕΛ]ΟΣ ΘΕΑΝΓΕΛΟΥ ΧΟΛΛΕ[ΙΔΗΣ]
 ΜΩΜΟΝ ΣΚΥΛΟ[Δ]Ε[Υ]ΟΝ ΕΝ ΚΥΔΑΘ
 35 ΟΙΚΩΝ[Τ]Α, ΦΙΛΛ : Η·
 ΠΟΛΥΣΤΡΑΤΟΣ ΠΟΛΥΣΤΡΑΤ[ΑΤ] ΕΠ-
 ΚΗ[Φ]ΙΣΙΟΣ ΣΩΣΙΑΝ ΓΕΩΡΓΩΝ ΕΝ
 [Η]ΦΑΙΣΤΙΑ ΟΙΚΩΝΤΑ, ΦΙΛΛ : Η·
 ΑΝΤΙΓΕΝΗΣ ΕΠΙΓ[Ε]ΝΟΥΣ ΕΝ ΜΕΛΙ
 40 [Ο]ΚΩ ΜΗΛΩΝ [Σ]ΚΥΤΟ[Τ]ΩΜΟ ΕΝ ΜΕ-
 [ΛΤ] ΟΙΚΩΝ, ΦΙΛΛΗ : [Η]·
 [Π]Α[Ν]ΚΑΛΟΣ ΑΘΗΝΑΔΟΥ, ΠΡΟΞΕΝΟΣ,
 [Α]ΡΧΩΝ ΤΑΧΥΔΗΜΟΥ ΕΚ ΚΟΙΛΗΣ
 ... ΑΝ ΠΑΙΔ[Ι]ΩΝ ΕΝ ΓΕΙΡΑ Ο[ΙΚΟΥ],
 45 [ΦΙΛΛΗ] : Η·
 [Π]Α[Ν]ΚΑΛ[ΟΣ] ΑΘΗΝΑ[ΔΟΥ], ΠΡΟΞΕΝΟΣ

A

10 - - - - - ΕΜ ΠΤΕΙ ΟΙ στοιχ. 17.
 [ΑΠΟΦΥΓΟΥΣ]Α πασ.
 [ΧΑ]ΡΙΑΝ ΧΑΡΩΝΙΔΟΥ ΕΥ-
 ΩΝΥΜΕ, ΦΙΛΛ, ΣΤΑΘΜ : Η· Ψ Ψ
 ΦΙΛΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕ ΕΝ ΘΟ-
 15 ΡΙΚΩ ΟΙΚΩ ΑΠΟΦΥΓΩΝ Ψ
 ΦΕΡΕΚΛΕΙΔΗ ΦΕΡΕΚΛΕ-
 ΟΥ ΠΕΡΙΘΟΙ, ΦΙΛΛ, ΣΤΑ : Η·
 ΡΟΔΙΑ ΤΑΛΛΑΣΙ ΕΝ ΘΟΡΙ-
 ΚΩ ΟΙΚΟΥ ΑΠΟΦΥΓΟΥΣΑ
 20 ΦΕΡΕΚΛΕΙΔΗ ΦΕΡΕΚΛΕ-
 ΟΥ ΠΕΡΙΘΟ, ΦΙΛΛ, ΣΤΑΘ : Η·
 ΚΟΡΔΥΠΗ ΠΑΙΔΙΟΝ ΕΝ Θ-
 ΟΡΙΚ ΟΙΚΟΥ ΑΠΟΦΥΓΟΥΣ
 ΦΕΡΕ[ΚΛΕ]ΙΔ[Η] ΦΕΡΕΚΛ[Ε]-
 25 ΟΥ[ΠΕΡΙΘ]ΟΙ, [ΦΙΛΛ,] ΣΤΑΘ [Η].
 Κ... .. ΝΑ - - - - -

B

ποπ στοιχ.

Λ
 Μ
 ΕΠ
 50 ΟΜ
 ΕΠ
 ΑΡΧΙ
 ΕΠ Ι'

30 [εκάνας(?)] ἀναφορέσασιν Πρέπο-
 [ντι Ἄ]γρυλῆσι οἰκῶντι Μέδ-
 [ο]ι ἐμ Μελίτει : οἰκῶντι κεφ-
 [ά]λαιον *η*υποργοῖς : ΔΔΔ
 [Ι]ΙΙΙ : πρίσταις καθ' ἑμέραν *η*ερ-
 γαζομένοις, δυοῖν ἀνδροῖν, *η*-
 35 εκκαῖδεκα εμερῶν, δραχμῆς
 τῆς ἐμέρας ἐκάστες, εκατ-
 [έ]ροι, Ῥαιδίοι ἐν Κολλυτῶι ο-
 ικῶντι καὶ συνέργοι, ΔΔΔ π-
 ρίσταις καθ' ἑμέραν *η*εργαζο-
 40 μένοις, τρίτες δοδεκεμέρο, κ-
 αλύμματα εἰς τὲν *η*οροφέν, *η*ε-
 πτὰ εμερῶν, δραχμὴν τῆς *η*εμ-
 ἑρας *η*εκάστες, δυοῖν ἀνδροῖ-
 ν, Ῥαιδίοι ἐν Κολλυτῶι οἰκῶ-
 45 ντι καὶ συνέργοι : Δ : κεφά-
 λαιον πρίσταις : ΔΔΔΔ : *η*ενκ-
 αυταῖς, τὸ κυμάτιον *η*ενκέα[ν]-
 τι τὸ ἐπὶ τῶι ἐπιστυλίῳ[ι τ]-
 ῶι ἐντός, πεντόβολον τὸ[ν πό]-
 50 δα *η*έκαστον, μισθοτῆς Δι[ονυ]-
 σόδορος ἐμ Μελίτει *η*οικ[ὼν, *η*]-
 εγγυετῆς *η*ερακλείδες Ὁ[ἔθε]-
 ν : ΔΔΔ : κεφάλαιον *η*ενκαυτ[αῖς]
 ΔΔΔ : χρυσοχόοις, χάλχας χ[ρυσ]-
 55 ὄσαντι, προσαπέδομεν τὸ [*η*οφ]-
 ειλόμενον τῆς προτέρως [πρυ]-
 τανείας, τῆς οἰνεῖδος, Σ[ισύ]-
 φοι ἐμ Μελίτει οἰκῶντι[ι ...]
 κεφάλαιον χρυσοχόοις : [... μ]-

- 60 ισθοί· ἀρχιτέκτονι Ἀρχ[ιλόχ]-
 οι Ἄγρυλῆθεν :ΔΔΔ υ [πογρ]-
 αμματεῖ Πυργίονι :ΔΔΔΙΙ[ΙΙ: κεφ]-
 ἄλαιον μισθὸ :ΔΙΙΙΙ: σύ[μπα]-
 ντος ἀναλόματος κεφάλαιον]
- 65 Χ ΗΗ ΔΔΔΔΙΙΙ .
 ἐπὶ τῆς Λεοντίδος εβ [δόμες]
 πρυτανευόσες λῆμμα [παρά τ]-
 αμιὸν τῆς θεῶ, π[α]ρὰ Ἄρ[εσσαίχμ]-
 [ο] Ἄγρυλῆθεν [καὶ συναρχόντο]-
- 70 [ν], ΧΧΧΧΗΗΗ[1..5.. ἡαναλόμ]-
 [α]τα· κε[.....18.....]
 lacuna
- fr XIV.col I.72 [.....12..... λιθοργικῶ· ῥα]-
[βδόσεος τὸν κίονον τὸν πρὸς]
[ἔο τὸν κατὰ τὸν βομόν· τὸν πρὸ]-
- 75 [ς τὸ βομῶ τῆς Διόνες, Λάοσσος]
[Ἄλοπεκῆθεν :Δ: Φίλον ερχιεύ]-
[ς :Δ: Παρμένον Λαόσσο :Δ: Καρίον]
[Λαόσσο :Δ: ἡίκαρος :Δ: τὸν ἡεχόμ]-
[ενον εχσῆς, Φάλακρος Παιαν]-
- 80 [ιεύς :Δ: Φιλόστρατος Παιανιε]-
[ύς :Δ: Θαργέλιος Φαλάκρο :Δ: Φιλ]-
[ὄργος Φαλάκρο :Δ: Γῆρυς Φαλάκ]-
[ρο :Δ: τὸν ἡεχόμενον ἡεχσῆς, ἡα]-
[μεινιάδες ἐν Κοίλει ἡοικόν],
- 85 [Δ: Αἰσχίνες :Δ: Λυσανίας :Δ: Σομέ]-
[νες ἡαμεινιάδο :Δ: Τιμοκράτε]-
[ς :Δ: τὸν ἡεχόμενον ἡε[χσῆς, Σιμ]-
[ίας Ἄλοπεκ]ῆσι οἰκόν, [1. Κ]-
[έρδον, 1]. Σίνδρον Σιμί[ο,]

- 120 ρικολλέσαν[τι *h*ὰ προσεμισθ]-
 όσαμεν, δυοῖ[ν δραχμαῖν *h*έκα]-
 στον τὸ *h*οπα[ῖον, *h*οπαῖα ἔχς, Κ]-
 ροῖσοι : Δ[] . κ[εφάλαιον τεκτο]-
 νικῶ IIII [*h*υποργοῖς καθ' *h*ε]-
- 125 μέραν [*h*]εργ[αζομένοις, τὲν τρ]-
 οχιλείαν [.....14..... Κ]-
 εκροπῖο *h*(?)[.....14..... Κ]-
 εκροπικα[.....15.....]
 ινας συνθε[.....14.....]
- 130 σασιν ἐν τῆι [....10.... ἀνδ]-
 ράσι[ν], δραχμ[ἐν τῆς ἡμέρας, Κό]-
 νονι, : Ἀπολλ[οδόροι : : Πρέπον]-
 τι : : Μέδοι : : [.....14.....]
 Μαμμάνοι : : [....10.... : : *h*ίκ]-
- 135 ρια καθελῶ[σι καὶ ἀποκομῖσα]-
 σι ἀπὸ τῶ το[ίχο τῶ πρὸς βορέ]-
 ο ἀφ' ὃν τὰ ζ [όδια ἐτέθε, *h*έχς]
 ἀνδράσι, Π[ρέποντι : III: Μέδοι : III: Ἀ]-
 πολλοδό[ροι : III:12.....]
- 140 αῖοι : III[.....17.....]
*h*οτε[.....19.....]
 μο[.....21.....]
 ν[.....22.....]
 lacuna
- fr XIV.col II.144 [.....17..... Φυρόμα]-
- 145 χ[ος Κεφισιεύς, τὸν τὲν ἄμαχσ]-
 αν [σ.....19.....β]-
- 147 ἀλλ[οντα ΔΔΔ. Πραχσίας ἐμ Με]-
 λίτε[ι οικῶν τὸν νεανίσκον]
 τὸν τὸ σ[.....17.....]

fr XVI.col I.150	<p>[..]ς τ[ὸ] γ γρ]άφοντα νεα[νί]σ]κον καὶ τ[ὸ] μ πρ]ο[σ]ε[στ]ῆτα αὐτῶι : Η. [Μ]υνην[ί]ον ἐν Κολλυτῶι οικ [ὸ]ν [...]<i>ο</i>[.. κ]αὶ τὲν ἄμαχσαν πλ[ὸ]ν [τοῖ]ν ἐμίων]οιν ΔΔΔΔ. Ἀγ[α]θάν- 155 [ο]ρ Ἀλοπεκέσι] <i>λοικῶ</i>ν τὸ γυνα- ῖκε τὸ πρὸς τῆι ἀμ]άχσει καὶ τ- [ὸ] <i>η</i>εμίωνο ΗΗΔΔΔΔ..6...]<i>ν</i> ἐκ <i>lacuna</i></p>
fr XVII.col I.158	<p>[.....22..... τ]- [ὸ]ν τὸ δ]όρυ <i>λέχοντα</i>, Δ. Φυρόμα- 160 [χος Κ]εφισιεύς, τὸν νεανίσκο- [ν τὸ]ν παρὰ τὸν θόρακα, Δ. Πραχ- [σίας] ἐμ Μελίτει οικῶν, τὸν - [ἵππο]ν καὶ τὸν οπισθοφανῆ τ- [ὸ]ν πα]ρακρόοντα, ΗΔΔ. Ἀντιφάν-</p>
165	<p>[ε]ς <i>η</i>εκ] Κεραμέον, τὸ ἄρμα καὶ τ- [ὸ]ν νε]ανίσκον καὶ τὸ <i>λίππο</i> τὸ [ζευγ]νυμένο, ΗΗΔΔΔΔ. Φυρόμαχ- [ος Κε]φισιεύς, τὸν <i>λέγοντα</i> τὸ- [ν <i>λί</i>]ππον, Δ Μυνηνίον αγρυλῆ-</p>
170	<p>[σι] οικῶν, τὸν ἵππον καὶ τὸν [<i>λέ</i>]νδρα τὸν <i>η</i>επικρόοντα καὶ [τῆ]ν στέλεν <i>ή</i>ύστερον προσέθ- [ε]κ]ε ΗΔΔ. Σὸκλος αλοπεκῆ-</p>
175	<p>[χο]ντα, Δ: Φυρόμαχος Κεφισιε- [ύς], τὸν ἄνδρα τὸν ἐπὶ τῆς βα- [κτ]ερίας εἰστέκοτα τὸν παρὰ [τὸ]ν βομὸν, Δ: <i>ή</i>ιασος Κολλυτε- [ύς], τῆ γυναῖκα ἔι ἐ παῖς προσ-</p>

180 [πέ]πτοκε, ΔΔΔ ν κεφάλαιον *χα-*
 [γα]λματοποϊκῶ, ΧΧΧΗΗΗΔ ν λῆ-
 [μμ]α, <Χ>ΧΧΧΗΗΗ Ι: *χανάλομα τὸ α-*
 [ύτ]όν. #⁵⁶ vacat ἐπὶ τῆς Πανδι-
 [ονί]δος ὀγδῶδες πρυτανευούσ-
 185 [ες] ν λέμματα παρὰ ταμιῶν τῆς
 [θε]ῶ, Ἄρεσαίχμο ἀγρυλῆθεν κ-
 [αῖ] συναρχόντων, ΧΗΗΔΔΔ
 [Ⓜ] ν *χα*]ναλόματα. *χονέματα*: σα-
 [νί]δες δύο *hes* ἄς τὸν λόγον *χα-*
 190 [ν]αγράφου[μ]εν, δραχμῆς *heκατέ-*
 [ρα]ν, . κεφάλαιον χονεμάτων
 []. λιθοργικῶ· ραβδόσεος τῶν
[κι]όνων τῶν πρὸς ἕο τῶν κατὰ τ-
[ὸν] βομόν· τὸν τρίτον ἀπὸ τῶ β-
 195 [ομ]ῶ τῆς Διώνης, αμεινιάδες
 [ἐν Κ]οίλε<ι> οἰκῶν, Δ. αἰσχ-
 [ίνε]ς :Δ . Λυσανίας, Δ . Σ-
[ομέ]νες χαμεινιάδο :Δ : Τι-
 [μοκ]ράτες :Δ : τὸν *heχόμεν-*
 200 [ον ἐχσ]ῆς, Σιμίας Ἄλοπεκῆσι -
 [οικῶν :Δ] . Κέρδων :Δ ΙΙΙΙ: Σίν-
ῶρον Σιμ]ίο, ΔΙΙΙΙ. Σοκλῆς χαχ-
[σιοπτεῖθ]ος, Δ ΙΙΙΙ. Σαννίον Σι-
[μί]ο, Δ[Ι]ΙΙΙ. *heππεικές [Σ]ιμίο :Δ*
 205 [Ι]ΙΙΙ. Σό[σ]ανδρος Σιμίο, Δ ΙΙΙΙ.
[τὸν heχόμενον ἐχσῆς, [h]ονέσι-
[μος] Νικοστρ[ά]το :Δ [ΙΙ]Ι. *heύδο-*
[χσο]ς Ἄλοπεκῆσι ο[ικῶ]ν, Δ ΙΙ
[ΙΙ: Κλ]έων :Δ ΙΙΙ. Σίμ[ον χαγ]ρυλῆ-
 210 [σι h]οικῶν :Δ ΙΙΙ. [χαντ]ίδοτος

- 215 [Γλαύ]κο, Δ IIII. χε[ύδι]κος, Δ II
 [II. τόν] χεχόμενον [χεχ]σῆς, Θεου-
[ένες] Πειραιεύ[ς, Δ]. Κεφισογέ-
[νες Π]ειραιεύ[ς, Δ . Τ]ε[ύ]κρος ἐν
[Κυδα]θENAIOI [χοικ]δόν, Δ. Κεφι-
[σόδο]ρος ἐ[ν Σκαμβ]ονιδόν χοι-
[κόν], Δ . Νικό[στρατος] : Δ . Θεουγε-
[ίτον] Πειραιεύ[ς], Δ . τὸς ὀρθοσ-
[τάτ]ας καταχ[σδ]ντι τὸ παρὰ τὸ-
- 220 [ν θ]υεχὸ βομό[ν], Πολυκλῆς [Λ]ακι-
[άδε]ς : ΔΔΔ . ῥα[β]δόσεος τὸν κιό-
[νον τ]ὸν πρὸ[ς ἔ]ο τὸν κατὰ τὸν β-
[ομό]ν· τὸν πρὸς τὸ βομὸ τῆς Διό-
[νες, Λ]άοσσοσ Ἀλοπεκῆ[θ]εν, ΔΔ. Φ-
- 225 [ίλο]ν χερχι[ε]ύς, ΔΔ. Παρμῆνον Λ-
[άοσ]σο, ΔΔ. Κ[αρί]ον Λαόσσο : ΔΔ: χι-
καρος : Δ]Δ. τὸν χεχόμενον [έ]χσῆ-
[ς, Φά]λακρος Παιανιεύς : ΔΔ: Φιλ-
[όστρ]ατος Παιανιε, ΔΔ. Θ[α]ργέλ-
- 230 [ιος Φ]αλάκρο, [Δ]Δ. Φιλῶρ[γο]ς Φαλ-
[άκρ]ο : ΔΔ. Γῆρυ[ς] Φαλάκρ[ο], ΔΔ : τὸν
χεχ]όμενον [έχ]σῆς, Ἀμ[ει]νιάδε-
[ς ἐ]ν Κοίλε[ι οἰ]κόν : ΔΔ. Αἰσχίνη-
[ς, Δ]Δ. Λυσα[νίας, Δ]Δ. Σο[μ]ένες χαμ-
- 235 ει]νιάδ[ο, ΔΔ. Τ]ιμοκ[ρ]άτες, ΔΔ. τὸ-
[ν χεχ]όμενον ἐχσῆς, Σιμίας : Ἄλ-
[οπ]εκέσι οἰκόν, ΔII. Κέρδ-
[ον], Δ II. Σίνδρο[ν] Σιμίο : Δ
[I]I. Σοκλῆς αχσ[ιοπ]εῖθος, [Δ]
- 240 []II. Σαννίον Σι[μίο], Δ [II. χι-
επτε]ίκες Σιμίο, [Δ] [I. Σόσα]-

		<u>[νδρος] :Δ Ι: τ[ὸν <i>ἡε</i>]χό[μενον]</u>
		<u>[έχσῆς], <i>ἡονέσιμ[ος Νικοστράτ]-</i></u>
		<u>[ο, Δ] III . <i>ἡ[ε]ύ[δοχος Ἄλοπεκ]-</i></u>
245		[ἔσι οικ]ὸν, Δ[. Κλέον, Δ]
		[II. Σίμον <i>ἡαγρυλέσι ἡοικὸν, Δ</i>]
		[I . <i>ἡαντίδοτος Γλαύκο, Δ]</i>
		[I . <i>ἡεύδικος, Δ I]</i> .
		lacuna
fr XVI.col II.249		αμέ[νοι ..] <i>ἡε#7[...9.... τέν]</i>
250		σελίδα [τ]έν [<i>καμπύλεν, δυοῖν δ</i>]-
		ραχμαῖν <i>ἡέ[καστον τὸ κάλυμμ]-</i>
		α, ἔχς <i>ἡό[ν]τα, Μάν[ιδι ἐν Κολλυτ]-</i>
		οἱ οικὸντι, Δ[. τὸ κάλυμματ]-
		α ἔχσεργασαμ[ένοι ..6... τὲ]-
255		ν σελίδα ἐν αὐ[τοῖς ...8....]
		δυοῖν δρα[χμαῖν <i>ἡέκαστον τὸ</i>]
		κάλυ[μμα, <i>ἡέχς ὄντα, ...8....]</i>
		lacuna
fr XVII.col II.258		[— — — κεροπλάσταις τὰ παρα]-
		δείγματα πλάτποσι τὸν χαλκ-
260		ὸν τὸν [ε]ἰς τὰ κάλυμματα, Νεσ-
		εῖ ἔμ Μελίτει οικὸντι .
		<i>ἡέτερον παράδειγμα πλάσαν-</i>
		τι, τέν ἄκανθαν, <i>ἡεις τὰ κάλυμ-</i>
		ματα, Ἄγαθάνορ Ἄλοπεκῆσι ο-
265		ικὸν, κεφάλαιον κεροπλ-
		άσταις :Δ . μισθοί· ἀρχιτέκτ-
		ονι Ἀρχιλόχοι Ἄγρυλέθεν, ΔΔ
		Δ , <i>ἡυπογραμματεῖ Πυργίον-</i>
		ι <i>ἡοτρυνεῖ :ΔΔΔ. κεφάλαιον μι-</i>
270		σθῶ, Δ. ἐνκαυτεῖ τὸ κυμάτι-

275 ον ἐνκέαντι τὸ ἐπὶ τῷ ἐπι-
 στυλίοι τῷ ἐντός, πεντόβο-
 λον τὸν πόδα *ἑέκαστον*, πόδας
 εκατὸν δεκατρῆς, μισθοτέι
 280 προσαπέδομεν πρὸς οἱ πρό-
 τερον εἶχε, Διονυσοδόροι ἐμ
 Μελίτει οἰκῶντι, ἐγγυετέ-
 ς ερακλείδες, Ὀέθεν, ΔΔΔΔ
 I κεφάλαιον ἐνκαυτέι ΔΔ
 ΔΔI: λῆμμα :XHHΔΔΔ
 I. ἀνάλομα τὸ αὐτὸ ν ἐπὶ τῆ-
 ς Αἰγεῖδος ν λέμματα παρὰ τα-
 μιῶν τῆς θεῶ, παρὰ Ἀρεσαίχμο
 Ἀγρυλῆθεν καὶ συναρχόντων,
 285 X[.]HHH#⁷[.6...] ν *ἑεις* ἱερὰ με-
 [τ]ὰ τὸν δεμι[ορ]γῶν, ἐνεὶ καὶ ν-
 εἶ, εἰς θυσίαν τῆι ἈθENAΐα-
 ι, III. ἀναλόματα· *ἡονέμα*[τ]-
 α· χάρται *ἡεονέθεσαν* δύο *ἡεσ*
 290 ἄ τὰ ἀντίγραφα *ἡενεγράψαμ-*
εν, IIII. σανίδες τέτταρες,
 . χρυσίον *ἡεονέθε* *ἡεις* τὰς
 χάλκας, πέταλα HΔI, δραχμῆ-
 ς *ἡέκαστον* τὸ πέταλον, παρ' Ἀδ-
 295 ὀνίδος ἐμ Μελίτει οἰκῶντο-
 ς :H Δ . μόλυβδος *ἡεονέθε* [δύ]-
 ο ταλάντο *ἡεις* πρόσθεσι[ν τῶ]-
 ν ζοιδίον παρὰ Σοστράτ[ο ἐμ M]-
 ελίτει οἰκῶντος Δ χρυς [ίο π]-
 300 ετάλο δύο εονέθε χρυσῶ[σαι]
 τὸ οφθαλμὸ τὸ κίονος παρ' [Aδ]-

305 όνιδος ἐμ Μελίτει *ἡοικῶ*[ντ]ο-
ς, . κεφάλαιον *ἡονεμάτο*[ν] *Η*®
ΔΔΔΙ λιθοργικῶ· *ράβδό-*
σεος τὸν κίονον τὸν πρὸς] ἔο τ-
ὸν παρὰ τὸν βομόν· τὸν [πρὸς τῷ
βομῷ τῆς Διόνες, Λάο[σσο] Ἀλ[ο]-
πε : Φίλον *ἡερχειύς* : Π[αρμ]έν[ον]
Λαόσσο, Καρίον Λαό[σσο, *ἡίκαρ]-*
 310 ος, *ΗΔ*. τὸν *ἡεχόμενο*[ν *εχσῆς*, τ]-
ὸν δεύτερον, Φάλα[κρος Παιαν]-
ιεύς, Φιλόστρ[ατος Παιανιεύ]-
ς, Θαργέλιος [Φαλάκρο, Γέρυς Φ]-
αλάκρο : *ΗΔ*. τὸν *ἡεχόμενον ἔχσ]-*
 315 ῆς, Ἀμειν[ι]άδ[ες ἐν Κοίλε οἰκῶ]-
ν, Λυσαν[ία]ς, *Σομέν[ες Ἀμεινιά]-*
δο, Αἰσχ[ίν]ες, Τιμο[κράτες, *ΗΔ*. τ]-
ὸν *ἡε[χόμενον ἔχσῆς*, Σιμίας Ἀ]-
λοπτε [*ἡ*]οικὸν, Κέρ[δον, *Σίνδρον*],
 320 Σοκ[λῆ]ς, *Σαννίο*[ν, *ἡεπιείκες*, Σ]-
ό[σα]νδρος, Δ. τ[ὸν *ἡέκτον κίον]-*
α [ἀπ]ὸ τῷ βομῷ τῆς Διόνες, Θευγ]-
έ[νε]ς Πειραι, Κ[εφισογένες Πε]-
ι[ρα]ι, Τεῦκρος [ἐν Κυδαθε *ἡοικ*],
 325 Κεφισόδωρος, [Νικόστρατος, Θ]-
ευγείτον Πειρ, [*ΗΔ*. κεφάλαιον]
[λ]ιθοργικῶ . *χάλκα*[ς ἐργασαμ]-
ένοις, Νεσεῖ ἐμ Μελί *ἡ*[οικὸν, μ]-
 329 ίαν : Δ . Σοτέλες Α[...7...],
 330 μίαν, Δ : *ἡευμελί*[δες] ἐν Σκ-
αμ *ἡοικ*, Δ . Φίλι[ος] ἐν Σκαμ-
βο : *ἡοικ*, Δ . Ἀγόρανδρος ἐν

- 5 [ἀπ]οκηρυξίμων λόγον· ἐὰν δὲ οἰκέτης, μαστιγούσθω πε[ντήκοντα πληγὰς, τὸ δὲ μέτρον]
ἀφανιζέτωσαν· ἐὰν δ[έ] οἱ ἄρχοντες μὴ συνεπισχύωσι τοῖς ἰδιώταις,
 [ἐπαναγκαζέτω]
 ἢ βουλή οἱ ἑξακόσιοι. (2) αἱ δὲ ἀρχαὶ αἴς οἱ νόμοι προστάτουσιν πρὸς τὰ κατεσκευασ[μένα]
 σύμβολα σηκώματα ποι[η]σάμενοι πρὸς τε τὰ ὑγρά καὶ τὰ ξηρὰ καὶ τὰ σταθμὰ ἀν[αγκ]αζέτω[σαν]
 [τοῦ]ς πωλοῦν[τ]άς τι ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἢ τοῖς καπηλείοις ἢ οἰνώσιν ἢ ἀπο[θή]καις]
- 10 [χ]ρῆσθαι τοῖς μέτροις καὶ τοῖς σταθμοῖς τούτοις μετροῦντας πάντα [τ]ὰ ὑγ[ρ]ὰ τῷ αὐτῷ[ι]
 [μέτ]ρωι, καὶ μη[κ]έτι ἐξέστω μηδεμιᾷ ἀρχῇ π[οι]ήσασσαι μήτε μέτρα μήτε στάθμια [μείζ]-
- 12 [ω μ]ηδὲ ἐλ[άτ]τω τούτων· ἐὰν δὲ τις ποιήσῃ τῶν ἀρχόντων ἢ μὴ ἐπαναγκ[ά]ζη[ι] τοὺς πωλοῦντας]
 [τοῦ]τοις πωλεῖν, ὀ[φ]ειλέτω ἱεράς τῇ Δήμητρι [κ]αὶ τῇ Κόρῃ δραχμὰς χιλίας καὶ ἐξέ[στω]
 [αὐ]τοῦ ἀπογραφὴ τῆς οὐσίας πρὸς τοῦτο τὸ ἀργύριον Ἀθηναίων τῷ βουλομένωι. ὁ[μοίως δέ]
- 15 [αὐ]τοῦ[ς] ἐπα[ν]ισοῦν [δ]ει[ν] καὶ ἐξετάζειν τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρό[νον],
 [κ]αὶ ἐπιμελεῖσθαι τὴν βουλήν τοὺς ἑξακοσίους τὴν αἰὲ βουλευούσαν ἐν τῷ Ἑκα[τ]-
 [ομ]βαιῶνι μηνί, ὅπως μηθεὶς τῶν πωλούντων τι ἢ ὠνούμενων ἀσυμβλήτῳ μέτρῳ [μη]δὲ σταθμῷ χρῆται, ἀλλὰ δικαίοις. (3) τοὺς δὲ πωλοῦντας Περσικὰς ξηρὰς καὶ ἀμυ[γ]-
 [δ]άλας καὶ Ἡρακλεωτικὰ [κά]ρυα καὶ κώνους καὶ κασταναῖα καὶ κυάμους Αἰγύπτου
- 20 [κ]αὶ φοινικοβαλάνους καὶ εἴ τινα ἄλλα τραγήματα μετὰ τούτων πωλεῖται, καὶ θέρμους
 [κα]ὶ [ἐ]λάας καὶ πυρῆνας πωλεῖν μέτρῳ χωροῦντ[ι] ἀπο[ψ]ηστὰ σιτηρὰ ἡμιχ[ο]νίικα τρία, πωλοῦ[ντ]-

ας τῆι χοίνικι ταύτη κορυστῆι ἐχούση τὸ μὲν [βά]θος δακτύλων πέντε, τὸ δὲ πλάτος το[ῦ] χ[εῖλ]-

ους δακτύλου· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς τε ἀμυγδάλας τὰς χλωρὰς καὶ τὰς [ἐ]λ[άας]

[τὰς προσ]φάτους καὶ τὰς ἰσχάδας πωλεῖν χοίνικι κ[ορ]υστῆι διπλασίονι τῆς προγεγρ[αμμένης]

25 [ἐχούση τὸ] χεῖλος τριῶν ἡμιδακτυλίων, καὶ χρῆσθαι αὐτοὺς χοίνιξι ξυλίναις· ἐὰν [δέ τις]

[ἐτέρως? πω]λῆι ἢ ἐτέρωι ἀγγεῖωι ἀμυγδάλας χλωρὰς ἢ ἐλάας προσφάτους ἢ ἰσχάδ[ας, μὴ πω]-

[λεῖν ἔλατ]τον ἢ μέδιμνον σιτηρόν· ἐὰν δὲ ἐν ἐλάττονι π[ωλῆι] ἀγγεῖωι, ἡ ἀρχὴ ὑφ' ἣν ἂν τ[εταγ]-

[μένος ἦι τὰ] τε ἐνόητα παραχρῆμα [ἀ]ποκηρυ[τ]τέτω καὶ τὴν [τι]μὴν εἰσαγέτω ἐπὶ τὴν [δημο]-

[σίαν τράπε]ζαν καὶ τὸ ἀγγεῖον κατακοπτέ[τ]ω. (4) ἀγέτω δὲ καὶ ἡ μνᾶ ἡ ἐμπορικὴ Στε[φανηφ]-

30 [όρου δραχ]μὰς ἑκατὸν τριάκοντα κ[αὶ] ὀκτώ πρό[ς] τὰ στάθμια τὰ ἐν τῷ ἀργυροκοπίωι [κ]αὶ

[ρόπ]ῆν Σ[τε]φανηφόρου δραχμὰς δεκαδύο, καὶ πωλε[ί]ωσαν πάντες τᾶλλα πάντα ταύ-

[τηι] τῆι μνᾶι πλὴν ὅσα πρὸς ἀργύριον διαρρήδην εἴρηται πωλεῖν, ἰστάντες τὸν πῆχυν τοῦ ζυγ[οῦ]

[ἰσόρ]ροπον ἄγοντα τὰς ἑκατὸν πενήκοντα δραχ[μὰς] τοῦ Σ[τε]φανηφ[όρου]· τὸ δὲ πεντάμνον [τὸ]

[ἐμπορικὸν ἐχέτω] ρόπῆν Στεφανηφόρου δραχμὰς ἐξήκοντα, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πήχεως γινομέ]-

[νου ἄγηι] πεντάμνον ἐμπορικὸν καὶ ἐξήκοντα δραχμὰς τοῦ Στεφανηφόρου· τὸ δὲ δωδεκάμνον τὸ]

34 [ἐμπ]ορικὸν ἐχέτω [ρό]πῆν ἐμπορικὴν μνᾶν, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πήχεως γινομένου ἄγηι ἐμπορ[ικ]-

- 35 [ὰς μ]νᾶς ἕξ· τὸ δὲ τάλαντον τὸ ἐ[μ]πορικὸν [ἐχέτ]ω ῥοπ[ήν μ]ν[ᾶς] ἐμπορικὰς πέντε,
ὅπως καὶ τοῦ[το]
[ἰσ]ορρόπου τοῦ π[ήχ]εως γινομένου ἄγχι ἐμπο[ρικ]ὸν τά[λαντον καὶ μ]νᾶς
ἐμπορικὰς πέντε· [εἶναι]
[δὲ σύ]νφ[ω]να πάντα τοῖς ἐν τῷ ἐμπορίῳ μ[έ]τρ[οις κ]αὶ στ[α]θ[μ]ο[ῖς]. (5) [ὅπως] δὲ
διαμένῃ εἰς τὸ[ν λοιπὸν]
χρόνον τὰ τε μέτρα καὶ τὰ σταθμά, παραδοῦναι αὐτὰ τὸν κ[α]θεσταμένον ἐπὶ [τὴν
κατασκε]-
μὴν τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν Διόδωρο[ν] Θεο[φί]λο[υ Ἀ]λ[α]ίεα τῷ τε ἐν τῇ
σκιάδι καθ[ε]σταμέ]-
- 40 νωι δημοσίῳ καὶ τῷ ἐμ Πειραιε[ῖ] μετὰ τοῦ [ἐπιμελητ]οῦ? [καὶ τῷ ἐν] Ἐλευσίν[ι].
οὔτοι δὲ [αὐτὰ]
συ[ν]τηρεῖωσαν διδόντες σηκώματα τῶν τε [μέτ]ρων κ[αὶ τῶν στα]θμῶν ταῖς τε
ἀρχαῖ[ς καὶ] το[ῖς ἄλ]-
[λ]οις πᾶσ[ι τ]οῖς δεομ[έ]νοις, μὴ ἐξουσίαν ἔχοντες μή[τε μετ]αποε[ῖ]ν? μήτε ἔξω
ἐ[κ]φέρειν [μηθὲν ἐκ τ]-
[ὠ]ν [κα]τεσκευασμένων οἰκῶν πλὴν τῶν μολυβδῶ[ν καὶ χαλκῶν ση]κωμ[ά]των
γε[γον]ότων — —
ἐὰν δὲ τιγα ἀργύριον πράπτωντα[ι16.....]ησα.ι.ωω ...ων ...ομαω..5..τη
- 45 ..iv ἔξε...οι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν λα[.....20..... τ]ὸν μὲν ἐν τε[ῖ] σ[κιάδι
καθεστ]αμ[ένον]
[κολα]ζόντω[ν] οἳ τε ἀεὶ] πρυτάνεις καὶ ὁ στρατη[γ]ὸς ὃς [ἂν ἦ] ὁ ἐπὶ [τὰ] ὄπλα
μαστιγοῦντες καὶ κολ[άζ]-
[οντ]ες κατὰ [τὴν] ἀξίαν τοῦ ἀδική[μα]τος, τὸν [δ'] ἐμ Πειραιεῖ] ὁ καθεσταμένος
ἐπιμελη[τῆς τοῦ λιμέ]-
[νο]ς, τὸν δ' ἐν Ἐλευσίνι ὃ τε ἱεροφάντης [καὶ οἱ καθ]ε[σ]ταμένο[ι] ἄ[ν]δρες καθ'
ἕκαστον [τὸν ἐνιαυτὸ]-
[ν] ἐπὶ τὴν πανήγυριν. (7) μετα[π]αρ[αδ]ιδότω[σαν] δ[ὲ] οἳ δη[μ]όσ[ιο]ι ἀεὶ τοῖς
[με]θ' [ἐ]α[υ]τοὺς καθ[ισ]ταμέ]-
- 50 νοις δημοσίοις μετ' ἀναγραφῆς πᾶν[τα] τὰ [μέτρα καὶ σταθμά]. ἐὰν δὲ τι μὴ
πα[ραδ]ώσι[ν], ἐ[πανα]γκαζέ]-

- [σ]θωσαν ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὸ ψήφισμα, καὶ [ἐάν τινά τις ἀπολέσει, ἀναγκαζ]-
- [έσ]θω ἀντὶ τῶν ἀπολομένων [ἔ]τ[ερ]α [διδόναι· καταβα]λλέσθωσαν δὲ καὶ χειρόγραφον [εἰ]ς τὸ [μητ]-
- [ρῶ]ιον ὧν ἂν παραλάβωσι καὶ πα[ρ]α[δῶ]σιν· ἐάν δὲ τοῦτο μὴ κ]αταβάλλωνται, μὴ ἐξέ[στ]ω αὐ[τ]ο[ῖ]ς ἐ]-
- [τ]έραν λειτουργίαν θητων[εῖν]. (8) [ἀνατιθέσθω δὲ εἰς ἀ]κρόπολιν σηκώματα τοῦ τ[ε] ἐμπορικ[οῦ] [ταλάντο]-
- 55 υ καὶ δεκάμνου καὶ δίμνου [καὶ τῆς μνάς καὶ τοῦ] ἡμιμναίου καὶ τα[ρ]τημόρου καὶ χοῶς [καὶ χοίνικος?]
- [ἐ]ὰν δὲ τις ἀλίσκεται κακουργῶν περὶ τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τὰ κε[ῖ]με[να] ἔν τε τῆι σκι]-
- [ἀδ]ι καὶ ἐν Ἐλευσίनि καὶ ἐμ Π[ειραιε]ῖ καὶ ἐν ἀκροπόλει, ἐάν τε ἄρχων ἐάν τε [ιδιώτης ἐ]-
- άν τε δημόσιος, [ἔ]νο[χ]ος ἔστω τῶι νόμῳ τῶι κε[ῖ]μένῳ περὶ τῆς τ[ῶ]ν κακούργων [ζημίας]-
- ἐπιμελείσθω δὲ καὶ [ῆ β]ου[λή] ἢ ἐξ Ἀρείου πάγου καὶ τὸν κακουργοῦντά τι πε[ρ]ι ταῦτα κο]-
- 60 λαζέτω μετὰ τοὺς ἐπὶ τῶ[ν] κακούργων κειμένους νόμους. ἀναγράψαι δὲ τό[δε] τό [ψή]-
- [φισμ]α [εἰ]ς στήλας λιθ[ίν]α[ς] τὸν καθε]σταμένον ἄνδρα ἐπὶ τὴν κατασκευὴν τῶν [μέτρων]
- [καὶ τῶν στ]αθμῶν καὶ στήσαι ἐν τοῖς οἴκοις ἐν οἷς καὶ τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ κεῖται.
- ἐκ τοῦ αὐτοῦ· [τοῦ]ς δὲ ἄρχοντας χρῆσθ[αί] τῶι αὐτῶι μέτρῳ κεχ[α]ραγμένῳ τῶι χαρακτῆρ[ι] μολυ[βδίν]-
- 65 ωι πρὸς τὸν ἐν τῆι σκιά[δι, μ]ὴ πλείον πραπτομένους τριωβόλου· χρῆσθαι δὲ κα[ῖ] τ]-
- ὸς ἀρχὰς τοῖς προεσφραγισμένοις μέτρο[ι]ς, ἐάν μὴ τις τῶ[ν] πωλούντω[ν] ἢ ὠνούμενων]
- σφραγιστῶι μέτρῳ χρῆται.

22) IG II², 333: (335/4 π.Χ.)

fr a-b.1

- 1 ----- λης, τὸν δὲ -----

----- προμπέα? μηδὲ κατενειγκα -----

[----- τοῦ δημοσίου ὅπως ἂν ὁ δῆμος #⁷ -----

----- ἐνεγκασῶν καὶ λαβουσῶν μη -----

- 5 [----- παρὰ τόνδε τὸν νόμον, ὀφειλέτω [----- δραχμᾶς -----
-----]
----- ηνειη οἱ δημόσιοι οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει] διαι -----
-----]
[----- παρὰ] τόνδε τὸν νόμον, μαστιγούσθω ἕκα[στο]ς αὐτῶν -----

----- ιον ἀνατιθέναι τὰ ἀναθήματα τὰ χρυ[σᾶ] ἢ ἀργ[υ]ρᾶ πο

- 9 [----- τοὺς δημο]σίους μίαμ μὲν δωρεὰν ὧν λαμβάν[ει] παρὰ τοῦ δήμο ἂν -----
- 10 [----- ἀνα]τιθέναι χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ καὶ ἐάν [τινε]ς ἄλλοι λάβωσι
παρὰ τοῦ δήμο?]-
[υ ----- ἀργυ]ροῦν· τὸν δὲ νόμον τόνδε καὶ τ[ὸν] πε]ρι τῆς
ἐξετάσεως τ[ῶν] -----]
[----- ἐν στήλει λιθίν]ει καὶ στήσαι ἐν ἀκροπόλει, ε[ί]ς] δὲ τὴν
ἀναγραφὴν μερί[σαι] -----].

Επιγραφές της Ακαρνανίας

Ψηφίσματα

23) IG IX I², 2, 583: Ψήφισμα για την τέλεση πανηγύρεως στο ιερό του Απόλλωνα στο Ακτιο προς τιμήν του θεού. (3^{ος} π.Χ. αιώνας)

- 1 ἀγαθαὶ τύχαι. ἐπὶ στραταγοῦ τῶν Ἀκαρνανῶν Διογένης τοῦ Λέοντος, ἱππάρχου δὲ Ἐχεδάμου τοῦ Μνασιλόχου, ναυάρχου δὲ Ἀθηνογένης τοῦ Διογένης Λευκαδίων, γραμματέων δὲ τῶν μὲν βουλαῖ Σίμωνος τοῦ Εὐάρχου Φοκρεᾶνος, τοῖς δὲ ἄρχουσι Φαίακος
- 5 τοῦ Ἐχεμένεος Λευκαδίου, προμνάμονος δὲ Νικία τοῦ Μνάσωνος Κορονταίου· ν ἐπειδὴ ποτιπορευθέντων Διογένης τε τοῦ στραταγοῦ καὶ τῶν συναρχόντων καὶ ἀπολογιζομένων, ὅτι συμβαίνει ἅμ μὲμ πόλιν τῶν Ἀνακτοριέων ἐξαδυνατεῖν τοῦ προτιθέμεν τὰς Ἀκτιάδας παρὰ τὸ γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς πρότερον χρό-
- 10 νους ἐν δυσχερεῖ διαθέσει μεγάλων περιστάσεων τὴν Ἀκαρνανίαν πολέμων, συμφέρον δ' ἐστὶ καὶ τελῶς ἔνδοξον τῶι ἔθνει παραγεγονότων εἰς τὰμ βελτίστην κατάστασιν τῶμ πραγμάτων τὰν τε ποτὶ τὸ θεῖον ὀσιότατα πολλῶι μᾶλλον συναύξειν καὶ σκέπτεσθαι, δι' οὗ τρόπου κοινοῦ γενομένου τοῦ ἱεροῦ
- 15 τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἀκτίου συντελεσθησέηται τῶι θεῶι πάντα τὰ τίμια, ἐφάνη τοῖς Ἀκαρνασὶ πρεσβευτὰς ἀποστείλαι ποτὶ τὰμ πόλιν τῶν Ἀνακτοριέων περὶ τοῦ Ἀκτίου τοὺς τε κοινούς ἄρχοντας καὶ μετὰ τούτων Σωτίωνα Ἀλεξάνδρου, Ἀγαπάνορα Πυρρίχου, Αἰσχρίωνα Κλεωνύμ[ου], Χαροπίδαν Νικάνδρου, Γλαυκῖνον Διοφάντου Θυρρείους, Ἐπί-
- 20 στρατον Φιλίστου, Βιάνορα Θάλωνος Λευκαδίου, Μνασίθεον Ἴππία, Χρέμαν Δράκοντος, Αἰσχίναν Τελέστα Μεδιωνίου, Ἀρισ[το]μέγη Μεννεία Ἀλύξειον· ὧγ καὶ παρακαλούντων τοὺς Ἀνακτο[ριεῖς] κατὰ τὰς δοθείσας αὐτοῖς ἐντολὰς ἐπιχωρήσαι τοῦ κο[ινόν] εἶμεν τὸ ἱερόν πάντων τῶν Ἀκαρνανῶν, ὅπως τυγχάνη τὰς ποθη-
- 25 κούσας ἐπιμελείας διεξαγομένων τῶν τε ἀγῶνων καὶ τὰς παναγύριος κατὰ τὰ πάτρια, συνεχώρησαν οἱ Ἀνακτοριεῖς ἐπὶ τοῖσδε, ὥστε ἐπισκευάζειν τοὺς Ἀκαρνασας τὸ ἱερόν καὶ ἀναλίσκειν, ὅσα κα δῆ, εἰς τε τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας καὶ εἰς τὰμ πανάγου-
- 30 ριν μῆθὲν καταδέεστερον ποιούντας τῶμ πρότερον ὑπὸ τὰς πόλιος δι-
οικουμένων· περὶ δὲ τὰς μισθώσιος τῶν αὐλητῶν γίνεσθαι, καθὼς κα τοῖς Ἀκαρνασὶ δόξη· τὰς δὲ πεντηκοστὰς καὶ τῶν λοιπῶν τελῶν ἀπάντων [τ]ῶγ

γινομένων ἐν τᾷ παναγύρει καὶ τῶν ἄλλων τῶμ πιπτόντων ἐκ τᾶς [τ]ῶν σωμάτων
πωλήσιος τὰ μὲν ἥμισα τῶν Ἀκαρνάνων εἶμεν, τὰ δὲ ἥμισα [τᾶς πόλιος τῶν
Ἀνακτοριέων· πεντηκοστολόγους δὲ παρ' ἑκατέρων εἶμεν

- 35 [τέσ]σαρας καὶ γραμματεῖς τοὺς ἴσους, ἀγορανόμους δὲ παρὰ μὲν τῶν Ἀκαρνάνων
[ἕνα, παρὰ δὲ] τᾶς πόλιος ἕνα· ὅσα δὲ κέκτηνται οἱ Ἀνακτοριεῖς ἱερὰ χρήματα τοῦ
Ἀπόλλω[νος τοῦ Ἀκτίου] ἢ ἀναθέματα πρ[ὸ] τοῦ τᾶν ὁμολογίαν γραφήμεν,
ὑπάρχειν αὐτοῖς ἴδια, τὰ δὲ [ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ] ἀνατεθέντα τῶν
Ἀκαρνάνων εἶμεν· τὸ δὲ Ἐλένειον κα[ί] [τὰ ...c.9...]οντα ἐν τ[ῷ] ἄλσει
κατεσκευασμένα τᾶς πό<λ>ιος τῶν Ἀνα-
40 [κτοριέων εἶμ]εν καὶ τᾶς παρεμβολὰς τᾶν τε πολίων καὶ τῶν [ἐ]θνέων μένε[ι]ν
[καθότι καὶ ἐξ ἀ]ρχᾶς· πομπεύειν δὲ πρῶτομ μὲν τᾶν [...c.15.....]ον
[...c.13.....] Ἀνακτορίου καὶ το[ύς ...]ίους, <κ>α[θ]ῶς κα ὁ [ἱ]εραπόλος τάξη,
φορεῖν τὸν [...c.13.....] οἱ Ἀνακτοριε[ῖς .2-3.]ν καὶ τὰν κόμαν τρέφειν· κυρίου δὲ
εἶμεν τοὺς [Ἀνακτοριεῖς τῶν] τε λιμέ[ν]ων καὶ τᾶν λοιπᾶν πο[θ]όδων ἀπασᾶν πλᾶν
τῶν ἐν
- 45 [αὐτᾷ τᾷ παναγύρει] πιπτόντων τελέων ἐκ τᾶς Ἀκτιάδος· τιθέμεν δὲ τὸ κοι[νὸν] τῶν
Ἀκαρνά[νων] τοὺς ἀγῶνας ἐπ' Ἀκτίῳ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, εἴ κα μὴ τι [διὰ
πόλεμον] ἢ διὰ στρατόπεδον φίλιον ἀδύνατον γένηται· εἰ δὲ τι συμβαίῃ τούτων [ἢ
καὶ] ἄλλως πως μὴ δυνατόν εἶμεν δοκοῖ βουλευομένοις τοῖς τε Ἀκαρνάσι καὶ τᾷ
πόλει τῶν Ἀνακτοριέων, συντελεῖσθαι τὰμ πανάγυριν ἐν Ἀνακτορίῳ, καθὼς καὶ
- 50 οἱ Ἀνακτοριεῖς ἄγοσαν· μὴ ἐπιτελούντων δὲ τῶν Ἀκαρνάνων, [ὄ]ν τρόπον
γέγραπται, τᾶς πόλιος τῶν Ἀνακτοριέων τὸ ἱερόν εἶμεν καθότι καὶ τὸ ἐξ ἀρχᾶς καὶ
τὰ ἀνατεθέντα χρήματα τῷ θεῷ διαμένειν· ἔδοξε τᾷ βουλᾷ καὶ τῷ κοινῷ τῶν
Ἀκαρνάνων· τὰν τε πόλιν τῶν Ἀνακτοριέων ἐπαινέσαι καὶ συναύξειν τὸ ἱερόν τοῦ
Ἀπόλλωνος τοῦ Ἀκτίου, καθὼς οἱ τε ἄρχοντες παρεκάλουν
- 55 καὶ ἁ πόλις ἐπεχώρησε, χαριστήρια ἀποδιδόντας τῷ γεγονότων εὐαμερημάτων
τῷ ἔθνει, ὅπως φαίνεται τὸ πλῆθος τῶν Ἀκαρνάνων παρὰ πᾶν τὸν χρόνον
εὐσεβῶς μὲν τὰ ποτὶ τοὺς θεοὺς διεξάγειν, καλῶς [δ]ὲ [κ]αὶ τῶμ προγόνων
καταξίως ποτὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους πολιτεύειν· [ἃ δ]ὲ [ο]ἱ [Ἀ]καρνᾶν[ε]ς
θε[ῖ]εν χρήματα εἰς τὰν ἐπανόρθωσιν τοῦ ἱεροῦ, μὴ καταναλίσκειν τοὺς ταμί-
- 60 ας μηδὲ τοὺς ἄρχοντας εἰς ἄλλο μὴθὲν ἀλλ' εἰς ἐπισκευὰν τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀ-
ναθέματα τῷ θεῷ· ἀναγραφῆμεν δὲ καὶ εἰστάλας τὸ τε ψάφισμα καὶ τὰ
<κατα>κεχωρισμένα ἐν αὐτῷ ὁμόλογα συνθεμένων τῶν αἰρεθέντων παρὰ μὲν
τῶν Ἀκαρνάνων Διογένης, Ἐχεδάμου, Ἀθηνογένεος, Φαίακος, Ἐπιστράτου
Λευκαδίων, Σί-
- 64 μωνος Φοκρεᾶνος, Σωτίωνος, Εὐάλκου, Γλαυκίνου Θυρρείων, Ἀριστομένεος Ἄλυ-

- 65 ζείου, παρὰ δὲ τᾶς πόλιος τῶν Ἀνακτοριέων Ἴππωνος, Εὐδάμου, Πτολεμ[α]ίου Ἐ[λ]λαν<ί>κου{ς}, Σωτίωνος καὶ ἀνατεθῆμεν τὰμ μὲν μίαν στάλαν ἐπ' Ἀκτίω, τὰν δὲ ἄλλαν ἐν Ὀλυμπίαι· τὸ δὲ ἀνάλωμα εἰς ταῦτα ἐκ τοῦ κοινοῦ δοθῆμεν· ποτὶ δὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰμ πανάγουριν καὶ τὸ καθόλου περ[ι] τῶγ κατὰ τὰς Ἀκτιάδας χρῆσθαι τοὺς Ἀκαρνάνας τοῖς ἱεροῖς νόμοις, οὓς εἶλε ἀ
- 70 πόλις τῶν Ἀνακτοριέων, καθὼς διώρθωσαν οἱ παρ' ἑκατέρων· κύρια δὲ εἶμεν τὰ κατακεχωρισμένα ἐν τᾷ στάλαι καὶ μήτε νόμω μήτε ψαφ[ι]σματοι λύεσθαι τῶν ἀναγεγραμμένων μηθέν· εἰ δὲ τις ψάφισμά τι ἢ [νό]μον γράψαι ἢ ἄλλως πως ἐπιχειροῖ διακόψαι τὰ συνκείμενα, εἰ μὲμ πόλις, ἀποτεισάτω μνάς πεντακοσίας, εἰ δὲ ἔτας, ἀποθνασκέτω κριθεῖς ἐν τῶι
- 75 δ[ι]καστηρίω καὶ ὁ νόμος καὶ τὸ ψάφισμα ἀτελές ἔστω· ν τοὺς δὲ ἱε[ρο]ύς νόμους ἐξέστω διορθοῖν, ἐπεὶ κα νομοθεσία καθίκη, μηθέν ὑπεναντίον τοῖς ἐν τᾷ στάλαι καταγράφοντας τ[— — —].

Επιγραφές των Αβδήρων

Νόμοι

24) Feyel, M., «Nouvelles inscriptions d'Abdere et de Maronée», *BCH*, 66 (1942), σελ. 180: Νόμος για την αγοραπωλησία δούλων και υποζυγίων. (Πριν το 350 π.Χ.)

. . . . ΑΣ ἀνδράποδον - - -

 ἡμ]ίονον ἢ ὄνον ἢ γῖνον L - - -
 πο]ολεγέτω τοῖς ἀνεομέν[οις - - -
 4 . . ΟΤ. ἐγγύη· ἐὰν δὲ μὴ ΠΡΙ - - - - -
 ...
 ράση, ἐγγύην ἐχέτω ΑΝΔ
 τῆς ἱ[ερ]ῆ[ς] νόσον, ἐνιαυτό[ν] — —, δέ-]
 κα μῆ[ν]ας· δυσεντερίης, τε[ρ]εῖς μῆνας·—ἡμέ-]
 8 ρας· πυρετοῦ, τέσσερας ἡ[μέρας] - -
 βοός τε [κ]αὶ ἵππου καὶ ἡμ[ι]όνου ? - -
 καὶ ἱ[π]που [ὑ]πνώδεος ΠΕ - -
 . ἀλγίης . . ΚΑΙΑ ≡ Γ ≡
 12 ἡμ]έρας (?) . . Λ V Λ
1911.07

Επιγραφές της Κρήτης

Νόμοι

25) IC IV, 72, VII,: Νόμος της Γόρτυνας για την προστασία των αγοραστών. (480-450 π.Χ.)

col. VII

- ἐπί τὰν ἐλευθέραν ἐλθὼν ὀπιίει,
ἐλεύθερ' ἔμην τὰ τέκνα. αἱ δὲ κ'
ἀ ἐλευθέρα ἐπί τὸν δόλον, δὸλ' ἔμ-
ἐν τὰ τέκνα. {²ραlμυlα}² αἱ δὲ κ' ἐς τὰς αὐτ-
5 ἄς ματρὸς ἐλεύθερα καὶ δόλα
τέκνα γένεται, ἔ κ' ἀποθάνει ἀ
μάτῆρ, αἴ κ' ἔι κρῆματα, τὸνς ἐλε-
υθέρωνς ἔκεν. αἱ δ' ἐλευθέροι
μῆ ἐκσειέν, τὸνς ἐπιβάλλον-
10 τανς ἀναιλῆθαι. vac. αἴ κ' ἐκς ἀγ-
ορᾶς πρ[ι]άμενος δόλον μῆ π-
εραϊῶσει τᾶν ρεκσῆκοντ' ἀμ-
ερᾶν, αἴ τινά κα πρόθ' ἀδικῆ-
κῆι ἔ ὕστερον, τῶι πεπαμέν-
15 ὄι ἔνδικον ἔμην. vac. τὰμ πα-
[τ]ρῶι[ὀ]κογ ὀπιίεθαι ἀδελπι-
ὄι τὸ πατρὸς τὸν ἰόντων τῶι
πρειγ[ί]στῶι. αἱ δὲ κα πλῖες πατ-
ρῶιδοκο ἴοντι κάδελπι[ο]ἰ τὸ πα-
20 τρός, [τ]ῶι ἐπιπρειγίστῶι ὀπιί-
εθαι. αἱ δὲ κα μῆ ἴοντι ἀδελπι-
ὀ τὸ π[α]τρός, υἱέεδ δὲ ἐκς ἀδελ-
πιὸν, ὀπιίεθαι ἰὸι τῶι [έ]ς τὸ π-
ρειγίστῶ. αἱ δὲ κα πλῖες ἴοντ-

- 25 ἰ πατρῷοκοι κυίεες ἐκς ἀδε-
 λπιῶν, ἄλλοι ὀπιίεθαι τῷ ἐπ-
 ἰ τῷ ἐς [τ]ὸ πρειγ[ί]στο. μίαν δ'
 ἔκεν πατρῷ[ὸ]κον τὸν ἐπιβάλ-
 λοντα, πλιάδ δὲ [μ]ἔ. #⁹⁰⁰ ἁδ δὲ κ' ἄν-
- 30 ὄρος ἔι ὁ ἐπιβάλλων ὀπιίεν ἔ
 ἁ πατρῷοκος, [σ]τέγαν μὲν, αἶ
 κ' ἔι, ἔκεν τὰν πατρῷοκον, τᾶδ
 δ' ἐπικαρπίας παντὸς τὰν ἔμ-
 ἰναν ἀπολανκάνεν τὸν ἐπιβ-
- 35 ἄλλοντα ὀπιίεν. vac. αἶ δὲ κ' ἀπό-
 δρομος ἰδὼν ὁ ἐπιβάλλων ὀπυ-
 ἰεν ἔβιδὼν ἔβιονσαν μἔ λει ὀπ-
 υίεν, ἐπὶ τᾶι πατρῷοκῶι ἔμἔ-
 ν τὰ κρῆματα πάντα καὶ τὸν κ-
- 40 αρπόν, πρεῖν κ' ὀπιίει. #⁹⁰⁰ αἶ δὲ κα
 δρομεύς ἰδὼν ὁ ἐπιβάλλων ἔ-
 βιονσαν λείονσαν ὀπιίε-
 θαι μἔ λει ὀπιίεν, μῶλῆν τὸς
 καδεστάνς τὸς τᾶς πατρῷ-
- 45 ὀκῶ, ὁ δὲ δικαστᾶ[ς] δικ[α]κῆ[ά]-
 τῶ ὀπιίεν ἐν τοῖς δ[υ]οῖς μἔ-
 νσί. αἶ δὲ κα μἔ ὀπιίει αἶ ἔγρα-
 ται, τὰ κρῆματα πάντ' ἔκονσα-
 ν, αἶ κ' ἔι ἄλλος, τῷ ἐπιβάλλοντ-
- 50 ἰ vac. αἶ δ' ἐπιβάλλων μἔ εἶἔ, τᾶς
 πυλᾶς τὸν αἰπιόντων ὄτιμ-
 ἰ κα λει ὀπιίεθαι. vac. αἶ δὲ κα τῶ-
 ἰ ἐπιβάλλοντι ἔβιονσα μἔ λἔ-
 ἰ ὀπιίεθαι ἔ ἄνδρος ἔι ὁ ἐπιβ-
- 55 ἀλ[λ]ῶν [κα]ἰ μ[ἔ] λει μὲνεν

26) IC IV, 41, VII: Νόμος της Γόρτυνας για την προστασία των αγοραστών. (τέλος 7^{ου} – αρχές 6^{ου} π.Χ. αιώνα)

col. VII

[μενος — — — — —]

[— — — — —]

[..]ν[.....]ται κ-

ρήματα ἐπὶ γὰρ ἐπι-

διόμεν[ον] ἢ ἐπελεύσ-

αντα ἢ θ[.....]στα[.]

5 [.]λο[.]α[.] πεπᾶθαι

τουτον [.....]ια[.]

[.]πε[.]αι [τὸ]μ πριάμ-

ενοῦ [τοῖς μεμπ]ο[μέ]-

[νοις τῶν] κρημάτων τὰν

10 ἄταν κατ[ι]σστά[μ]ην ἄ-

[ι] φεκάστῳ ἔγραπται, κ-

αὶ τὸν ἄνδρ' αὐτὸν ἐπὶ

τοῖς [μ]εμπομένοις τ-

ὄν κρημάτων ἡμην, αἶ κ-

15 α μὴ περαιῶσει ἢ κα πρία-

ται ἐν ταῖς τριάκοντ' ἀμέ-

ραις. αὶ δέ κα συνγνῶντι τ-

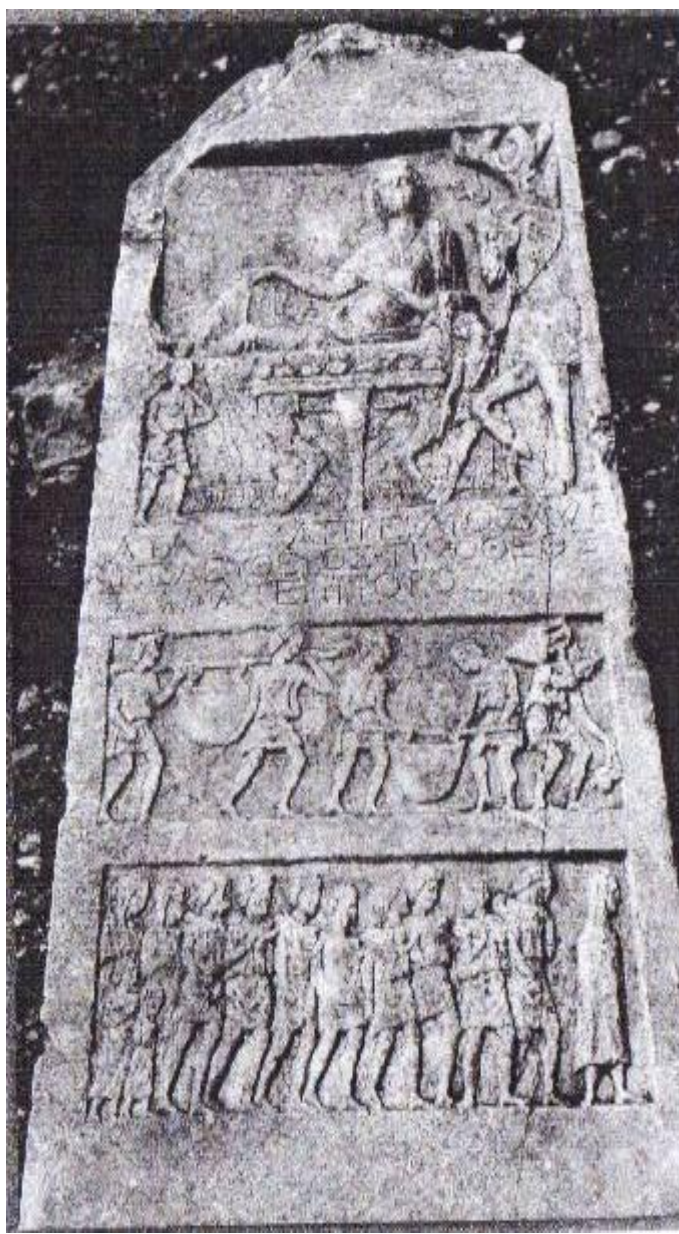
ἄν δέκ' ἀμερᾶν μὴ περαιῶσ-

[η]ν, ἀδοκὰν δέ και

15) Εικόνες

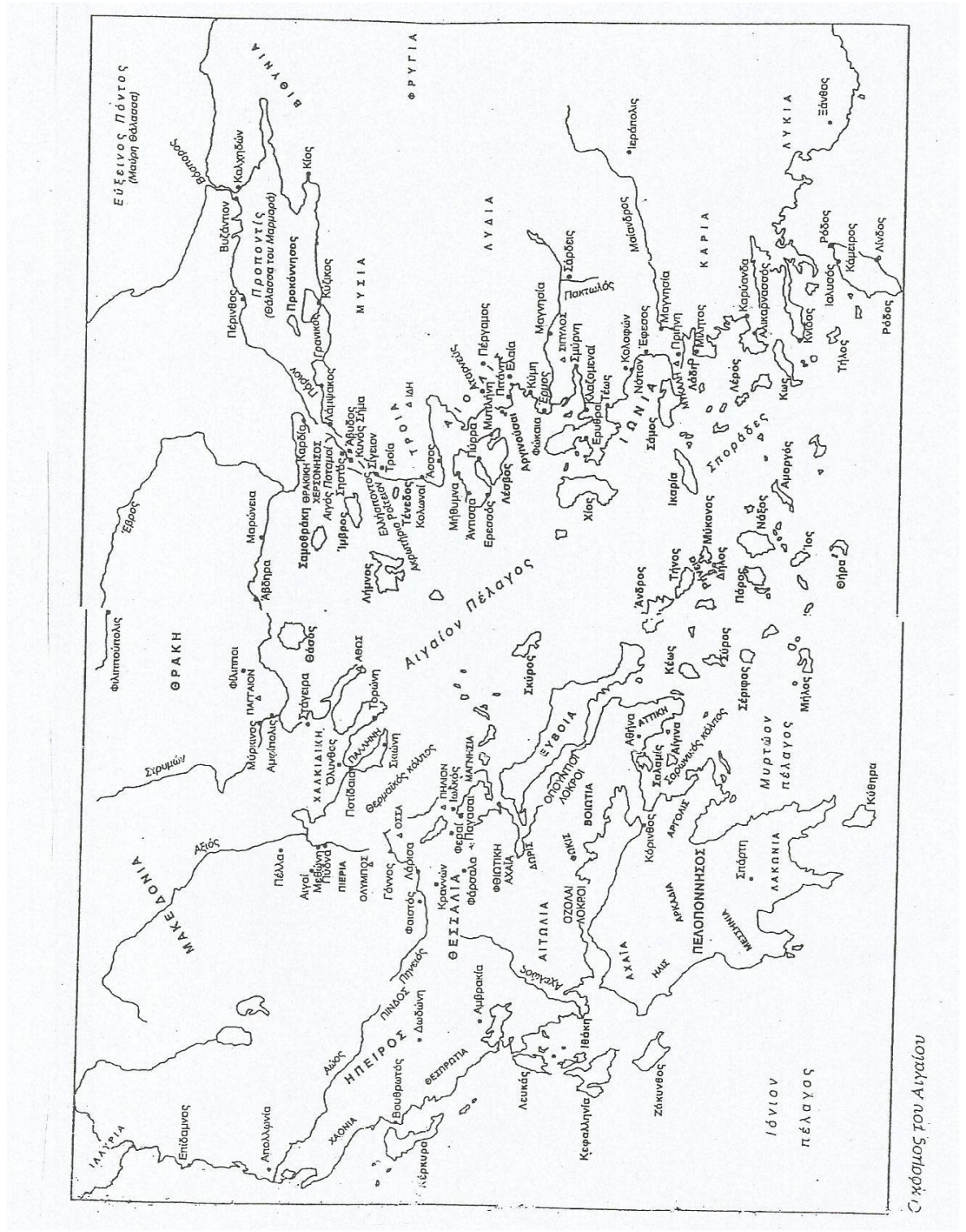
Πίνακες

Πίνακας Ι. Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη. Αμφίπολη (1^{ος} π.Χ. αιώνας)

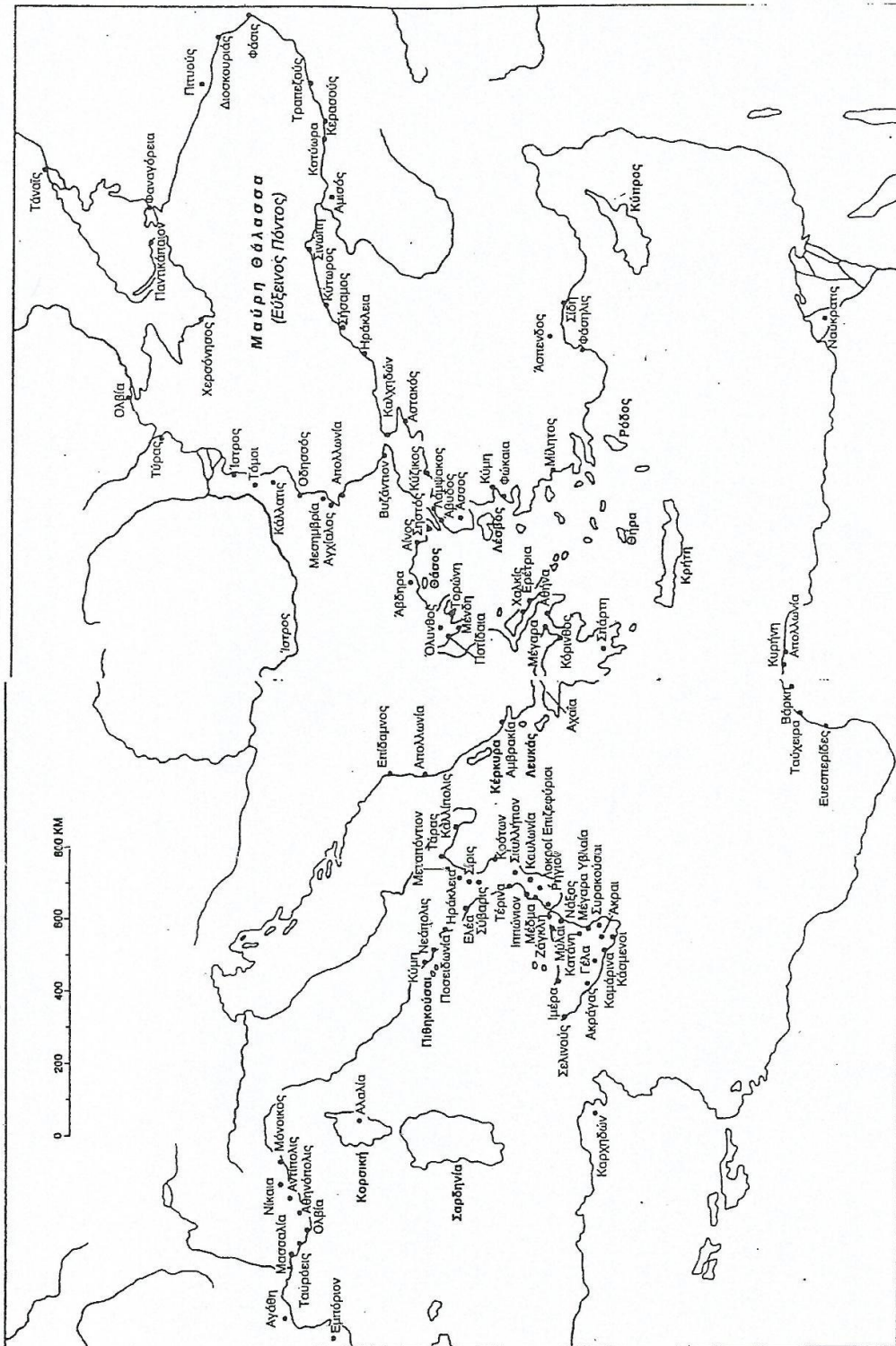
Χάρτες

Χάρτης Ι. 342

Ο χώσμος του Αιγαίου

342 Cartledge (1993), σελ. 2.

Ο ελληνικός κόσμος περί το 400 π.Χ.

